

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXIII

TARTALOM

1. Előszó	
KOVÁCS ELEONÓRA: Normaszegők és újítók	81
2. Értekezések	
ERDÉSZ ÁDÁM: Út a középosztályba. A Márki familia felemelkedése	81
KOVÁCS ELEONÓRA: „Hiába beszélnek” Gróf Batthyány Artúrné Apraxin Júlia kísérelte a művészi-értelmiségi pályán	89
KATONA CSABA: „Európa legérdekesebb hercegnője” – egy normaszegő nő a 19–20. század fordulóján	100
REISZ T. CSABA: Dudits Andor festőművész családi kapcsolatai	108
3. Könyvismertetés	
Váci végrendeletek II. (1729 –) 1751 – 1770 (–1785). (Közreadja Horváth M. Ferenc, G. Molnár Péter.) Vác, 2010. (Ism. NÉMETH SZANDRA.)	117
Középpontban a család. I–II kötet (Szerk. Örsi Julianna.) Túrkeve–Szolnok 2012. (Ism. MÁRFI ATTILA.)	118
4. Hírek	80
A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tisztújító közgyűlése (DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA).....	120

TURUL
LXXXVI. évfolyam
2013. 3. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mol.gov.hu

Olvasószerkesztők: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:
DRASKÓCZY ISTVÁN, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:
Heliox Film Kft.
Nyomdai munkák:
Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: MAROSI ATTILA
ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archivum
Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

KOVÁCS ELEONÓRA Normaszegők és újítók

Jelen füzetünk ezúttal egyetlen téma köré szerveződött, s a vizsgálódás időhatára a 19. századra és a 20. század elejére terjed ki. Az itt szereplő írások mind azt a kérdést járják körül, hogy a társadalmi osztályukból kilépő, olykor normaszegő, vagy éppen jó képességeik által ki- és felemelkedő személyek, illetve az újító, a szokásostól eltérő utat bejárók milyen kérdésekkel találták szembe magukat, ezekre milyen megoldási javaslatok születtek, sorsuk milyen hatást gyakorolt környezetükre. A tanulmányok közül Erdész Ádám írása egy jó képességekkel és elszántsággal megáldott család útját mutatja be a szerény sorstól a középosztályba. A család egy tagja nemességét is nyert. Ők a pozitív példa. Kovács Eleonóra írása gróf Batthyány Artúrné Apraxin Júlia pályáján keresztül olyan sorssal ismerteti meg az olvasót, amely az arisztokráciából indult, s a művész-értelmiségi létet célozta meg, ám e rövid

kísérlet után visszakanyarodott eredeti társadalmi közegebe. Katona Csaba kettős életpályát ábrázol Clara Wardról és Rigó Jancsirról szóló írásában. Ward arisztokrata közegeből indult, ám Apraxin Júliával ellentétben nem kanyarodott vissza oda. Sorsa keresztetzi a felemelkedő cigányprímásét, Rigó Jancsiét, aki – Clarához hasonlóan – szintén nem tud jól gazdálkodni a sikerrel. Sorsuk a lesüllyedés, a botrányos élet. A negyedik írás, Reisz T. Csaba tanulmánya egy megbecsült művész családi kapcsolatait ismerteti, Dudits Andor festőművészt, aki azonban már kiegyensúlyozottabb körülmények között lép a művészi pályára. Utóbbi írás egyesíti magában a klasszikus családtörténeti munkák erőseit a modern kutatási módszerek előnyeivel. A vizsgált életutakban nem csupán az arisztokrata-közrendű viszony, hanem a művészi-értelmiségi közegeknek a társadalom egyéb rétegeihez viszonyított helyzete is ábrázolást nyer.

ERDÉSZ ÁDÁM Út a középosztályba *A Márki família felemelkedése*

A családtörténeti kutatások számos látványos karriertörténetet tártak fel, köztük olyanokat is, amelyeknek szereplői két-három generáció alatt a társadalom alsó státuscsoportjaiból a társadalmi piramis felső szintjeire emelkedtek. Különösen a nemes családoknál és a vállalkozó dinasztiáknál láthatunk viharos gyorsaságú státusváltásokat. A polgárság 19. századi kialakulását inkább szociológiai módszerekkel, statisztikai források alapján szokták bemutatni, pedig szerencsés forrásadottságok esetén egy-egy polgárcsalád történetén keresztül nagyon pontosan modellezhetjük azokat az ugyancsak gyors változásokat, amelyek végeredményeként a magyar polgárság – a magyar középosztály – kialakult. Írásomban egy polgárcsalád felemelkedésének, anyagi, képzettségi és kapcsolati tökefelhalmozásának folyamatát szeretném bemutatni. A család Márki Jánosnak, a gróf Almásy család sarkadi tisztartójának a famíliája. A kilenc gyermeket felnevelő gazdatiszt

családtagjainak sorsát követve meglehetősen pontosan megrajzolhatjuk, hogy a 19. század különböző időszakaiban milyen utak nyíltak meg a felfelé törekvő honoráciorok, majd polgárok előtt s azt is, milyen adottságokra volt szüksége annak, aki a kínálózkodó lehetőségeket meg akarta ragadni.

A maguk szakmájában komoly presztízst szerző családtagok között volt egy kiemelkedő személyiség, a történész Márki Sándor (1853–1925). Az ő személye modell voltán túl is érdekessé teszi a család történetét. Neki köszönhető az is, hogy a család történetének gazdag forrásanyagából viszonylag sok megmaradt. A Szegedi Egyetemi Könyvtárban lévő terjedelmes hagyatékában megtaláljuk saját és testvérei gyermekkori kéziratait, édesapja hozzá írt leveleit, apja, nagybátyja életének számos dokumentumát. Ugyancsak gondosan, kötetekbe rendezve őrizte a testvéreitől, rokonaitól kapott leveleket. Naplójában gyakran írt családtagjairól s *A Márkiak vérrokonai*,

Márki János

atyjokfiai és sógorai címmel egy kéziratos családtörténetet is összeállított. Mindezen források – kiegészülve a genealógia hagyományos forrásaival – a család történetének rekonstrukálásán túl lehetőséget teremtenek mentalitásuk, szellemiségük megragadására is.

Tanulás „szigorú” körülmények között

A családban Márki Jánost tekintették „a kezdetnek”. 1892-ben bekövetkezett halálakor fia, Sándor naplójában hosszan és megrendülten írt édesapjáról. Bejegyzései között szerepelt a következő mondat: „Nyolcvanadik évében volt már: családjának őse, az első, a legigazibb Márki...”¹ Azaz, fia – bizonyára testvéreivel egyetértésben – úgy gondolta, apja pályája új korszakot nyitott családjuk életében. Az út, amelyet a sarkadi tiszttartó bejárta valóban beleillik a 19. század jellegzetes karriertörténete közé. 1812. augusztus 24-én született Kecskeméten,² kézműves családban. Apja – Márkli János – lakatosmesterként kereste a kenyerét. 27 éves korában, 1805. május

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BÉML) XV. 33. Xerox-tár. 251. tétel. Márki Sándor naplója, 1892. jan. 23. (a továbbiakban: Napló.)

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) X 6577. Kecskeméti r. kat. Főplébánia születési anyakönyv 1812. aug. 24. A 5104. sz. mikrofilmtekercs.

Márki Sándor

5-én, vette feleségül a 18 éves és ugyancsak kecskeméti Fekete Teréziát.³ Hogy nem az átlagos mesteremberek közé tartozhatott, arra a Márki Sándor által összeállított családi krónika egy rövid bejegyzése utal. „Huzamosabb ideig működött Prágában és Bécsben is” – olvashatjuk az unoka feljegyzéseiben.⁴ A feleség, Fekete Terézia férjéhez hasonlóan kézműves családból származott. A családi legendárium ezen az ágon is megőrzött egy érdekes történetet: „[Fekete Terézia] atyja, Ferenc Kecskeméten örökmozdonyon törte a fejét, s föl is állított – a tanács ellenzése következtében a nádor különleges engedelmével – a piacon (?) valami ilyen gépfélt.”⁵ A szomszédos fővárosokban töltött hosszabb idő és az „örökmozdony” egyaránt átlagon felüli iparos kvalitásokra utal. A családi krónika szerint Fekete Terézia rokonságban állott Katona József családjával, s a Bánk bán szerzője apjával együtt időnként meglátogatta a Márkli-házat.

A család eredeti neve Márkli volt, noha a kecskeméti anyakönyvekben következetlen a névhasználat. A hírhős város

³ MNL OL X 6577. A 5114 Kecskeméti r. kat. Főplébánia házassági anyakönyv 1805. máj. 5.

⁴ MNL BÉML XV. 33. Xerox-tár. 251. tétel [Márki Sándor]: A Márkiak vérokonai, atyjokfiai és sógorai. Összeírva 1874. szeptember 23. (a továbbiakban: A Márkiak vérokonai.)

⁵ A Márkiak vérokonai.

katolikus anyakönyveiben a Márki és a Márky írásmód szerepel,⁶ viszont a sarkadi tiszttartó és húga, Mária 1841-es házassági anyakönyvi bejegyzéseiben egyaránt a Márkly nevet olvashatjuk. A lakatosmester József nevű fia belügyminiszteri engedéllyel 1848-ban változtatta a nevét Márkliról Márkíra, ezt a névváltozatot azután – hivatalos megerősítés nélkül – bátyja is átvette és átörökítette gyermekeire.⁷

A családi krónika szerint Márkli János és Fekete Terézia házasságából 1806 és 1822 között tíz gyermek született, hat neve mellett a „meghalt” bejegyzést olvashatjuk.⁸ Más forrásból tudjuk, hogy hárman érték el a felnőttkort. Az első négy gyermek halt meg, a sorban ötödik volt a majdani sarkadi tiszttartó, János. Őt követte 1815-ben József, majd 1817-ben Mária, ők ugyancsak megélték a felnőttkort. A tizedik gyerek, István 1822-ben született, ám a következő évben, 43 évesen meghalt a családfő. A legidősebb életben lévő fiú, az 1812-ben született ifjabb János – Márki Sándor édesapja – 11 éves volt ekkor. A családban rejelő kvalitás és mentális erő a tragédia után mutatkozott meg: a gyerekek nemcsak, hogy nem vesztették el társadalmi státusukat, hanem a fiúk az anyagi támasz eltűnése ellenére felemelkedtek. Az egyetlen, felnőttkort elért leány (Mária) egy résztvevő asztalosmesterhez ment férjhez, azaz ő társadalmi pozícióját megőrizte. A fiúk minden nehézség dacára tanultak. János gimnáziumot végzett, öccse József (1815) a pesti egyetemen bölcséleti és jogi doktorátust szerzett. A két fiú motivációját nem ismerjük, pedig a társadalmi emelkedés első lépcsőfokára akkor léptek, amikor a családfő halála után, nem hétköznapi áldozatokat vállalva elvégezték a gimnáziumot, majd József az egyetemre is beiratkozott.

A töredékes források szerint a tanulásban alapvetően a maguk anyagi erejére voltak utalva, a részletekről József esetében tudunk többet. „[...] atyját korán elvesztvén, ő már tíz éves korában saját keresményére lón utasítva, kisebb gyermekek tanításával és nevelésével foglalkozván egész deákkorán keresztül és még később is [...]” – olvashatjuk róla Szinnyei József életrajzi lexikonában.⁹ 1832-ben befejezte gimnáziumi tanulmányait, ám anyagi okok miatt nem mehetett azonnal tovább egyetemre. Egyik életrajzírója a következőképpen idézte fel ezt az időszakot: „szigorú körülményei egy évi szünetet parancsolván, a pesti egyetemre csak 1833-ban juthatott, hol előbb a bölcsészettudori fokot már 1838-ban elnyerte, jogtudorrá pedig 1842-ben mozdított elő.”¹⁰ Noha ekkor már publikált is, továbbra is igen „szigorú” viszonyok között élhetett. Legalábbis erre következtethetünk abból a tényből, hogy bölcséleti doktorátusának díját tanára, Horvát István

álta, a jogi doktorátus megszerzését pedig egy, a jogi kartól elnyert ösztöndíj tette lehetővé.¹¹ 1843-ban köz- és váltóügyvédi vizsgát tett, de a jogi pályánál sokkal jobban vonzotta a tanítás. 1844-ben tanítani kezdett az újonnan felállított pesti tanítóképző intézetben. Márki Józsefnek jelentős szerepe volt a magyar nyelvű tanítóképzés elindításában, írt módszertani munkákat, tankönyveket, szerkesztett szakfolyóiratokat. Pályafutásának ez a sikeres, nagy hatású korszaka 1856-ig tartott, mikor is a germanizáló törekvésekkel szembeni kiállása miatt el kellett hagynia a tanítóképzőt. 1858 és 1887 között az Egyetemi Könyvtár őre volt. Új helyén is a korábbihoz hasonló ambícióval dolgozott, de míg a tanítóképzőben ő volt a magyar nyelvű népoktatást kiterjesztő törekvések között vezetője, addig az Egyetemi Könyvtár őreként a gyorsan differenciálódó tudományos életben csak a másod-harmad vonalban jutott neki hely. 1888-ban hunyt el.

Hasonló utat járt be az idősebb fiú, János is, aki Kecskeméten megkezdett tanulmányait Szabadkán, majd Gyöngyösön folytatta, s megszakításokkal 1831-ben fejezte be a gimnáziumot. Ő is öccséhez hasonló „szigorú” viszonyok között tanulhatott. Fia, Sándor feljegyezte, hogy nyaranta gazdasági iratok vonalazásával szerzett némi pénzt. Tanulmányai befejezése után Gyöngyöshalásziiban nevelősködött, majd egy nyugalmazott gazdatiszt beajánlotta Pásztóra, az Almásy-uradalom tiszttartójához. 1832-ben írónként kezdte magasra ívelő gazdasági pályáját, három év múlva került át az ugyan-csak az Almásy család kezében lévő sarkadi uradalomba.¹² Itt már ispánként alkalmazták egészen 1846-ig. A sarkadi uradalomban archaikus körülmények között folyt a gazdálkodás, a 11 670 hektáros határnak 7–10%-át művelték szántóföldként. Az uradalmi földek és tanyák hat-hét kilométerre feküdtek egymástól. Az egész gazdaságot egy tiszttartó és egy ispán irányította, az ispán, azaz Márki János feladata volt a külső gazdaságok felügyelete. Hogy nem egy átlagos ispán állt be Sarkadra, arra az utal, hogy Márki könyvtárában az 1830-as évek elejétől megvoltak a friss szakkönyvek és szaklapok.¹³ Az első sarkadi szolgálat 1846-ig tartott, amikor Márki János családjával együtt az Almásyak kétegyházi uradalmába költözött, itt kasznári megbízást kapott.

A sarkadi tiszttartó

Márki karrierjének bizonyára hasznára vált, hogy 1841-ben előjárója, a sarkadi tiszttartó egyik leányát, Zay Juliannát vette feleségül. Azonban nemcsak az Almásy-uradalmak gazdatiszti hierarchiájában való kedvezőbb előmeneteli lehetőségre kell gondolnunk. A harmonikus, jó házasság révén Márki János olyasmire jutott, amit a maga erejéből minden szorgalma és rátermettsége ellenére sem tudott volna ilyen fiatalon megszerezni: tagja lett egy társadalmilag jól beágyazott, tekintélyes és erősen mobilis bihari családnak. Apósa, Zay István (1788–1864) 1802 óta tisztként, 1816-tól sarkadi

⁶ Márki János 1805-ös házassági és 1823-as halotti anyakönyvi bejegyzésében a Márki forma szerepel, gyermekei, János és József születési anyakönyvébe Márkyként írták be nevét.

⁷ Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893. (Összeál. Szentiványi Zoltán.) Bp., 1895. 155.; MNL BÉML IV. 426. 4024. Sarkadi r. k. házassági anyakönyv 1841. okt. 10. és uo. Sarkadi r. k. halotti anyakönyv 1892. jan. 23.

⁸ Márki János egyik életrajza 12 testvért említ. [Kodolányi Antal]: Márki János. Gróf Almásy [sic] Kálmán sarkadi uradalmának nyugalmazott tiszttartója. *Gazdasági Lapok*, 1889. jan. 13.

⁹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. k. Bp., 1902. 608–609.

¹⁰ Újságkivágat. In: A Márkiak vérkonai.

¹¹ Szinnyei J.: i. m. 608–609.

¹² A Márkiak vérkonai.

¹³ Kodolányi A.: i. m.

Márki Jánosné Zay Julianna

tisztartóként szolgált az Almásy grófokat. Márki Sándor a Zay familia eredetéről kéziratos családtörténetében a következőket írja: „Első ismert tagja Gergely, kinek apja állítólag a Rákóczy-mozgalmakban részt vett. A nemeslevél elveszett, de a család később is köznemesi jogokat élvezett.”¹⁴ Márki apósa 1802-től állott az Almásyak szolgálatában, előbb Gyöngyösön alkalmazták, majd – a családi krónika szerint – 1810-ben lett sarkadi ispán. 1816-ban pedig tisztartóvá nevezték ki. Zay István egyik testvére, Imre az Almásyak törökszentmiklósi uradalmának tisztje volt. Zay István 1812-ben feleségül vette Máry Alojziát (1792–1855). Kilenc gyermekük nevét ismerjük, közülük 1855-ben, Máry Alojzia halálakor még heten éltek. A felnőttkort megélt Zay gyerekek pályája dokumentálja, hogy a szellemi tőke felhalmozása a családnak ebben az ágában még korábban megkezdődött. A gyermekek között csak két fiú volt, ám mindkettő tanult. Zay János (1818–1888) katolikus pap lett, pályáját sarkadi plébánosként kezdte és nagyváradai kanonokként fejezte be. A másik fiú, Zay Róbert Károly (1820–1869) Temesvárott és Pesten tanult, majd a műegyetemet Bécsben végezte el s mérnök lett. Ennél is többet jelent, hogy a családban a lányokat is taníttatták, a nagyváradai Orsolya-rendi apácákhoz jártak legalább egy évet. Nincs dokumentum arról, hogy minden Zay leány megfordult az Orsolya-rend 1770-es évektől működő leánynevelő intézetében, de feltételezhetjük ezt. Márki János felesége, Júlia egy évet töltött itt. A család nő tagjairól szóló források arról tudósítanak,

¹⁴ A Márkiak vérrokonai.

hogy becsülték a kulturális javakat s éltek is azokkal. A legidősebb testvér, Zay Lujza (Alojzia, 1815–1904) halálakor Márki Sándor a következőket jegyezte naplójába: „Csak ma kaptam a gyászjelentést, hogy nagynéném, b. e. édesanyámnak egyetlen megmaradt testvére, özv. Ferenczy Illésné, szül. Zay Alojzia élete 88. évében Nagyváradon, jún. 3-án déli 12 órakor elhunyt. Mai temetésére már későn érkeztem volna. Áldott lelkű, irodalmi és művészi hajlamokkal megáldott asszony volt. Az irodalmat még az Aurora körének művei kedveltették meg vele; maga is szívesen írogatott; pl. 1849 augusztusának emlékei közül leírta Lenkey tábornokkal való találkozását és »...né« név alatt több verset közölt a váradi lapokban. Mint műkedvelő sok képet festett olajba; hogy féltünk attól a forró párárt fúvó lovától, amelyen Dobozy és hitvese menekült! Nagy Sándor csatája, alvó Aurora, vizet merítő Dianája, sok arcképe stb. kedves családi emlékek voltak. [...] Mi többször meglátogattuk s aggkorában is irodalmi, művészeti dolgokról társalkodott velünk. Nyugodjék békében!”¹⁵ A legfiatalabb leány, Mária (1837–1894) halála után Márki Sándor azon sajnálkozott, hogy szép képtára elkallódik; az örökségből a történetész felesége is kapott két holland festményt.¹⁶ A Zay leányok többsége bihari, békési honoráciorokhoz, tisztviselőkhöz ment feleségül. Ez a kapcsolati háló önmagában is komoly tőkét jelentett a család minden egyes tagja számára.

A szűkös, nagyjából narratív források szerint Zay István patriarkális módon irányította a rábizott sarkadi uradalom népét: a háza előtt káromkodó jobbágyot megpálcáztatta, ugyanakkor mintegy 500 jobbágy-, majd cselédgyerekek volt keresztapja. Felesége a maga házi készítésű szereivel gyógyította a község hozzá forduló lakosait.¹⁷

1848 fordulatot hozott a család életébe. Márki János beállt a békési nemzetőrök közé. A Márki családban kiemelkedő történelmi pillanatként rögzült az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, annak ellenére, hogy a családfőnek egy időre megszakadt az uradalmi tiszti karrierje. A jobbágyfelszabadítást követően az Almásy család tisztjeinek egy részét – nem lévén reájuk szükség – elbocsátotta. Ez a sors jutott osztályrészül Márki Jánosnak is, ám a birtok várományosa, Almásy Kálmán azonnal segítséget nyújtott megbízható kasznárjának. Kétegyházi birtokából földet adott számára bérbe, hogy ily módon biztosítsa a család megélhetését. Márki János bérlőként is jó eredménnyel gazdálkodott: „A szerény, mintegy 100 kat. holdnyi bérlet oly szépen javadalmazta takarékossgal párosult munkáját, hogy jövedelméből, több éven keresztül, már akkor számos tagú családjának korszerű neveltetéséről megfelelően gondoskodhatott.”¹⁸ A bérleti gazdálkodás hat évig tartott, 1855 végén nyugalomba vonult Zay István sarkadi számtartó, s állását veje örökölte. A tapasztalt számtartónak a hosszas huzavona után Sarkadon 1869-ben bevégzett tagosítás után nyílt alkalma arra, hogy a maga gazdaságirányító képességeit igazán megmutassa. Az irányítása alá rendelt

¹⁵ Napló, 1904. jún. 5.

¹⁶ Napló, 1894. máj. 16.

¹⁷ Márki Sándor: Az édes anya. Beszéd, amellyel Márki Sándor a keresztény állam és társadalmi élet kezdeteiről szóló ezen félévi előadásait a kolozsvári egyetemen bevezette. Klny. Bp., 1917. 8.

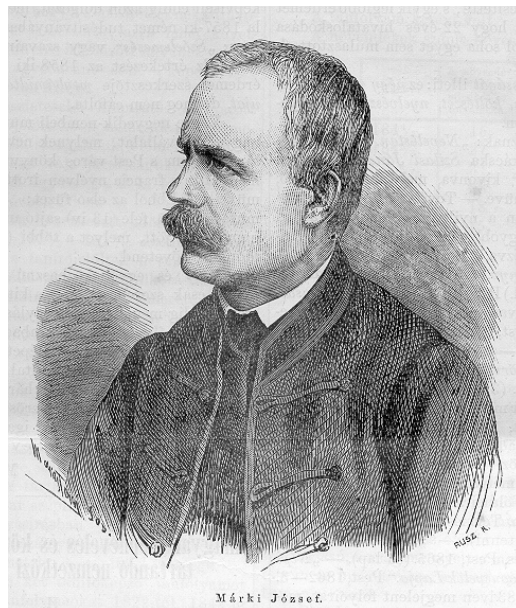
¹⁸ [Kovács Albert]: Márki János emlékezete. Bp., 1892. Klny. 6.

sarkadi és gyulavári uradalmakat egy bő évtized alatt jól jövedelmező modern tőkés nagyüzemmé szervezte. Új igazgatási és üzemszervezeti struktúrát állított fel, gazdasági és személyzeti épületeket emeltetett. Modernizálta a szántóföldi gazdálkodást: általánossá tette a vaseke használatát; a vidéken 1865-ben ő szerezte be az első cséplőgépet. Ezzel párhuzamosan emelte az állattenyésztés színvonalát is. Amikor 1888 decemberében, 76 évesen lakása és teljes fizetése meghagyása mellett nyugalomba vonult, a jó hírű birtokról már csak a mezőgazdasági feldolgozóipar hiányzott. Komoly része volt abban, hogy az Almásyak 20 év alatt földbirtokaik területet mintegy kétszeresére növelték.

Márki János 1892-ben, életének 80. évében halt meg. Vagyontalan fiatalemberként lépett az uradalom szolgálatába, halálát követően tekintélyes vagyont hagyott gyermekeire. Saját 205 holdas gazdasága volt; majorjának, földjeinek, gazdasági felszereléseinek és egyéb értéktárgyainak eladása után 80 000 forintra rúgott az örökség, amelyet gyermekei szétoszthattak egymás között. A „tanya” és a földek 60 000 forintra részesedtek az örökségből.¹⁹ Az összeg nagyságrendjére utal az, hogy Márki Sándor középiskolai tanárként szerzett évi jövedelme ugyanebben az időben 2000 forint volt. Az 1889/1890-es tanévben gimnáziumi tanári munkájával, egy leánynevelő intézetben végzett óraadással és imponáló nagyságrendű publikálással 2990 forint jövedelemre tett szert.²⁰ Apja halálának évében tanárként – mellékállással együtt – 2427 forintot keresett.²¹

Márki János, miközben jelentős vagyona összegyűlt, gyermekeit taníttatta, leányait illően férjhez adta, és a gyerekeket önállósodásuk után is segítette. Egy-egy elszórt adat utal a taníttatás költségeire: az 1872/73-as tanévben a két egyetemre járó Márki fiú, Sándor és Gábor, teljes taníttatási költsége 1389 forint és 34 krajcár volt. „Nem közönséges áldozat oly apától, kinek 9 gyermeke van!” – kommentálta az önmagában is figyelemre méltóan precíz könyvelés végeredményét Márki Sándor.²² A gyerekek későbbi támogatásának nagyságrendjére ismét Márki Sándor egyik, közvetlenül apja halála után tett szükségjavú naplóbejegyzése utal: „Elégették édesapámnak azon följegyzéseit, mik kimutatták, szárnyra kelésünk óta egyikünkre-másikunkra mennyit költött; legtöbbet (16 000 frt) Lajosra, legkevesebbet (1700 frt) reám.”²³ Márki Jánosnak kilenc gyermeke élte meg a felnőttkort, így az örökségen és taníttatáson felüli összeg is tekintélyes summát tett ki. Összegzőként megállapíthatjuk, hogy anyagi tekintetben különösen sikeres pályát futott be: vagyontalan írnokból Bihar megye virilisei közé emelkedett. Gyermekei teljes anyagi biztonságban nevelkedtek, s ha baj történt, később is kaphattak segítséget az apai házból.

A siker egyik kulcsát a szerencsében, a másikat a rátermettségben és az elszántságban kell keresnünk. Testvére, József írásai közül bekeretezve őrzött otthonában egy romantikus költeményt, amelynek vándor hőse különleges vízi és

Márki József

szárazföldi megpróbáltatásokat kiállva célba ér. Idős korában is „pödrött bajszú, nagyakaratu öregúrként” jellemezték. De önmagában sem a szerencse, sem a rátermettség nem magyarázza az adott körülmények között rendkívülinek számító sikert. Valójában Márki a 19. századi magyar mezőgazdaság tőkés átalakulása során adódó lehetőséget ragadta meg. Legelőször történész fia, Sándor értelmezte életét úgy, mint modellt. A *Dósa György és forradalma* című könyvét apjának ajánlotta, s az ajánlásban apja ötvenéves pályafutását, mint a Széchenyi eszméit a mezőgazdaságban gyakorlatba átültető reformer példáját rajzolta meg.²⁴

Ugyanebben az időben az imponáló vagyonosodásnál is látványosabb szellemi tőkefelhalmozódás zajlott le a családban. Korábban szó esett arról, hogy Márki János milyen erőfeszítések árán tanult. A Zay családban ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonítottak a képzettségnek, ennek megfelelően a Márki házaspár is különös gondot fordított gyermekei tanítására. Márki János és Zay Julianna házasságából tíz gyermek született. Különösen kegyes volt hozzájuk a sors, mivel a gyerekek közül kilenc elérte a felnőttkort. A hét fiú közül a legidősebb, István (1842–1885) jogot végzett Pesten, előbb Gyulán törvényszéki bíró lett, majd királyi táblai pótbíró Budapesten. Ígéretes pályája végére 43 éves korában bekövetkezett halála tett pontot. A sorban következő két fiú, Albert (1844–1921) és Imre (1847–1903) az apai utat követte, gimnáziumi tanulmányok után írnokként gazdatiszti pályára léptek. Albert az V. reálosztály elvégzése után lett egy Heves megyei birtokon írno, két év múlva került ispánként haza. Volt időszak, amikor mindketten apjuk keze alatt dolgoztak ispánként. Az 1890-es években Albert főintéző lett az Almásy-uradalomban, Imre

¹⁹ Napló, 1892. febr. 17.

²⁰ Uo. 1890. aug. 29.

²¹ Uo. 1892. aug. 24.

²² Uo. 1873. júl. 26.

²³ Uo. 1892. febr. 17.

²⁴ Márki Sándor: *Dósa György és forradalma*. Bp., 1886. V–VIII.

egy időben magánvagyonát kamatoztatta igen eredményesen. Az ötvenes években született fiúk már kivétel nélkül szabályos értelmiségi képzést kaptak. Kisdíakként Nagyváradon kezdték a gimnáziumot, majd a német nyelv miatt Pozsonyban folytatták tanulmányaikat, s általában Budapesten végeztek, hogy rögtön egyetemen folytassák a tanulást. Lajos (1851–1888) volt a kivétel, ő a nagyváradi jogakadémiát végezte el. Sándor (1853–1925) a pesti egyetem bölcsészkarán, János (1855–1925) a kolozsvári, majd a pesti jogi karon tanult, s a fővárosban szerzett doktorátust. A legkisebb fiú, Gábor (1857–1889) a budapesti belvárosi főreáliskolai tanulmányainak befejezése után Münchenben a műegyetemen végzett egy évet, de az ő pályáját a Bosznia megszállásakor teljesített katonai szolgálat megtörte, s nem fejezte be tanulmányait. Az egymáshoz szorosan kötődő fiatalabb fiúk – Gábor kivételével – elég hamar szép karriert futottak be. Lajos rövid joggyakorlat után 1876-ban aljegyzőként Békés vármegye szolgálatába lépett. Nagyon fiatalon, 30 éves korában főjegyzői tisztségre választották. Sándor aradi, majd budapesti középiskolai tanárkodás után 39 évesen lett a kolozsvári egyetem professzora és akadémikusnak is ugyanebben az évben választották meg. János előbb orosházi ügyvéd, majd köztisztviselő, tekintélyes és jómódú gyulai közjegyző lett.

A hét fiú közül négy szerzett diplomát, az ötödik, Gábor is ezen az úton haladt, tanulmányainak megszakítását és az uradalmi írónoki állást az ő esetében már-már tragédiának tekintette a család. A két leányról sem feledkeztek meg, Júlia (1846–1932) az anyai mintát követve Nagyváradon az Orsolya-rendi apácáknál tanult, a legfiatalabb gyermek, Mária (1859–1945) Gyulán, majd ugyancsak az Orsolya-apácáknál végezte iskoláit. A gyerekek iskoláztatási stratégiája világosan mutatja, hogy a sarkadi tisztartói házban különösen nagyra becsülték a képzettséget, a tudást, a műveltséget. Márki János Sándor fiához írott leveleiben határozottan a legfontosabb értéknek nyilvánította a tudást. „Többet ér a szellemi, mint az anyagi kincs, rajta! Vigyázz az egészségedre, lassankint, de folyamatosan sokra viszed” – írta fiának 1875-ben.²⁵ Márki Sándor naplóbejegyzései ugyanerről a szellemiségről tanúskodnak. A hét fiú közül három – István, Sándor és Lajos – neve szerepel Szinyei József *Magyar írók élete és munkái* című művében. A jogász István verseket publikált, Corneille-fordításai voltak, igazán ismertté sakkcikkei és sakkszakkönyve tette. Nemcsak a Szinyei által említett három testvér, hanem János és Gábor is írt újságcikkeket. Sőt, a lányok közül Juliskának is volt egy kis kötetre való verse, emellett beszélyekkel is próbálkozott. Volt időszak, amikor több mint 20 újság és folyóirat járt a Márki-házba, az erdélyi és bánáti lapokat olvasás után átadták a sarkadi olvasókörnek.

Ha a család tagjai Nagyváradra vagy Budapestre látogattak, igyekeztek programjukba illeszteni egy-egy színházi előadást. A megmaradt levelek apró megjegyzései ugyancsak utalnak a tisztartói házban zajló életre: a Barankovics operadarab zongorára írt kottáját Mariskának szerezd meg – kérte

²⁵ Szegei Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára Régi Könyvek Tára. MS 99–430. Márki Sándor hagyatéka. (a továbbiakban: SZTEEK RKT MS) MS 340. Márki János Márki Sándorhoz, 1881. ápr. 7.

Márki János Pesten tanuló Sándor fiát egyik levelében.²⁶ Ennek a kultúrát és műveltséget különösen magasra értékelő szellemiségnek köszönhető Márki Sándor a maga családon belüli kitüntetett helyzetét. Bár idősebb testvérei egy időben vagyonosabbak voltak, a fiatalabbak közül ketten is rangosabb házasságot kötöttek, az apai házban mégis „a tanár urat” – a tudós történelem – illetve különleges tisztelet. Az előzőekben láthattuk, hogy a kecskeméti lakatosmester fia presztízst és vagyont szerzett, unokái pedig az akkor megszerzhető szellemi tőkéből hasítottak ki a maguk számára igen nagy szeletet.

Természetesen nem egyedi jelenségről van szó: a Márki család egy viszonylag széles, részben nemesi, részben polgári eredetű dualizmus kori tisztviselői, értelmiségi réteghez tartozott, s ez a réteg a kultúra fogyasztója és teremtője volt.

A vagyon, a szellemi tőke és a társadalmi státusz mellett fontos, hogy egy-egy ilyen népes kiröppenő raj milyen szellemi örökséget kap. A Márki-házban uralkodó szellemiséget meghatározta néhány alapvető tényező, amelyek a Márki gyerekek számára felnőtt korukban is orientációs pontot jelentettek. A família katolikus volt, s a család legtöbb tagja vallását aktívan gyakorolta. Márki Sándor anyai nagyszüleitől szólva kiemelte, hogy mindketten nagyon vallásosak voltak, s gyermekeiket is e szellemben nevelték.²⁷ A családban erős nemzeti szellem uralkodott, 1848 kultikus dátumnak számított. Apja és a család más tagjai is részt vettek a szabadságharcban; az 1848 után született két fiú a Kossuth Lajos és Petőfi Sándor iránti tiszteletből kapta a Lajos, illetve Sándor keresztnévet.²⁸ Mivel a család a kiegyezés után igazán jól megtalálta helyét az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországi részében, a '48-as szellemiség nemzeti elkötelezettségé formálódott, s a család – a tipikus minta szerint – a dualista rendszer támogatói közé lépett. Márki János Sándor fiához írott leveleiből az az értékrendszer is kibontakozik, amelyet fiaira igyekezett átörökíteni. A kisgimnazista időszakból felnőtt korig írónak a gyermekekhez intézett apai levelek és egész „paranesis” áll belőlük össze. Az életkornak megfelelő formában középpontba állított értékek a józanság, a kötelességtudás, a takarékoság, a kitartás, az egészség megőrzése, a tanulás, a társasági életben való forgás fontossága. Igen sok jel igazolja, hogy az igen erős akaratú apának sikerült átadnia erkölcsre, munkára a szűkebb és tágabb közösség iránti kötelességre intő tanításait gyermekeinek.²⁹

Egy népes középosztálybeli család

A vagyon gyarapodása, a szellemi tőke megszerzése természetesen együtt járt a család társadalmi állásának és presztízsiének növekedésével. Az első nagy lépést – mint erre korábban utaltunk – akkor tette meg Márki János, amikor házasságot

²⁶ SZTEEK RKT MS 424. Márki János Márki Sándorhoz, 1875. márc. 9.

²⁷ Márki S.: Az édes anyja i. m. 8.

²⁸ SZTEEK RKT MS 412. Márki Sándor: Önéletrajz. (Töredék.)

²⁹ SZTEEK RKT MS 424. Márki János Márki Sándorhoz, 1869. okt. 19., 1870. márc. 1., 1871. márc. 28. A családot jellemző értékrendről bővebben: Erdész Ádám: Ami a tarisznyába került. Márki Sándor indulása. In: A múlt felfedezői. (Szerk. Erdész Ádám–Katona Csaba.) Gyula, 2011. 85–86.

révén tagja lett a Zay családnak. Ezt követően a sarkadi uradalom mind tekintélyesebb tisztartójaként maga gyarapította a család kapcsolati tőkét. Először 1861-ben lett választott tagja Bihar vármegye közgyűlésének, később virilis joggal volt tagja a megye törvényhatósági bizottságának. Részt vett szakmai érdekképviseleti szervek, így a Bihar megyei gazdasági egyesület, a lótenyésztési bizottság munkájában. Magától értetődő, hogy a Márki család nagy házat vitt, különösen Zay Julianna 1876-ban bekövetkezett váratlan haláláig. A barátságos tisztartói házban otthonosak voltak a bihari és békési vármegyei tisztviselők, mérnökök, földmérők, az ismerős és rokon birtokos családok tagjai, de Biharban kortes úton járó miniszter is tiszteletét tette a Márki-házban. A fiúk is rendszeresen hozták barátait, az ő kapcsolatrendszerük tovább szélesítette a család nagy ismeretségi körét. Az eleven, természetes módon folyamatosan ápolta kapcsolati háló éppen olyan tőkés volt a családnak, mint a vagyon és a képzettség.

A család társadalmi presztízsének emelkedését a gyerekek házasságai jelzik a legpontosabban. Naplók, levelezések ismeretében meglehetősen biztonságosan kijelenthetjük, hogy a családban a házasságot nem rendelték alá a társadalmi emelkedés követelményének – viharos szerelmek történeteit is öröközik a források –,³⁰ ugyanakkor nem véletlen, hogy a fiatalabb fiúk társadalmi értelemben felfelé házasodtak. Az idősebb fiúk a maguk társadalmi állásának megfelelő családokból nőültek, a házasságok révén birtokos famíliák, értelmiségi-tisztviselői családok kerültek be a már amúgy is népes rokonságba. A két lány ugyancsak a maguk társadalmi rétegéből házasodott: mindketten uradalmi tisztekhez mentek férjhez. Volt időszak, amikor a Márki Jánosnak közvetlenül alárendelt tisztikar nagyrészt fiaiból és vejéből került ki. Az ötvenes években született négy fiú közül kettő a békési vármegyei elit egyik meghatározó családjából választott feleséget. Lajos és János a Békés vármegyében nagy tekintélyű Terényi családból nőült. Ez a kiterjedt familia a 19. században kialakult vármegyei elit legszűkebb körébe tartozott. A Hont megyéből származó, eredetileg Stummer nevet viselő család egyik ága – több Felvidékről érkezett nemes családhoz hasonlóan – a 18. században települt Békésbe, ahol vármegyei tisztségeket viseltek. A család egyik tehetséges tagja, a nevét Terényire magyarosító Lajos 1849-ben 24 évesen a megye másodalispánja lett.³¹ (Terényi Lajos testvére ugyancsak magyarosította a Stummer nevet, ő család másik előnevét, az Ipolyit választotta, s Ipolyi Arnold néven tartja számon a magyar historiográfia.) A vármegyei elit néhány másik kiemelkedő családjával többszörösen összeházasodott Terényiek a 19. század második felében meghatározó szerepet játszottak Békés megyében.

Márki Lajos és Márki János az 1849-ben alispán, később országgyűlési képviselő Terényi Lajos leányait vették feleségül. A két Márki fiú házasságuk révén a megyei igazgatási apparátust irányító elitbe emelkedett. Lajos súlyos betegség

után fiatalon, gyermektelenül halt meg, az ő pályája korai halála miatt nem teljesedhetett ki. A helyi társadalmi hierarchiát tekintve legmesszebb Márki János jutott, a vármegyei elitbe való beilleszkedéséhez felesége származása kellett, legidősebb fia viszont már a megyei elit reprezentánsa lett.

A 19. század végéig a család csillaga az ország gazdasági fejlődésével és a polgári középosztály kiszélesedésével párhuzamosan töretlenül emelkedett. Márki János minden jó minőségű, magas képzettséget szerzett gyermeke megtalálta helyét a dualizmus kori magyar társadalomban, többségük előre is lépett a társadalmi ranglétrán. Biztos háttérük volt, és perspektívát láttak maguk előtt. Baj akkor történt, ha egy családfő hirtelen meghalt. Ha fiatal korban kegyes volt a sors Márki Jánoshoz, idős korban annál inkább próbára tette. A korabeli gyermekhalandósági arányok mellett különleges szerencsének számított, hogy tíz gyermekből kilenc megélte a felnőttkort. Életének utolsó nyolc évében viszont három családost, felnőtt fiát kellett eltemetnie, mindegyiket hosszabb súlyos betegség után. A legidősebb fiú, a jogász István 43 éves korában halt meg Budapesten, hét gyermek maradt utána. Három év múlva 37 évesen, elborult elmével meghalt Lajos, Békés megye főjegyzője; egy évvel később munka közben szerzett betegség következtében a legfiatalabb fiú, Gábor. Utána egy gyerek maradt. A sorscsapások közé tartozott az ebben a rétegben még ritka válás is. A legidősebb leánytól, Júliától elvált a férje, az ugyancsak Sarkadon gazdatiszt Székér Gyula, és feleségül vette néhai sógorának, Lajosnak özvegyét, Terényi Jolánt. A válás idején nyolc gyermekük volt. Székér Gyula lépése skandalumnak számított a családban. A családfő kiesése az alkalmazotti, polgári rétegben az anyagi biztonság megrendülését jelentette. Ilyenkor könnyen veszélybe sodródott a gyermekek taníttatása, esetenként a képzés valamivel alacsonyabb szinten valósult meg, s a további társadalmi emelkedés könnyen megállt. A Márki családban a csapásokat nagyrészt ellensúlyozni tudták. Amíg élt, segítette Márki János, halála után – kisebb mértékben – a családtagok. Márki Sándor élen járt unokaöccsei és húgai támogatásában is: legtöbbet a taníttatásban segítette, de kedvenc unokahúgának – elvált Juliska nővére egyik leányának – kelengyjét is maga állta. Komolyabb státuszvesztés Márki János félárván maradt unokái között sem következett be, sőt jogász, katonatiszt, tisztviselő, tanítónő került ki közülük.

A századforduló körül az idősebb gazdatiszt fiúk anyagi helyzete megrendült, számukra már nem adtak olyan lehetőségek, mint édesapjuknak. Legmagasabbra Márki Sándor és közjegyző öccse, János jutott. A maga korában széles körben ismert, sajtóban gyakran szereplő történész tekintélye az egész család presztízsét megemelte. A kimondottan jó vagyoni helyzetben élő János pedig kezdeményezte a korban szokásos státusemelést: a maga és gyermekei nemesítését. Úgy gondolta, tekintélyes és ismert Sándor bátyjával együtt indítja el a nemesítést. „Öcsém, Jani, felszólít, hogy tegyünk lépéseket családunk megnevelésére iránt, s melléklí Püspöky Grácinak dicséretemet, érdemeimet zengedező levelet. Úgy hiszem, amit 1848 előtt kötelességem lett volna, most nem kell keresnünk. Majd csak magyarok maradunk anélkül is, hogy homo novusok legyünk” – olvashatjuk Márki

³⁰ Márki Sándor házasságára nézve ld. „Kisvárosi polgárok – Források 1866–1919”. (Szerk. Héjja Julianna Erika–Erdész Ádám.) Gyula, 2010. 197–211.

³¹ Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Gyula, 2002. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 8.) 199–202.

Márki Imre

Sándor 1905-ös naplóbejegyzései között.³² János viszont megvalósította tervét, 1913. augusztus 27-én „a közélet terén szerzett érdemei elismerésül” utódaival együtt Sarkadi előnévvel nemességet kapott.³³ A megnesesített János legidősebb fia, Márky Barnabás (1884–1966) 1930-tól 1944-ig Békés vármegye alispáni tisztét töltötte be.³⁴ Az unokák generációjából – a két háború közötti hivatalos nomenklaturát tekintve – ő jutott legmagasabbra.

A nemesítés kezdeményezése, illetve elutasítása jelzi, hogy az azonos útravalóval induló testvérek értékrendjében negyvenéves koruk körül eltérő elemek jutottak domináns szerephez. A házassága révén a vármegye elittel szoros kapcsolatba kerülő János számára – gyermekei előmenetele miatt is – fontossá vált a nemesi cím, a tradicionális elit attribútumainak megszerzése. Márki Sándor önazonosságát és önbecsülését a professzori és akadémikusi cím, vagyis saját szellemi teljesítménye adta. Nem véletlenül utal a maga magyar voltára sem. A családon belül nem túl erőteljesen megjelenő választóvonal a magyar középosztály belső rétegződését jelzi. A későbbiekben ezek az elválasztó vonalak jóval markánsabbakká váltak.

Márki Sándor 1917-ben, édesanyja születésének 100. évfordulóján, a keresztény állami és társadalmi élet kezdeteiről szóló egyetemi előadássorozatának bevezetőjeként *Az édes anya* címen tartott előadást. A sarkadi tiszttartói házban kapott értékrendet felvillantó előadás során megemlítette, hogy édesanyjáért a földön és az égben 10 gyermek, 45 unoka és

24 dédunoka imádkozik.³⁵ A 45 unoka közül 37-en érték el a felnőttkort.³⁶ Valamennyi unoka a középosztály részének tekinthette magát. Jogászokat, tisztviselőket, gazdatisztek, tanárokat és tanítónóket találunk legnagyobb számban Márki János unokái között. Akad katonatiszt és országyűlési gyorsíró is és az unokák generációjából sem hiányoznak a tollforgató emberek. Az unokák a magukéhoz hasonló státusú házastársakat választottak. Az uradalmi tisztak leányai közül többen is ebben a rétegben találták meg a férjüket, de a jogász Márki István egyik leánya is uradalmi erdészhez ment férjhez. Az ő katonatiszt bátyja a szebeni gimnázium igazgatójának leányát vette feleségül. A gazdatisztként működő Albert egyik leányát pedig az élesdi főszolgabíró, a másikat a békési aljegyző vette feleségül. Márki Sándor egyetlen leányát egy szász vadász főhadnagyhoz adta. A férjek között találunk békéscsabai földműves iskola-igazgatót, nőtincsi bérlőt vagy alacsonyabb rangú minisztériumi pénzügyi tisztviselőt.

Márki János 1890–1900-as évek fordulóján felnőtt korba lépő unokái között esetenként már meglehetősen nagy társadalmi távolságot regisztrálhatunk. Egy alispánná (Márky Barnabás) vagy a budapesti ügyészség alelnökévé emelkedett jogász (Nuszbeck Sándor) és egy polgári iskolai tanár vagy egy szerényebb jövedelmű tisztviselő között több grádus különbség volt. A képzettségi és társadalmi tőke, valamint a vagyoni helyzet által kijelölt társadalmi pozíció távolsága ellenére a família minden tagja a magyar középosztály egyik markáns rétegébe tartozott. Ez a réteg nemzeti szellemű volt, általában őrizte a keresztény hagyományokat és többnyire a tradicionális értékek iránt fogékonyak bizonyult. A réteghez tartozó családok egzisztenciáját főként képzettségük garantálta és egzisztenciálisan erősen kötődtek a magyar állami adminisztrációhoz. Az unokák generációja már az egész Kárpát-medencében szétszóródott, a Békésből és Biharból kirajzó Márkiak közül többen Erdélyben találták meg otthonukat. A család s az általa reprezentált réteg a legintenzívebb kultúrafogyasztók közé tartozott, s minden generációban került ki közülük kultúrateremtő személyiség is. Éppen a közös kultúra és a civilizációs azonosság teremtette meg a réteget összetartó erős kohéziót. Nagyon fontos volt a családi azonosságtudat, amely az alispánt összefűzte uradalmi tiszt vagy polgári iskolai tanár rokonaival. Ez a családi és civilizációs-kulturális kohézió garantálta azt, hogy egy adott pillanatban alacsonyabb középosztályi státuscsoportban lévő família a következő generációban a képzettség révén megszerezhető lényegesen magasabb pozíciókhoz is eljuthasson.

A Márki família 19. századi története a polgárság (a középosztály) kialakulásának egyik modelljét állítja elének. Az az értékrend, amely a sarkadi tiszttartói házban kialakult a gyermekek és unokák által továbbélt és a 20. században is erőteljesen hatott. Ám ezt a második korszakot hagyományos családtörténeti közelítéssel és a családtörténeti kutatásoknál alkalmazott források alapján aligha lehet megragadni.

³² Napló, 1905. máj. 11.

³³ Budapesti Közlöny, 1913. szept. 11.

³⁴ *Héjja J. E.*: Békés vármegye archontológiája i.m. 150–154.

³⁵ *Márki S.*: *Az édes anya* i.m. 9.

³⁶ A Márkiak vérrokonai.

KOVÁCS ELEONÓRA
„Hiába beszélnek”

Gróf Batthyány Artúrné Apraxin Júlia kísérlete a művészi-értelmiségi pályán

E tanulmány címét annak az 1860-ban Párizsban megjelent regénynek (On a beau dire) a magyar címéről kölcsönöztem, amelyet Julia Alexandrovna Apraxina, a hazánkban gróf Batthyány Artúrné Apraxin Júliaként ismert, szépirodalommal és színjátszással foglalkozó, magyarul is tudó arisztokrata hölgy írt. Több volt-e vajon, mint unatkozó botrányhősnő? Mennyire volt tudatos saját közegéből való kilépése, vagy csak az irányíthatatlanná vált események sodorták magukkal a gyorsan lelkesülő grófnőt?

Pályafutásának legkiemelkedőbb évei 1860–1864 közé esnek, ekkor volt jelen a magyar kulturális életben is. Ezt megelőzően, még arisztokrata körén belüli életében a felkészülés évei zajlottak, majd miután 1863 májusában elhagyta hazánkat még egy ideig folytatta színésznői és írónői működését Franciaországban.

Tevékenységének idejére esik az 1861-es országgyűlés és azok az évek, amikor már érzékelhető, hogy az ország változás előtt áll. A magyarok magatartását ekkor továbbra is a passzív ellenállás, valamint a magyar nemzethez való tartozás külsőségeiben, magatartásban való egyre markánsabb kifejezése jellemezte. Az utóbbi eszme a legváltozatosabb formákban és szinteken fogalmazódott meg a kultúra területén, és Apraxin Júlia működésében e gondolat vezérmotívumnak bizonyult. Megtanult magyarul, a magyar ügy szószólója lett, nem véletlenül lett ebben az időszakban viharosan népszerű.

Saját környezete révén zárt közegben élt, az arisztokrácián belüli kulturális kölcsönhatások a „többnemzetiségű” családok révén hatottak; ám létezik a kultúrának nem csupán horizontális kapcsolatokat bejáró útja, s ez az ő esetében – életének e néhány, itt kiemelt évében különösen – szerephez jutott.

Kérdés azonban, hogy életmódváltása mennyire sikerült, hiszen új életébe is magával vitt bizonyos vonásokat a korábbi időszakból, majd értelmiségi-művész működését követően visszatért a korábbi közegbe. Fordulatos élete mára viszonylag jól rekonstruálható, számos részlet ismert, amely egy nagyobb terjedelmű munkában rövidesen napvilágot is lát. Ezúttal azonban nem a pálya részletes és minden állomására kiterjedő vizsgálata a cél, hanem azé, hogy vajon kudarccal végződő kísérlet volt-e ez a néhány év vagy érdekes kirándulás egy másik világba?

Batthyányné Apraxin Júlia családi, rokoni kapcsolatai

Batthyányné Apraxin Júlia családtagjai, rokonai az orosz, az osztrák, a magyar, s a lengyel főnemesség soraiból kerültek ki. A magas rangú orosz diplomata apa, Alexandre Petrovics Apraxin ősei révén a Romanovokkal is rokonságban állt. Marfa Matvejovna Apraxina révén létesült a rokonság, aki III. Fjodor cárnak (Fjodor Alekszejevics Romanovnak), I. Péter cár féltestvérének második felesége volt. A cárné valamennyi testvére fontos politikai szerephez jutott Nagy Péter, majd az őt követő I. Katalin idején is. Innentől kezdve az Apraxin család karrierje hosszú évszázadokra biztosított volt, valamelyik tagja mindig fontos posztot töltött be.¹ Rokonságban álltak a legnevesebb orosz arisztokrata famíliákkal, így a Golicin, az Obolenszkij, a Seremetyev, a Dolgorukij családokkal.

Júlia anyja, Héléne (Jelena) Bezobrazova a lengyel származású Julia Alexandrovna Kanovka és Nyikolaj Bezobrazov generális lánya. Julia Alexandrovna Kanovkának sikerült rávennie I. Sándor cárt², hogy legyen keresztapja újszülött lányának. 1828-ban Julia Alexandrovna Kanovka másodszer is férjhez ment, a család ekkor is egy jelentékeny személlyel erősödött. Az új férj, Dimitrij Pavlovics Tatistchev, az Orosz Császárság bécsi nagykövete volt, aki több évtizedig látta el a diplomáciai feladatot.³ A gyermek Apraxin Júlia sok időt töltött a bécsi Tatistchev-házban.

A magyar arisztokráciába Apraxin Júlia nevelőapja gróf Esterházy József (1791–1847), valamint férje, gróf Batthyány Artúr révén kapcsolódik be. Esterházy József az Esterházy család fraknói vonalának ifjabb vagy grófi ágából származott, s ezen belül a cseklési ág tagja. Esterházy Ferenc

¹ Oroszország története. (Szerk. Szvák Gyula.) Bp., 1997. 241.

² Héléne Bezobrazova születési éve 1801. *Louis Clair de Beaupoil comte de Saint-Aulaire: Souvenirs de mon ambassade à Vienne 1832–1841.* Paris, 1926. 31. Idézi: *Catherine Barna: Une femme de lettres du second Empire. La Comtesse Julie Apraxin. Sa vie, ses oeuvres. Études françaises 12., L'Institut français de l'Université de Szeged.* Szeged, 1934. (A továbbiakban: Barna K.) 10. (Barna Katalin összehasonlító irodalomtörténeti kutatásokat végzett: Apraxin Júlia regényeit tanulmányozta. A fent említett munka doktori disszertációja.)

³ *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der Gräflicher Hauser.* D. C. zu Wien 1826. 24., 1828. 228.; 1829. 239.; 1840. 313.

(1758–1815) és Grassalkovich Erzsébet négy gyermeke közül a második. Testvérei közül Antal még gyermekkorában meghalt (1789–1804), Mihály gyermektelenül hunyt el, s csak Károly nevű testvérének születtek utódai. Mihály a tallósi uradalom birtokosa, Károly a szeredi uradalomé, Józsefé pedig Szenc és Cseklész lett. A család rokonsága kiterjedt az Erdődy, Batthyány, Pálffy, Illésházy, Perényi, Grassalkovich családokra. Sőt József öccse, Esterházy Károly, Antal nevű fia révén a Trubeckoj családdal került rokonságba, akikkel az Apraxinok is vérségi kapcsolatban álltak.⁴ (Esterházy Antal Vera Trubeckaját vette feleségül.)

Apraxin Júlia férje gróf Batthyány Artúr (1814–1893) a németújvári Batthyány család grófi ágának pinkafői ágába tartozott, Batthyány Vince (1772–1801) és Rudnyák Mária Jozefa gyermeke.⁵

Gyermekkor

Apraxin Júlia születési idejére legbiztosabb támpontul szolgál későbbi nevelőapja, gróf Esterházy József naplójának több szöveghelye, amelyekből az derül ki, hogy ez a dátum minden bizonnyal 1830. október 16.⁶ A gyermek keresztelőjére vélhetően a bécsi orosz templomban került sor, ám e templom dokumentumai megsemmisültek.⁷

Apraxin Júlia 1830-as születési éve mellett bizonyít egy 1835-ben Bécsben készült festmény is, amelyet Ferdinand Georg Waldmüller,⁸ a bécsi biedermeier festészet egyik ismert mestere készített 1835-ben. A kép címe Apraxin Júlia kisasszony portréja. (Ülő kislány kutyával címen is ismeretes.) A kép egy körülbelül öt év körüli kislányt ábrázol.

Apraxin Júlia – akárcsak szülei – görögkeleti vallású volt.⁹ A család, legalábbis az anya és gyermeke a Júlia születését követő néhány évben Bécsben élt. A szülők házassága megromlott. Anya és lánya 1837 júniusában elhagyta az osztrák fővárost, s a család fő után utazott Szentpétervárra. Esterházy József az Apraxin házaspár pétérvári tartózkodása során több alkalommal is meglátogatta a grófnőt és a gyermek Juliát.

⁴ Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–VIII. k. Kiadja Friebeisz István, Pest, 1857–1868. (Reprint, Helikon, Bp., 1987.) II. k. 90–91.

⁵ Nagy I.: i. m. I. k. 247–253. Batthyány Lajos miniszterelnök másodunokatestvére volt Artúr édesapjának.

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL) P 229 gróf Esterházy József naplói (1814–1841) 1837. okt. 16-i bejegyzés.

⁷ Ez az információ az 1930-as évekből származik, a bécsi orosz nagykövetség közleménye alapján. C. Barna: i. m. 10.

⁸ Ferdinand Georg Waldmüller (1793–1865) a portréfestészet virágkorában alkotta e képet. A 19. század első felében Közép-Európában, de főként a Bécsben megjelenő biedermeier festészet kedvelt témája volt a gyermek. 1827-ben kapcsolatba került a császári családdal, s a 30-as évekre a korszak egyik legkedveltebb portréfestője lett. Sok főúri család is megfestette vele családtagjaik portréját. M. Aczél Eszter: F. G. Waldmüller: Apraxin Júlia kisasszony portréja. *Kárpát-medencei kastélykrónika*. 2004. I. évf. 1. sz. 39.

⁹ Vallására nézve ezidáig egyetlen közvetlen megbízható adatot találtam. Első gyermekének születési bejegyzését, amely görög nem egyesültként (görögkeletiként) nevezi meg Apraxin Júlia vallását. MNL OL X 10402 Cseklész (SZL) 49180. sz. mikrofilmtékercs. Cseklész r. k. születési anyakönyvek. 1850. október 9. Batthyány Ilona Jozefina keresztelési bejegyzése.

1. kép – A cseklészi Esterházy-kastély Apraxin Júlia gyermek- és ifjú korának gyakori tartózkodási helye (MNM Történeti Fényképtár)*

Ezen ott tartózkodások egyértelműen kiderülnek a napló-bejegyzések keltezéseiből, 1838-ból, 1839-ből, 1840-ból. Ekkorra Hélène Bezobrazova válási szándéka már nyilvánvaló. A család többi tagja, így a Bécsben tartózkodó Dimitrij Pavlovics Tatistschev is az e lépéssel kapcsolatos eseményeket latolgatta.¹⁰ Apraxin gróf nem akart beleegyezni a válásba, végül mégis megegyezésre jutottak. Dönteni kellett idősebb gyermekük, Dimitrij sorsáról is. Júlia bátyjáról ezt követően nem sokat tudunk. A válás után líceumba került, majd igen fiatalon megnősült. Gyermekeinek nevét megőrizte az az Apraxin Júlia által 1891-ben indított per anyaga, amely az Eszterházy-örökségből a Juliát jogosan megillető rész megszerzésére irányult.¹¹ A család e része az Osztrák–Magyar Monarchia területén élt később is, de nem szakadtak meg orosz kapcsolataik sem. Úgy tűnik az írói tevékenységgel való próbálkozás nem csak Júlia sajátja volt a családban, Dimitrij

* Az illusztrációk rendelkezésre bocsátása a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, valamint az Országos Széchényi Könyvtár Színház-történeti Tára és Kézirattára szívesességéből történt, amiért köszönetünket fejezzük ki.

¹⁰ MNL OL P 229 A levél pontos dátuma 1838. március 13. A francia szövegű levélből az is kiderül, hogy – Tatistchev szavaival élve – a grófné „keserű tapasztalatokat” szerzett, amikor hitelt adva férje – Apraxin gróf – barátságos hangú levelének visszatért. A mostohaapa véleménye szerint ezzel eleget tett a vallás és erkölcs szabta kötelességeinek. Tatistchev leírja a gróf jellemét is; szerinte végletesen erőszakos karakter. A különválás motivációjaként említést nyer a veszélyes példa, ami a gyermekekre rossz hatással lehet, s amit az anya nem tud majd ellensúlyozni.

¹¹ Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) Kisnyomtatványtár D 2 736. Rubio Guillénné szül. gróf Apraxin Júlia rendes keresete néhai özvegy gróf Esterházy Józsefné, született Bezobrazov Ilona végrendeleti örökösei ellen a néhai gróf Esterházy József után maradt szabadon előörökölhető hagyatéki vagyron megállapítása, felerészbeni kiadása, illetve 370 000 frt tőke és járulékaik kifizetése iránt. Pozsony, Angermayer [1891]; OSZK Kisnyomtatványtár D 3330. Közös válasza Rubio Guillénné szül. gróf Apraxin Juliának néh. özvegy gróf Esterházy Józsefné, született Bezobrazov Ilona végrendeleti örökösei alperesek ellen. Pozsony, Angermayer 1893. E forrásokból: Dimitrij Apraxin és Nina Mazaraki (másutt Mazaruky) gyermekeinek, esetleg unokáinak lakhelyét is megtudhatjuk: Apraxin Ilona (báró Falkenhausen Vilmosné, Grác), Erzsébet (Renner Károlyné, Marburg), Olga (báró Hein Viktorné, Laibach), Borbála (Siegenfeldi Anthony Aladárné, Görz), Sergius (cs. és kir. főhadnagy, Grác), Sándor (Moszkva), Anatol (Janutarovszki, Szibéria) és Mihály (Riga).

is tollat ragadott, legalábbis ezt adta hírül a Vasárnapi Ujság „Egy orosz gróf följegyzései a bécsi főúri életről” című tudósításban.¹²

A nehéz körülmények között lezajlott válást követően Júlia édesanyja 1841. augusztus 4-én a szentpétervári érsekség engedélyével¹³ házasságot kötött a családja által is kedvelt gróf Esterházy Józseffel,¹⁴ aki már megismerkedésük előtt több éve özvegyiségre jutott. (Első felesége Klemens von Metternich herceg lánya Maria Leopoldina volt.) 1845-ben, amikor Apraxin gróf – egy tűzvész következtében – meghalt, az Esterházy házaspár Cseklészen megújította házasságát.¹⁵

Különös hasonlóság fedezhető fel Apraxin Júlia, valamint édesanyja, illetve nagyanyja sorsában. A nagymama, Júlia Alexandrovna Kanovka is, s az édesanya Héléne Bezobrazova is kétszer kötött házasságot, s nevelte első házasságából származó gyermekeit. Annál inkább különös Júlia anyjának lányával szembeni későbbi kíméletlen magatartása.

Ifjúkori neveltetés, felnőttkori önképzés

A 19. századra már valamelyest megváltozott a főrangú nők oktatásáról alkotott vélemény, s megjelent a komolyabb ismeretek iránti igény is.¹⁶ Apraxin Júlia esetében ez fokozott személyes törekvéssel párosult, felnőttként a magyar nemzeti fellendülés is színezte önképzését. A korabeli arisztokrata lányokhoz képest nem kapott eltérő, kimagasló oktatást, francia szellemben nevelték. Felnőttként azonban tudása továbbfejlesztésére törekedett. Nem csupán több és új ismeretet igyekezett szerezni, de általa nem ismert tudományterületek alapjait is el akarta sajátítani. Amikor már íróként ismert volt a neve, gondosan ügyelve a reklámra „hivatalos pályaképét” is közzétette a Gombostű című lapban 1862-ben.¹⁷ Az itt leírtak vélhetően tőle magától származtak. Fontosnak tartotta kiemelni, hogy már gyermekkorában megszerette Magyarországot és szó esik az irodalom és a színház iránti korai, elkötelezett érdeklődéséről: tizenéves korára már állandó elfoglaltsága az írás. Két olyan motívum jelenik itt meg, amit később több tudósítás, jellemzés, róla készült feljegyzés is említ: ellentéte édesanyjával, aki az írásról próbálja lebeszélni és az alkotói elszántság. Hogy valóban így volt-e, vagy felnőttkori elhatározását akarta ezzel szilárdabbnak és megalapozottabbnak mutatni, nem tudhatjuk. Valószínű azonban, hogy – mivel e

2. kép – Apraxin Júlia fotója az 1850-es évekből (OSZK Színháztörténeti Tár KA 3567/3.)

portré az ő beleegyezésével készült – saját imázsát tudatosan alakította az itt megfogalmazottakkal.

Felnőttként, már házasságkötése után különféle tanulmányokba kezdett. E tény nem csupán napilapok hírei, de levelek¹⁸ is megerősítik. Megismerkedett a filozófia, az asztrológia és az anatómia¹⁹ alapjaival; tanult magyarul és megismerte a magyar irodalmat. Utóbbi Toldy Ferenc től, a kor nagy hírű irodalomtudósától. A magyar történelem és a jog alapjaira Wenzel Gusztáv professzor oktatta. Apraxin Júliával

¹² *Vasárnapi Ujság* 1900. február 11. 85–86.

¹³ *C. Barna*: i. m. 11.

¹⁴ Gróf Esterházy József (1791. IX. 24. – 1847. V. 12.) Királyi kamarás. Első felesége herceg Metternich-Vinneburg Mária. 1820-ban megözvegyült. *Gróf Esterházy János*: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. Herczeg Esterházy Miklós kiadása. Bp., 1901. 170.

¹⁵ MNL OL X 10402 Cseklész (SZL) 49181. sz. mikrofilmtekercs. Cseklész r. kat. házassági anyakönyv 1845. június 24. Az anyakönyvi bejegyzés egyértelműen özvegyként (Méltóságos Bezobrazov Ilona Grófnő Asszony néhai gróf Apraxin Sándor özvegye) említi a menyasszonyt.

¹⁶ *Virág Irén*: Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon (1790–1848.) Doktori értekezés. ganyemedes.lib.unideb.hu:8080/dea/bitstream/2437/.../ertekezés.pdf. (A letöltés dátuma: 2013. február 2.) 50.

¹⁷ *Gombostű* 1862. január 8. 69–72.

¹⁸ Toldy Ferencnek küldött leveleit Batthyány Júliaként írta alá. MTA Könyvtára. Kézirattár. Magyar Irodalmi Levelezés 4-r. 61. sz. b. köt. Levél Toldy Ferencnek, 1860. december 1. Rakicsán

¹⁹ Az anatómia alapjait a kiváló sebész Lenhossék József professzor (1818–1891) tanította, aki a tájboncolástan tanításának megalapítója Magyarországon, számos szakmunka szerzője, az MTA tagja.

együtt, még más előkelő hölgyek Zichy (Paulai) Ferencné Kornis Anna, Kornis Róza vettek részt ebben.²⁰

Ifjúkorának meghatározó alakja, Esterházy József 1847. május 12-én ötvenöt éves korában meghalt.²¹ Júlia fiatalkori élete voltaképpen kisgyermekkorra néhány évet kivéve, 11 és 17 éves kora között, Esterházy József családtagjaként volt viszonylag nyugodt. Esterházy 1845. november 19-i keltezésű végrendeletében előrelátóan gondoskodik családjáról. Felerészben a két Apraxin gyermeket, felerészben unokaöccsét, gróf Zichy Pált nevezte meg örökösének, ám az örökség csak özvegye elhunytával vagy újraházasodásával szállhatott rájuk.²² Szinte azonnal perek sorozata bontakozik ki az örökség körül, ami megrendítette a család nyugalmát.

Házassága, hazaköltözése, életmódja a fordulatig

11 évig tartó házasságát Batthyány Artúrral egy a magyarok számára igen komor korszakban kötötte. 1849. október 15-én házasodtak össze, öt gyermekük született 1850 és 1858 között.²³ Férje a rakicsányi, a horti, a révi uradalmak birtokosa volt, akinek alakját Júlia egyik írónő ismerőse, Kánya Emília meg is örökítette emlékiratában: feleségétől meglehetősen eltérő karakterű, magyarul nem tudó, a színház és irodalom iránti szenvedélyt kevésbé értékelő embernek mutatta be.²⁴

A hazai társasági életben az 1859–60-as év fordulóján tűnik fel Apraxin Júlia.²⁵ Ez azonban nem jelenti azt, hogy korábban egyáltalán nem tartózkodott a fővárosban, hiszen Podmaniczky Frigyes, akit 1856-ban Bécsben vendégül lát a házaspár, emlékezése záró mondatában pesti barátainak nevezi őket.²⁶ Kezdetben csak társasági hölgyként írnak róla, hamarosan azonban jótékony hölgyként is felbukkan a neve. E második „szerepkörben” is viszonylag hamar ismertté válik. 1860 márciusában veszi át kerületét mint jótékony nőegyleti választmányi tag.²⁷ Más arisztokrata hölgyekkel (Bohusné Szögyén Antónia, Prónay Ida, Wenckheim Krisztina) együtt adományaival támogatta a Vakok Intézetét, valamint a szegény gyermekek kórházára is áldozott.²⁸ A kerületi höl-

3. kép – Batthyány Artúr az 1860-as évekből (MNM Történelmi Fényképtár, Lsz. 81/1953.)

gyeknek – így Batthyányinnénak is – kötelessége volt személyesen meglátogatni a rájuk bízott kerület szegényeit. Apraxin Júlia eleget tett e kötelezettségének, sőt szívesen vállalt szerepet ezen a téren.

A kulturális élet korabeli jelentős eseményein is megjelent. 1860-ban nyitotta meg szalonját, ahol neves művészek is megfordultak. Személyes ismeretségét kereste a magyar színházi és irodalmi élet jeleseinél.²⁹ Minden héten irodalmi estétet tartott,³⁰ amelyeken megpróbálta a származás és a szellem arisztokráciáját összeismertetni és megbarátkoztatni egymással. Igyekezete azonban csak rész sikerrel járt.

A Képzőművészek Társasága (másutt Magyar Művészegyletként említik) ugyancsak támogatóra lelt benne: a megalakulófélben lévő társaság őt választotta pártfogóul 1861 áprilisában.³¹ Később 1862 májusában az Akadémia

²⁰ *Családi Kör* 1861. január 20. 42.; *Divatcsarnok* 1861. január 29. 40. Hölgyjogászok c. cikk.

²¹ MNL OL X 10402 Cseklész (SZL) 49182. sz., mikrofilmtekerics Cseklész r. k. halotti anyakönyv 1847. május 12. A halál okaként „kevés napokig tartó idegláz” van jelezve. Cseklészen temették el.

²² OSZK Kisnyomtatványtár D 3361 Értesítés Rubio Guilenné szül. gróf Apraxin Júliának, 1893.

²³ Ilona Jozefina Cseklész, 1850. október 9. – 1880. március 19. (Rakicsány); férje gróf Spaur János (1844. február 2) Esküvő 1869. január 20. Grácban. Katalin: 1852. október 15. – 1865. december 30.; Arthur Ödön 1854. január 3. – 1874. március 7. Grác; Georgina 1855. március 9. – „Férje gróf St. Julien-Walsee Kelemen (sz. 1845. szeptember 25.) esküvő 1888. január 14. Grác; Thassilo 1858. április 6. – 1863. október 22. In: Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv I. 1888. Bp., 1888. 33–34.

²⁴ *Kánya Emília*: Réges-régi időről. Egy 19. századi írónő emlékiratai. Bp. 1998. 186–187.

²⁵ *Családi Kör* 1860. december 2.

²⁶ *Podmaniczky Frigyes, báró*: Naplótöredékek 1850–1875. III. k. Bp., 1888. 60.

²⁷ *Napkelet* 1860. március 11. 175.; *Hölgyfutár* 1860. március 13. 246.

²⁸ *Családi Kör* 1861. január 13. 29.

²⁹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2157.

³⁰ *Kánya E.: i. m.* 183.

³¹ *Családi Kör* 1861. április 21. 250.; *Vasárnapi Ujság* 1861. április 14. 171. Ez feltehetőleg az 1861-ben létrejött Országos Magyar Képzőművészeti Társulat volt.

úgynevezett nődíjainak alapítói közé lépett, a szintén új belépő gróf Cziráky Jánosnéval együtt. Az így évente befizetett adománnyal az adakozó hölgyek – 50 ilyen mecénás hölgy volt – egy-egy kutató, illetve tudományos munka javára adtak támogatást.³²

Művészek között

Apraxin Júlia 1860-ban ismerkedett meg az említett Kánya Emiliával, a későbbi Szegfi Mórnéval, (írói nevén: Emília), aki egész más közegben nevelődött, a pesti evangélikus gimnázium igazgatójának a lánya volt. Molnár György színigazgató mellett neki köszönhető a legtöbb korabeli leírás Apraxin Júlia sorsáról, személyéről. A barátkozást a grófnő kezdeményezte, egyik írásával kereste meg Emiliát.³³ Eltérő karakterük és társadalmi helyzetük ellenére jó kapcsolatba kerültek, és Emília a grófnő több írását le is közölte, és lapjában, a Családi Körben nyilvánosságot biztosított számára, híreket közölt róla.

Tőle tudjuk, hogy már korábbra datálódott érdeklődése a magyar ügyek iránt. Júlia 1860 őszén tud már úgy magyarul, hogy bár akcentussal, de jól érthetően képes kommunikálni. Emília évekkorábbi írói tevékenységéről, de más írókról is tudott, tehát figyelemmel kísérte a magyar eseményeket. 1860 decemberében is magyar nyelven ír Toldy Ferencnek, amikor látogatásra invitálja.³⁴

Első, 1860-ban Párizsban megjelent regényét – *On a beau dire / Hiába beszélnek* – még az év júniusától augusztusáig a *Nefejejts* című lap már magyarul közölte. Biztos, hogy már a megelőző években foglalkoztatta a magyar nyelven való publikálás gondolata. 1860-ban készen áll már, sőt áprilisban franciául meg is jelenik első magyar tárgyú regénye, az *Ilona*, s vele szinte egy időben már készül a magyar fordítás is (*Ágay Adolf*)³⁵, amely aztán majd ugyanez év novemberében kapható is.³⁶

Újabb munkája, *A két nőszív* franciául íródott, de csak magyarul jelent meg 1861 áprilisában Toldy István fordításában.³⁷ Ezzel szinte egy időben – 1861. március 1-jén – egy másik Apraxin-regény hagyja el a nyomdát Párizsban: a Szerény Ilma naplója.³⁸ E kötet magyar nyelvű megjelenése ugyancsak Toldy fordításában 1861. december elején megvalósul.³⁹ Igen nagy aktivitást fejtett ki tehát a publikálás terén, hiszen közben – 1861 – két saját színdarabjának bemutatója is zajlott. Novellái is gyors egymásutánban követték egymást. 1861-ben kettő, 1862-ben négy munkája jelent meg a *Családi Kör*, a *Divatcsarnok*, a *Nefejejts*, a *Népszínházi Évkönyv* hasábjain.⁴⁰

³² *Nefejejts* 1862. május 18. 82–83.

³³ *Kánya E.*: i. m. 183.

³⁴ MTA Könyvtára. Kézirattár. Magyar Irodalmi Levelezés. 4-r. 61. sz. b. köt. Batthyány Júlia Toldy Ferenchez. Rakicsán, 1860. december 1.

³⁵ *Nefejejts* 1860. április 29. 436.

³⁶ *Divatcsarnok* 1860. november 27. 383.

³⁷ *Nefejejts* 1861. április 14. 24.

³⁸ *Divatcsarnok* 1861. március 5. 79.; *Családi Kör* 1861. március 17. 171.

³⁹ *Nefejejts* 1861. december 1. 404.

⁴⁰ A csillag *Családi Kör*, 1861. február 3.; Bájlaki Zsigmond, *Divatcsarnok* 1861. március 29., április 5., *Barátság*, *Nefejejts* 1862. július 6., 13., 20., 27.,

4. kép – Apraxin Júlia az 1860-as évek elején (OSZK Színház történeti Tár KA 3567/2.)

Eközben kapcsolatba került már a színházi világgal is. Első színdarabját, a *Honfoglalókat* 1861. március 4-én adták elő a Nemzeti Színház színpadán.⁴¹ Mindez az 1861-es országgyűlés „árnyékában” nagy népszerűséget hozott számára. A darab fordítója és egyik főszereplője Egressy Gábor is nővelte a sikert.

Az 1861-es feloszlott országgyűlés utáni pesszimizta hangulatban tette közzé *Gondolattörődék az egyesülésről* című cikkét 1862 januárjában, amelyben elég szókimondóan fogalmazta meg a származás szerinti arisztokrácia kritikáját, s a „szellem arisztokráciájának” dicséretét.⁴² Nagyobb terjedelmű munkáiban még bővebben körüljárta e témát. Ezt dolgozta fel – ugyancsak 1862-ben – a Nemzeti Színházban előadott Országgyűlési beszéd című komédiája is. Bulyovszky Gyula szerint a saját közegével való összeköttetés végső szálait ezzel az írásával vágta el.⁴³ Az 1861-es és az 1862-es év íróként sikeres volt számára. 1862 tavaszán-nyarán három színdarabját is játszották. A honfoglalókat a Nemzeti Színház után a Budai Népszínháznak is felajánlotta, 1862. március 29-én be is mutatták. Ezzel szinte egy időben az említett Országgyűlési beszéd a Nemzeti Színházban, két-három hónap múlva pedig új darabja (*Fogság és szerelem*) a Népszínházban ment. Kár

augusztus 3.; *Két lélek* Népszínházi Évkönyv 1863-ra 41–53.; *A honvágy*. *Családi Kör* 1862. február 9. 83–86; február 16. 99–102.; *A világ ítélete*. *Családi Kör* 1862. augusztus 3. 483–486.

⁴¹ *Nefejejts* 1863. február 8. 572.

⁴² *Gombostű* 1862. január 1., január 4.

⁴³ *Nefejejts* 1863. február 8. 572.

volt azonban ilyen ütemben hajszolnia a sikert. 1863. április 23-án *Önvád térít* című 4 felvonásos drámájának Budai Népszínházbeli⁴⁴ színreviteléről a *Hölgyfutár* tudósítója kerekén kimondja: „e darab tökéletesen meg bukott”.⁴⁵

Tevékenysége színésznőként való bemutatkozásával teljedett ki, amely utolsó itthon töltött évében, 1863-ban zajlott. Ez az időszak egybeesett a Budai Lapok működtetésével is.

A sajtótermék eredetileg *Apollo*⁴⁶, majd hamarosan Szépművészeti Csarnok címmel működött 1862-ben. Tulajdonjogát báró Jósika Kálmántól vette át a grófnő⁴⁷. 1863. január 25-ével vette kezdetét a működése⁴⁸ és Apraxin Júlia Párizsba távozta szünet meg⁴⁹ június 28-án a 23. számmal. A Budai Lapok felelős szerkesztője a korábbi tulajdonos, báró Jósika Kálmán volt, s a munkatársak között szerepelt az a gróf Bethlen Miklós⁵⁰ is, aki Egressy Gábor ígéretes tanítványa volt és Bolnai néven Júlia színésztársa a Budai Népszínházban.

A magyar irodalom népszerűsítése, s a magyar nyelv terjesztése mellett hazai művészeti közleményeket, s a kulturális életre vonatkozó tudósításokat közöltek. Az első számot szinte teljes egészében a Budai Népszínháznak szentelték. Később kiderül, hogy a lap fele jövedelmét is a színház javára ajánlotta fel.⁵¹ Írói, lapkiadói, színházpártolói tevékenységét tehát összekapcsolta, ugyanakkor saját magának is biztosította a szereplési lehetőséget.

A válás és a színház

Batthyányné irodalmi tevékenységének kibontakozása, majd fokozódása egybeesett magánéletének változásával. 1861-ben különköltözött férjétől, majd hamarosan el is váltak. A családból való kilépés Júlia későbbi emlékei szerint az 1861-es év második felében történt.⁵² Gyermekait édesanyja, Hélène Esterházy nevelte, aki azonban nem csupán megszakította kapcsolatát lányával, de abban is megakadályozta, hogy gyermekeit viszontlássza.⁵³

Kánya Emília nyíltan kimondja, hogy báró Vécsey József volt a házaspár közötti szakítás oka.⁵⁴ Júlia miatta hagyta el családját, s úgy volt, hogy lehetővé teszik házasságukat. Végül a báró elhidegülve a grófnőtől, visszalépett. Emília még öngyilkossági kísérletről is tud, amely kudarcba fulladt. E téli összeomlás után tünik fel Emília elbeszélésében Molnár György alakja és a Budai Népszínház ügye azzal a befejezéssel,

⁴⁴ *Színházi Látszó* 1863. április 23. 1.

⁴⁵ *Hölgyfutár* 1863. április 28, 398.

⁴⁶ MNL OL D 191 M. Kir. Helytartótanács Elnökségi iratok 14433/1862. (1862. aug. 8-án kelt a névváltoztatási engedély.)

⁴⁷ MNL OL D 191 M. Kir. Helytartótanács Elnökségi iratok 370/1863.

⁴⁸ MNL OL D 185 M. Kir. Udvari Kancellária Elnöki iratok 1246/1863.

⁴⁹ MNL OL D 191 M. Kir. Helytartótanács Elnökségi iratok 9435/1863.

⁵⁰ Lásd bővebben: *Kovács Eleonóra: Bolnai (Bethlen) Miklós színészi és írói pályafutása. Széphalom (A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve)*, 20 (2010) 243–257.

⁵¹ *Budai Lapok* 1863. március 29. 80.

⁵² *Neue Freie Presse* 1869. november 23. 2.

⁵³ *Neue Freie Presse* 1869. november 23. „Mutter und Tochter” című írás. Apraxin Júlia nyílt levele.

⁵⁴ *Kánya E.*: i. m. 188–189.

5. kép – Apraxin Júlia az 1850-es évek végén (OSZK Kézirattár Anal. Lit. 497. irat melléklete.)

hogy betegsége után egypár hét múlva Júlia már talpra is állt, s Vécsey helyét Molnár foglalta el. Ez az időszak egybeesik a grófnő megbetegedéséről szóló újsághírekkel, amelyek 1861decemberétől 1862 márciusáig tartó súlyos betegségéről adnak hírt. A lapok között szerepelt Emília Családi Köre is.⁵⁵ A hosszantartó betegségről közelebbit egy helyütt lehet csupán olvasni – a róla készült már említett 1862-es januári Gombostú-beli pályaképben –, amelyből kiderül, hogy egész télen visszavonultan élt, súlyos beteg volt, s a december végén kitört kórt veszélyes ideglázként írják le.⁵⁶ Ha az események nem is tárhatók fel pontosan, a családi életből való teljes kiszakadás nagyjából ekkorra esett, s tény az is, hogy Vécsey József 1861. december 4-én vette feleségül gróf Desseffy Blankát.⁵⁷

De nem is a személy kiléte a legfontosabb, hanem az a tény, hogy ekkorra Batthyány Júlia életében már lezárult egy szakasz, s új, művészekkel kapcsolatban álló korszakába bárki is volt – ha volt – a kérdéses személy, nem követte. Az 1862-es év nem véletlenül telik aktív munkában, ekkor alapozza meg későbbi színi szereplését. Ennek az időszaknak az eseményei szerepelnek Molnár György színingagzató emlékirataiban is.⁵⁸ Bármi volt is kettejük között, a közös cél érdekében eredményesen működtek együtt, sőt Júlia, amikor Molnár

⁵⁵ *Családi Kör* 1861. december 29. 826.; *Nefejejts* 1862. január 19. 495.; *Gombostú* 1862. január 4. 43.

⁵⁶ *Gombostú* 1862. január 8. 69–72.

⁵⁷ *Nagy I.*: i. m. 11. k. 113.

⁵⁸ *Kánya E.*: i. m. 188–190.; *Molnár György: Világostól Világosig* II. k., Arad (én.) 340.

6. kép. Hélène (Bezobrazova) Esterházy idős korában, 1890 körül (MNM Történeti Fényképtár, Lsz. 532/1960.)

támadták és később perbe fogták⁵⁹ a Népszínház jövedelmei kapcsán, nyíltan kiállt mellette.⁶⁰ Molnár is részvevően számol be a családjából kivált Júlia akkori lelkiállapotáról és körülményeiről. A korábban gazdag, ünnepeket, közkedvelet aszszony számára nagy változást jelentett a magárahagyatottság, a családtól, s a remélt szerelemtől való megfosztottság, megviselte az életmódváltás. Ebben az időszakban folytatta korábban megkezdett tanulmányait is. Leggyakoribb vendégei ebben az elzárkózó életben Wenzel Gusztáv és Toldy Ferenc voltak. A színingazgató kötelességének érezte – még közel húsz év elteltével is –, hogy kiemelje, ezzel helyre téve a mendemondákat: „Szerény, egyszerű házat vitt, a férjétől való elválassi apanázs nem is engedett semmi luxust; a világ szava mesés kincsekről és fényes életről fecsegett! Nem igaz, tudják ezt sokan.”⁶¹ Egy fényűzése maradt – mint Molnár írja – a jótékonyosság, azt viszont megmaradt ékszereiből finanszírozta.

Családjától való különköltözése után Júlia kezdetben szerény kétszobás lakásban húzta meg magát, majd később a részére megítélt tartásdíjból kényelmesebben rendezkedett be; a Dorottya utcában, az úgynevezett Szabó negyed egyik házában bérelt öt szobát. Emília itt találkozott Júlia író barátaiival, köztük Toldy Istvánnal, Szokoly Viktorral,⁶² s még itt mutatta be a grófnő báró Vécsey Józsefet is az íróknak, aki igen kedvező képet rajzol róla emlékirataiban. Vécsey pozitív

⁵⁹ 1864 júliusában Buda sz. kir. város törvénszéke csődöt rendelt el ellene. *Hölgyfutár* 1864. július 28. 90. Az ügy a m. kir. váltófeltörvényszékhez került augusztusban, itt felmentették. Októberre a Hétszemélyes Tábla váltóosztályához kerül majd az ügy. *Hölgyfutár* 1864. augusztus 148–149.

⁶⁰ *Színházi Látszó* is hírül adja: 1863. június 20. 2–3.

⁶¹ *Molnár Gy.*: i. m. II. k. 341.

⁶² Szokoly Viktor (Oszlány, 1835. április 22. – Esztergom, 1913. május 8.) birtokos és hírlapíró. Több más lap mellett a Családi Kör szerkesztője is. Fiatal kora miatt nem vehetett részt a szabadságharcban, de később munkáiban, illetve az általa kiadott és szerkesztett könyvekben lankadatlan érdeklődést tanúsított e korszak iránt. Kiadta Mészáros Lázár visszaemlékezéseit: *Eszmé és jellemrajzok az 1848–49. forradalom eseményei és szereplőiről.* (Közreadja Szokoly Viktor.) Pest 1871.; egyéb munkái: *Világos hőse. Jellemzések Görgeiről.* Kmetty György tábornok, Mészáros Lázár altábornagy, Pulszky Ferenc, Rüstow, Schlesinger Miksa, b. Stein tábornok és Szemere Bertalan irataiból. (Közrebocsátja Szokoly Viktor.) Pest, 1868.; *Honvédalbum* (Szerk. Szokoly Viktor.) Pest, 1868. *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* XIII. k. Bp. 1913. 1041–1044.

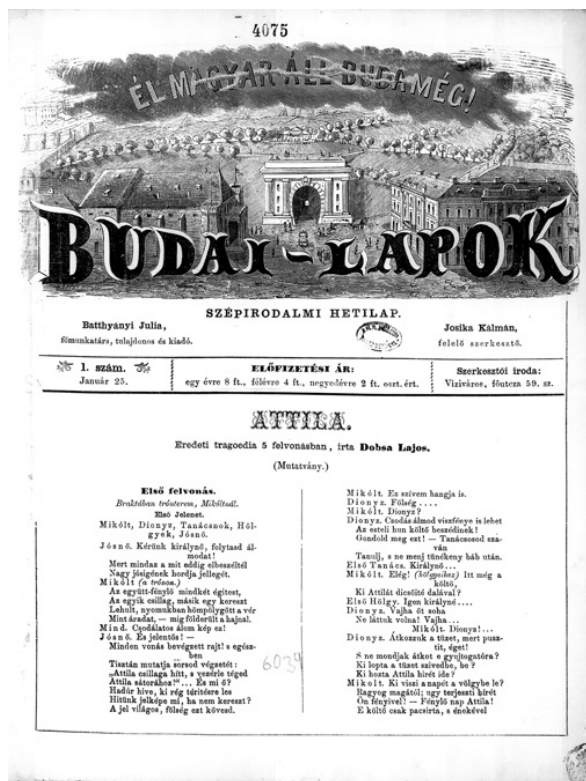

7. kép – Báró Vécsey József portréja (MNM Történeti Fényképtár, Lsz. 1066/1957.)

megítélésében az is szerepet játszott, hogy jól beszélt magyarul: „Barátjának mutatta be Júlia és feltűnő szívességet tanúsított iránta, míg a báró kissé tartózkodónak látszott. Talán bántotta őt a bohém társaság. Igen csinos, arisztokratikus megjelenésű úr volt, aki jól beszélt magyarul is, amint a vacsoránál tapasztaltam, ahol szomszédom volt és igen kellemesen mulattatott.”⁶³ Itt élt egy ideig jó körülmények között, de sokirányú tevékenysége, állandó segítő szándéka leapasztotta a számára kiutalt összegeket. Később újabb helyekre költözött: „A nyarat a Városmajor egyik nyári lakásában tölté, télen Budára költözött a Lánchídhöz és a Népszínházhoz közel” – emlékezik erre a korszakra Kánya Emília.⁶⁴ Ez a lakóhely lehetett a Fő utca 59. számú ház, amelynek egyik szárnya Júlia lapjának, a *Budai Lapoknak* a kiadóhivatala is volt egyben. Molnár adatai is azt erősítik meg, hogy 1862 nyarára Pestről már átköltözött Budára, e házba, s Párizsba költözéséig feltehetőleg végig itt lakott.

⁶³ Kánya E.: i. m. 189.

⁶⁴ Kánya E.: i. m. 190.

8. kép – A Budai Lapok címlapja

A visszavonult, magányos életmódot tehát hamarosan egy zajosabb korszak a színházi szereplések sorozata követi. Színházlátogatóból mecenássá vált, majd színházi szerzőként, s hamarosan műkedvelő, majd profi színésznőként mutatkozott be. 1860-tól részt vett nagyobb szabású műkedvelő előadásokon⁶⁵ még az illem keretein belül. E fellépések arra voltak jók, hogy kipróbálhatta milyen egy valódi színházban, nagyszínpadon mozogni, beszélni, mivel a Nemzeti Színház és a Buda Népszínház adott helyszínt e rendezvényeknek.

Az 1861. szeptember 14-én megnyíló Budai Népszínház⁶⁶ alternatívát igyekezett nyújtani a Nemzeti Színház mellett, a könnyedebb, a látványra nagy hangsúlyt fektető, sokszor zenei darabok bemutatásával, ugyanakkor magyar nyelvű színházként erősíteni igyekezett a magyar nemzeti színjátszás ügyét. Júlia kezdetől figyelemmel kísérte a teátrum sorsát.⁶⁷

⁶⁵ *Nefejejts* 1860. március 18. 611. p.; *Divatcsarnok* 1860. március 13. 87.; *Nefejejts* 1861. február 24. 579. p.; *Nefejejts* 1861. március 24. 628.

⁶⁶ A Budai Népszínház alapításáról és az ünnepélyes megnyitó előadásról Kempelen Győző írt összefoglalót az 1862-ben kiadott Népszínházi Évkönyvben.

⁶⁷ *Pukánszky Kádár Jolán: A Budai Népszínház története.* Bp., 1978. 116.; *Nefejejts* 1861. október 26. 456.

Támogatta Blaha Lujzát,⁶⁸ Szerdahelyi Kálmánt,⁶⁹ 1862 júliusában 2000 forintot adományozott a színház segélyezésére.⁷⁰

Először, immár hivatásos színésznőként való fellépése 1863. február 3-án történt. Gróf Pálffy Móric, miután megkísérelte lebeszélni szándékáról, a Pest-Budai rendőr-igazgatóság által lefoglaltatta színházi plakátjait. Batthyány Artúr is aggódott családi nevük színpadon való meghurcolásától.⁷¹ Batthyányné végül Budai Júlia néven lépett fel. Arisztokrataként, s idegen származása dacára a magyar ügy szószólójaként fellépése sikert aratott. Néhány fővárosi szereplést követően országos körútra indult, majd visszatérve újabb fellépéseket vállalt. Valamennyi előadás bevételét jótékony célra ajánlották fel. Ezek közül kiemelkedtek a Kisfaludy Társaság, valamint a székesfehérvári középkori bazilika feltárásának javára történt adakozások. Emellett nyílt titok volt, hogy az előadások hasznából a magyar emigrációt is támogatták.⁷² Budán történt utolsó két szereplése – április 21. és 22. – is e célt szolgálta. Irányi Dánielnek Kossuth Lajoshoz írt 1863. május 10-i levele említi is ezen előadások céljait.⁷³ Júlia a későbbiek során is kapcsolatban volt a magyar emigráció tagjaival, illetve annak ügyével.

A grófnő 1863. május 1-jén⁷⁴ indult Párizsba Molnár György társaságában, hivatalosan azért, hogy a Népszínház számára új darabokat hozzanak, megfigyeljék a francia színházi technikát, s ő színi tanulmányokat folytasson. Ha volt is szándéka hazatérni, csak rövid időre bukkant fel, életét ettől kezdve a francia fővárosban élte. Vidats János ajánlólevele kíséretében nem sokkal Párizsba érkezése után felvette a kapcsolatot az emigránsként ott élő Irányi Dániellel, majd rajta keresztül a Turinban élő Kossuth Lajossal és felajánlotta szolgálatait az emigráció számára, ugyanakkor Kossuth, s az általa ismert – Napóleon herceggént emlegetett – Jerôme Napóleon⁷⁵ támogatását kérte franciaországi színházi működéséhez. Célja az volt, hogy Kossuth levelével felverte a kihallgatást kapjon a francia udvarban. A magyar ügynek is szolgálni akart, de saját színészi ambíciói is vezérelték. Az események alakulásába azonban mások is igyekeztek beleavatkozni, olyanok, akiknek nem tetszett a grófnő magánakciója. Kiss Miklós ezredes, Klapkához írt levelében, sajnálkozva jegyzi meg, hogy a tábornok – akit ezek szerint szintén megkeresett a grófnő – ugyancsak támogatja az audienciára vonatkozó óhaját. Kiss elég sommásan fogalmaz, nem bízik Júliában, locsogónak és nagyotmondónak tartja, s eleve gyanús a szemében származása és életmódja miatt. Mindez persze azért baj, mert politikai szerepre is áhítozik. Kiss véleménye

⁶⁸ Blaha Lujzát Apraxin Júlia színházi ruhákkal is ellátta, segítette. *Molnár Gy.*: i. m. II. 345.

⁶⁹ *Divatcsarnok* 1862. január 21. 47.

⁷⁰ *Családi Kör* 1862. július 20. 457–459.

⁷¹ MNL OL D 191 M. Kir. Helytartótanácsi elnökségi iratok 1483/1863. 1863. január 29.

⁷² *Molnár Gy.*: i. m. II. 354–355.

⁷³ MNL OL Kossuth iratok No. 3913. Közli C. Barna: i. m. 185–186.

⁷⁴ *Molnár Gy.*: i. m. II. 356.

⁷⁵ A Jerôme hercegnek, Napóleon hercegnek is nevezett Jerôme-Napóleon Bonapartéról van szó (1822–1891) I. Napóleon unokaöccse, Jerôme Bonaparte fia, III. Napóleon unokatestvére. A francia–oros diplomáciai kapcsolatokkal foglalkozott, a magyar emigrációval is kapcsolatot tartott.

Kedd, april 21. 1863. Egy példány ára tíz kr. 16. szám.

A „Színházi Látlepő” megjelölt minden nap, Szombathatár... Előfizetési árak: Egy évre helyben... 10 ft.

Lapunk egyes példányai kaphatók a következők: Argauer... H. Székelyi... H. Székelyi... H. Székelyi...

SZÍNHÁZI LÁTCSO.

Nemzeti színház. Kedd 7 óráig, vége 9 óráig. A HÁZASSÁG ROKKANTJAI. Vígjáték 3 felvonás. Színházunk előadásai...

Table listing names and roles for the play 'A házasság rokkantjai'. Includes names like Pávidé, Imre, Lomai, and various supporting characters.

Előleges jelentés. A néma színház... FARSANGI KALANDOK. Húli 2 napon... A ki nem bírt pályát...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

Előleges jelentés. Pátidán, april 23-án... EGY BUKÁS SIKERE. Színházunk előadásai...

felesége gróf Zichy-Ferraris Melánia) jelenlétében zajlott.77 Hogy vallásváltása már összefüggésben volt-e későbbi házassággal, bizonytalan.78 E második frigyet azonban biztos tényként fogadhatjuk el, mivel azokban a periratokban (1891, 1893), amelyek egyúttal Júlia életére szinte az utolsó kézzelfogható bizonyítékok, már e néven szerepel. (1895-ben még kiad egy regényt, a Deux Passions-t.)

Két felnőtt kort megélt gyermeke közül Ilona sem élte túl édesanyját, 1880-ban harmincéves korában elhunyt; csupán Georgina (Georgine) volt az egyetlen, aki viszonylag sokáig élt; 1924-ben halt meg 68 éves korában. Leszármazottai csupán Ilonának voltak. Lánya Helene von Spaur und Flavon (1890-től Fünfkirchen grófné), ha csekély információval is, de rendelkezett nagyanyját illetően. Nyilván édesanyja, Ilona, illetve nagynénje, Georgine lehettek értesüléseinek forrásai. Tőle származik az a feltételezés is, hogy nagyanyja, Apraxin Júlia 1917-ben hunyt el.79

Megítélése, utóélete

Magánszemélyként való, de színésznői, írói működésének reális megítélését is nagymértékben nehezítette saját korában tevékenységének szenzációs volta, hiszen személyében nem egyszerűen egy színésznő vagy író nő mutatkozott be, hanem a társasági élet ismert, neves családból származó tagja. Ez különösen színészi tevékenységére igaz, hiszen az írás – ha nem is hivatásos íróként – de nem volt példa nélküli az arisztokrácia körében.

A sok elismerő szó mellett jelen van ugyan az elmarasztalás is, de a dicsérő vélemény volt többségben.

A színpadi tudósítások helytálló voltát természetesen már nem tudjuk ellenőrizni, valamivel könnyebb helyzetben vagyunk, ha irodalmi működéséről akarunk képet alkotni. Színésznőként átlagos tehetségű lehetett, írói működése azonban nem volt színvonalas.

Esetében produkciójának színvonalánál fontosabb maga az ügy mellett való határozott kiállás, a pénzt és energiát nem kímélő lendület, a mecénási magatartás, a művészet és a magyar nemzet mellett való határozott állásfoglalás, amely a személyt övező lelkesedést és rajongást jórészt indokolja. Tevékenységének ellenzői nyilván arisztokratához nem méltó viselkedése miatt neheztek rá, esetleg az általa hangoztatott politikai véleménnyel nem értettek egyet, úgy tűnik azonban, hogy az ellentábor elismerését ugyanezzel vívta ki.

77 Esztergomi Újság. Vegyes tartalmú hetilap. 1865. június 25. III. évf. 26. sz. 2019. p. http://esztergom-anno.hu/wcms/picture/egomiujsag/20080625-egomiujsag-18650625.pdf (A letöltés dátuma: 2012. július 23.); Tudósít még róla: Fremdenblatt 1865. június 22.

78 Teljes nevén Lorenzo Rubio Guillén y Montero de Espinoza.

79 C. Barna: i. m.: 39. 1933. március 22-i Radkensburgban történt szóbeli közlésre hivatkozik Barna Katalin. (Helene Fünfkirchenről csak annyit ír, hogy Apraxin Júlia unokája. A rokonsági viszony feltárásában a www.worldroots.com weboldalon történő keresés segített. A weboldaltól való letöltés dátuma: 2005. március 21.)

9. kép – Apraxin Júlia egyik fellépésének színpadja

nem csupán Júliára vonatkozott, hiszen hozzáteszi: „menkő üssön ebben a sok alsó szoknyás Martinovicsban – utállom őket – varró tű, rokkal tépés készített nekik való, de politikai Zrínyiskedés...” Egyenesen arra kéri Klapkát, hogy ha teheti, tartsa vissza Napoleon herceget a grófnővel való találkozástól.76 Júlia későbbi, Kossuthhoz írt leveléből kiderül, hogy Kiss e próbálkozással elkésett, mert a találkozó már létrejött.

Párizsban valóban folytatott színi tanulmányokat, de jelentősebb sikereket nem ért el. Két regényt azonban még írt, de lassacskán eltűnt alakja a napi hírekből a hazai lapokban.

A grófnőnek, ha nem is az egész emigráns közösséggel, de egy jelentős tagjával (Irányi) bizonyíthatóan megmaradt a kapcsolata; ugyanakkor az arisztokrata körök felé is voltak összeköttetései. 1865. június 25-én az Esztergomi Újság híradása arról számol be, hogy Apraxin Júlia az 1865. év úrnapiján (június 15-én) Párizsban áttért a katolikus vallásra. A fontos esemény Metternich hercegné (Paul Clemens Lothar Metternich

76 MNL OL R 295 Klapka György iratai 7. d. Kiss Miklós Klapka Györgyhöz k. n. (Irányi és Kossuth májusban kap levelet a grófnőtől, így ha két hónap eltelt, amire e levél tartalmából következtethetünk, akkor kb. 1863. július első felében kelt Kiss levele.)

10. kép – Apraxin Júlia Phaedra szerepében, Párizs 1863–64 (OSZK Színháztörténeti tár KA 3567/1.)

A róla készült tudósítások közéleti tevékenységének sokszínűbbé válásával párhuzamosan változtak. Kezdetben – különösen arisztokrata körökben lezajlott események, jótékonyági rendezvények kapcsán – férjezett nevét használják leggyakrabban, s ekkor még az adakozó, intelligens, műkedvelő társasági hölgy alakja dominál a tudósításokban. Ahogy egyre aktívabb lesz, de még az illem keretein belül, kezd felbukkanni kettős neve is: Batthyány-Apraxin grófnő/grófné.

Idegen származását éppen pozitív kijelentésekben teszik szóvá, tudniillik hogy bár nem magyar, mégis igazi honleány. Bemutatása során gyakran összekapcsolódik a jótékony honleány, a színésznő és az író, a felvilágosult szemléletű grófnő alakja.⁸⁰ Fontos, hogy olyan személyként tudósítanak róla, akit egyéb tevékenységei mellett már pusztán írásaiból is ismerhetnek az emberek. Bár bírálták ugyan, mégis előfordult,

⁸⁰ *Családi Kör* 1861. március 31. 201–202.

hogy azért mentesült a kritikától, mert a legkiemelkedőbb tulajdonsága – hazaszeretete – mindent felülírt.⁸¹

A színpadi szereplésével és tanulásával kapcsolatos leírások jelentős része szóba hozza, hogy igen kitartó és elszánt. A nagy eredmények eléréséhez szükséges lelkesedés és kitartás jellemezte. Kánya Emília így ír róla: „Ilyen túl élénk természetek viszik talán előbbre jó feltételeiket és eszméiket és hatnak buzdítólag környezetükre.”⁸² Nagy terveket dédelgető, energikus személyiség volt, aki azonban céljai eléréséhez nem mindig a hagyományos utat választotta.

Nagyfokú tudatossággal és egészséges ösztönrel kezelte a hírnév eszközeit. Tisztában volt a külsőségek jelentőségével. A színpadra lépést a magyar ügy jegyében igyekezett „szalonképessé” tenni. Ugyanakkor a magyarul tanulás, s hogy az általa kevésbé beszélt nyelven színdarabrészeleteket, majd egész darabokat képes volt megtanulni és előadni komoly teljesítménynek tekinthető, akárcsak jelentős adakozásai. Nem érdemtelenül irányult rá a figyelem, hosszú távon azonban nem tekinthetjük sikeresnek és megítélésében társadalmi helyzete mellett ez is közrejátszott.

Az Apraxin Júlia-féle magatartás mégis mély nyomokat hagyott kortársaiban, foglalkoztatta a közvéleményt, évekkel később is hatott.⁸³ A nők számára lehetett elrettentő példa vagy éppen vágyott kísérlet. Júlia jól kezelte a korabeli média adta lehetőségeket, s valóban feltűnni vágyott, ám a hírnevet a színjátszás és az irodalom terén elért eredményekkel szerezte volna kivívni.

Elégedetlen volt, mivel a társadalmi helyzetéből adódó előnyök nem ellensúlyozták számára a kötöttségek sorát, és személyisége is a normaszegés felé sodorta. Kérdés, hogy „kísérletének” mi volt a gyenge pontja. Esetében nemcsak egy társadalmi típus, a tevékenykedő, a magát hasznossá tenni akaró arisztokrata, de egy ma is létező embertípus rövid sikerét és kudarcát láthatjuk.

A jobb/értelmesebb élet vágya indokolt volt, azonban higgadt, tervszerű működésre nem volt alkalmas hosszú távon, bár hatalmas erőket tudott mozgósítani, ami hasznára vált az általa felkarolt ügyeknek.

Az arisztokrácia szerepét is másként képzelte, nagyjából saját egyéni életének igyekezetét kérte számon társain. A házasságról való gondolkodása ugyancsak eltért a megszokottól: olyan embert szeretett volna maga mellé, akit szeretni és becsülni tud. Ezeket a véleményeket és érzelmeket nem visszafogottan élte meg, s nem is így kommunikálta. A normakövetéssel való szakításra nemcsak a hírnév és az értelmes élet keresése vitte rá, de érzelmileg sem érezte jól magát közegeben, magánemberi viszonylatai is a váltás felé sodorták.

⁸¹ *Családi Kör* 1861. március 31. 201–203.

⁸² *Kánya E.*: i. m. 185.

⁸³ A közelmúltban is felbukkan a neve, érdekes összehasonlításban a jelen sztárjaival, rosszabb esetben „celebjeivel” feltéve a kérdést, hogy az első magyar sztárt, vagy a „protocelbek” egyikét üdvözölhetjük-e benne. Mátay Mónika: Egy nődandy karrierje: képek Batthyány Apraxin Júlia életéből. http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_04_tel/06_dandy_batthyany_apraxin_julia/01.html. (A letöltés dátuma: 2012. augusztus 7.); Kékvér celeb a XIX. századból? http://hvg.hu/sorkoveto/20100108_mediakutato_Batthyany_Apraxin_Julia. (A letöltés dátuma: 2012. augusztus 7.)

Nőként igényt tartott arra, hogy saját magáért is becsüljék, ugyanakkor elismerte – legalábbis szavakban – az anya és feleség tanító, nevelő kötelezettségeit, segítő funkcióját, háttérszerepét. Természetesen az arisztokrata nők kevésbé voltak alárendelve, mint például egy szerény polgári család nőtagjai, de viszonylag nagyobb szabadságuk ellenére azért itt is a klasszikus női szerep volt az uralkodó. Hogy „beleártotta magát” a politikába nem annyira különös, mivel a korszak számos arisztokrata asszonya, ha nem is szónoklataival és írásaival, de tetteivel politizált. Igaz nem az első vonalban. Júlia közzétett programjával itt is a háttérszerepből akart kilépni.

E rópke 3-4 év alatt jótékonykodott, többé-kevésbé megtanult magyarul, írt négy regényt és több novellát, szerepet tanult, lapot szerkesztett. Feltehetőleg e nagy lendület mögött az a sürgető igény állt, hogy minél hamarabb birtokolhassa azt a másik életet, amelynek kulcseleme volt az intellektuális (írói, művészi) teljesítmény. Arisztokrata életét így tudta volna lecserélni a szellemi arisztokrata létre. Gondolatmenetéből hiányzott arra a kérdésre a válasz, hogy mi lesz a családjával, ha életmódot változtat. A felgyorsuló események nem tették lehetővé, hogy ügyes kompromisszumos megoldás jöjjön létre, de erre alkalmatlan is volt, így szükségszerű következmény, hogy a váltással elveszítette hozzátartozóit. Nem irányította az eseményeket, hanem hagyta magát sodorni az őt körülvevő hatások által. A lelkesedés kulcsszó ezen az életúton. Az érdeklődését kiváltó ügyekben élére is tudott állni a történéseknek, de érzelmei, lelkesedése túlzottan befolyásolták. Az sem közömbös persze, hogy eredményessége igazolhatta volna életmódváltásának jogosságát. Hamis biztonságérzete helyzetéből adódott, hiszen neveltetése nem arra készítette fel, hogy megélhetésén kelljen törnie a fejét, s nem is arra, hogy rendszeres munkával töltsa a napjait. Iskolázása, képzése nem volt alapos, e hiányt ő maga igyekezett pótolni.

Írásaiban, életstílusában egyfolytában hadakozik az arisztokrata képpel, értelmiségekkel barátkozik, megközelíthető személyiség, igényt tart a világgal való kapcsolatra; mégis addig élvez csupán védettséget, míg saját közege magában tartja. Ennek ellenére valamennyire mégiscsak sikerült meghaladnia társadalmi beágyazottságát. Talán ha igazán kiugró tehetsége lett volna valamely művészeti ághoz, akkor tudta volna sikeresen végrehajtani az „átlépést”, így a legjobb megoldás volt visszatérni.

Mégis tanulságos e részéről sok energiát, valódi elszárást kívánó kísérlet: megpróbálni összeegyeztetni az értelmiségi-művészi létet és a „comme il faut” társasági dáma szerepét. Egy ideig sikerült is, ám amikor a műkedvelőből igazi művészé akart válni, már kettévált az út. Cselekedeteinek igazolásául hazaszeretetét hívta segítségül, ám ő maga is tisztában volt a maga újtját járó, az általános vélekedéseket bíráló, a társadalmi helyzetétől eltérő viselkedésű, s a hagyományos női szerepnél aktívabb magatartást tanúsító asszony sorsának nehézségeivel. Magánéleti botrányt – feltéve, ha illendően kezeli – megúszhatott volna, de színpadra állni, saját körét nyíltan bírálni, anélkül, hogy átütő tehetség mutatkozott volna tevékenységében, tartósan nem lehetett. E hadjáratához nem volt elég muníció. A hazafiságra való hivatkozás is csak a kívülállók, az utca embere szemében védte meg.

11. kép – Apraxin Júlia 1870 körül
(MNM Történeti Fényképtár, Lsz. 74-304.)

Csonkán maradt életútnak tűnik pályája, amelyet éppen csak megkezdett. A kitarás és több éven át tartó ténykedés igazolhatta volna igyekezetét. Hogy ez nem valósult meg, abban személyes és családi körülményei is közrejátszottak, de lelki alkata is. Figyelme gyorsan irányult más tárgyak felé. Egyéni sikerességétől mégis elválasztva kell szemlélni a képviselt ügyeket, amelyeknek használt a működése. Ily módon részévé vált a történelem azon szeletének, amelyet érintett a sorsa, munkája. Erőfeszítéseit, eredményeitől függetlenül, a társadalom jobban értékelte volna, ha magánélete és pályájának „érdekessége” – még ha valóban egyik kulcsa is színes egyénisége – nem terelte volna el a figyelmet azokról az eredményekről, amelyeket a köz érdekében elért a színjátszás támogatása és a magyar nyelv népszerűsítése terén. Ugyanazért egyesek lelkesedtek érte, mások fanyalogtak, s kevésbé értékelték. Mi utólag talán már meg tudjuk tenni, hogy együtt látva mindazt, amit a kortársak csak részleteiben, emberi gyarlóságai ellenére – és mellett – lássuk pozitív, előrevívő szerepét is.

KATONA CSABA

„Európa legérdekesebb hercegnője” – egy normaszegő nő a 19–20. század fordulóján*

A normaszegő magatartást, különösen, ha annak elkövetője a gyengébb(nek nevezett) nemhez tartozik, mindig is különösen erős érdeklődés övezte a közvélemény részéről. A kétségkívül izgalmas téma iránt történelmi figyelem is jelentkezett,¹ sőt máig jelentkezik.² Az alábbiakban egy olyan nő életútját, továbbá annak néhány szorosabb vagy lazább mellékszálát kíséreltem meg feltárni, akinek neve ma már nem sokat mond, ám a maga korában világméretű botrány(okat) okozott tudatosan kirívó, a társadalmi normákat és konvenciókat teljes mértékig elutasító és megszegő, mondhatni polgárpukkasztó magatartásával.

A történetnek, bizonyos értelemben önmagán túlmutatva, több tanulsága is lehet. Részben felhívja a figyelmet arra, hogy amióta a modern sajtó intézménye létezik, annak a bulvárként definiálható része kiemelt figyelmet fordít az úgynevezett közszereplőkre, különösen azokra, akiknek élete, viselkedése vagy akár egyes cselekedetei botrányosnak, vérlázítóknak minősíthetők. Sokan vélekednek úgy, hogy ez pusztán a 20–21. század fordulójának visszatetsző sajátossága. A celeb kifejezés korábban ebben a formában és ezzel a jelentéstartalommal nem létezett, azonban maga a jelenség nagyon is háttérben tetten érhető már jóval korábban. Aligha véletlen, hogy Clara Wardot (ő lesz e tanulmány „hősnője”³) már definiálták az 1890-es évek Paris Hiltonjaként.⁴

* Jelen írás a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom és Ismeretterjesztés Kollégiuma 3802/4598. sz. pályázatának támogatásával jött létre, amit ezúton megköszönök.

¹ Egy példa a közelmúltból: *Pozsonyi Zoltán: Normaszegő nők a türkevei Vincze családban.* In: *Jogszabályok – jogszokások. Jászkunság kutatása, 2005.* (Szerk. Bánkiné Molnár Erzsébet.) Kiskunfélegyháza, 2005. (Bibliotheca Cumanica, 6.) 251–278. E tanulmánnyal egyben szeretnék megemlékezni fiatalon elhunyt levéltáros kollégámról, Pozsonyi Zoltánról (1976–2008).

² Lásd például Budapest Főváros Levéltára a témát tágabban taglaló konferenciáját: *Normák, normaszegés és normakövetés a városi életben.* IV. Magyar Várostartörténeti Konferencia. Bp., 2013. november 12–13.

³ Tudomásom szerint *Cornelia Otis Skinner* (1899–1979) munkája foglalkozott személyével először komolyabban: *Elegant Wits and Grand Horizontals.* Boston, 1962.

⁴ „Clara Ward was the Paris Hilton of the 1890’s.” *Anna Passante: Clara Ward, Paparazzi Princess.* Bay View Compass. <http://bayviewcompass.com/archives/4664>.

Életének kutatása arra is felhívja a figyelmet, hogy mennyire nehéz dolga van a történészeknek akkor is, ha egy nem is olyan régen élt személy látszólag bőségesen dokumentált viselt dolgait szeretné pontosan és hitelesen feltárni. S még csak nem is arról van szó, hogy cselekedetei mozgatórugóit, gondolatait kísérlem meg megismerni a halála óta eltelt majd egy évszázad távlatából, ami a legnehezebb, de legfontosabb történelmi feladat.⁵ Egyszerűen az a helyzet, hogy már a konkrét tetsző adatok szintjén is nagy a bizonytalanság.⁶

Végül arra hívom fel a figyelmet, hogy bár Clara Ward születésénél fogva az Amerikai Egyesült Államok polgára volt, életének volt egy nagyon jelentékeny magyar vonatkozása is. Ez pedig a korszak híres cigányprímásához, Rigó Jancsihoz fűződő szerelme, továbbá botrányos előzményekkel teli házasságuk. Magyarországon Clara Ward neve leginkább ennek révén ismert, így írásomat e megközelítésből indítom. Ugyanakkor jelzem: számomra sokkal inkább a nő, semmint (egyik) férje személye az érdekes, bár nincs okom kétségbe vonni, hogy ő is extravagáns alakja volt a 19–20. század fordulójának.

A későbbi jeles cigányprímás a Fejér vármegyei Pákozdon jött a világra az 1837-ben született idősebb Rigó János és felesége, Kovács Mária második fiaként. A szegény családban bőségesnek bizonyult a gyermekáldás. Összesen 11-en születtek e házasságból: 1856. október 22-én Ferenc, 1858. augusztus 23-án János, 1860. július 23-án az első lány: Mária, 1863. március 27-én László, 1865. április 23-án ismét Mária (eszerint azonos nevű nővére gyermekként elhunyt), 1868. február 21-én Anna, 1869. december 15-én Bernárd, 1872.

⁵ „Tehát nem igaz az, amit a történészek egy része ma is állít, hogy ugyanis szakmájuk sajátossága a levéltárak ismerete és a »történelmi módszer« pontos alkalmazása. A legjobb »jelenkorász« újságírók úgyszintén rendelkeznek ezzel a gyakorlati tudással. Igazából az különbözteti meg őket a történészeketől, hogy olyan kutatások végzése a feladatuk, amelyek célja a hazugságok leleplezése, az árulók, a bűnösök megnevezése. A történész feladata azonban az, hogy megpróbálja megmagyarázni a múltbéli cselekvő szándékaikat.” *Gerald Noriel: A történetírás „válsága”. Elméletek és irányzatok a történelemről tudománnyá válásától napjainkig.* Napvilág, Bp., 2001. 231. Idézi: *Sipos Balázs: Déry Tibor, a barát, Kéthly Anna, a fond.* *Múltunk*, 52 (2007) 2. sz. 275.

⁶ E helyen szeretnék köszönetet mondani a munkámat nagy mértékben segítő kollégáknak: Saly Noéminak és Török Róbertnek, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum munkatársainak, Cara De Silvának (New York) és Tordai Ritának, akivel évekként elzött együtt kezdtük kutatni ezt a témát.

február 24-én Mátyás, 1874. május 22-én Géza, 1876. április 2-án László, végül pedig 1878. február 1-jén Veronika.⁷ Ehhez mérten a Szegedi Híradó 1902 februárjában arról adott hírt, hogy Jancsi Márton nevű testvére Genovában egy olasz nőt agyon akart löni féltékenységből, amiért a helybeli hatóságok legott letartóztatták.⁸

E ponton máris érdemes egy módszertani kitérőt tenni. A nemzetközi sajtó a fent már említett botrány idején különösen sokat foglalkozott Rigó Jancsi személyével. Ehhez képest a pontosság nem sorolható karakteres jellemzői sorába. A lapok egyfelől egymással versenyezve tobzódtek a hangzatos jelzők osztogatásában, így például fiddler (ami angolul szelthámot, de zenészt is jelent) vagy count Rigó (azaz Rigó gróf), másfelől a pontatlan adatokat – egymástól vagy más-honnan – minden kritika nélkül átvették. Ennek ékes példája, hogy az 1868-ban alapított, Pennsylvania állam egyik tekintélyes folyóiratának számítót The Reading Eagle minden további nélkül közölte Rigó halálhírében 1927 februárjában, hogy az elhunyt primás a magyar hegyek között született.⁹ Figyelembe véve Pákozdi szelid lankáit a Velencei-tó partján, ez enyhén szólva nem helytálló megállapítás.

Mindez eltörpül azonban az olyan, valamelyes utánjárás utyan sejtető, ám egy külföldi számára mégis roppant megtévesztő megállapításhoz mérten, amelyet a nagyhírű The New York Times hozott le 1896 nyarán, és amely szerint Rigó Pakson született Samogi megyében, Magyarországon.¹⁰ A pontatlan névtől (Samogi) el is tekintenek, amint attól is, hogy Paks nem e vármegyében található, hanem Tolnában, és azal sem érdemes most behatóan foglalkozni, hogy Rigó nem is Pakson született. Ami azonban figyelmet érdemel, az az, hogy nyilvánvalóan azonos forrásból táplálkozott az amerikai lap (vagy egyenesen onnan vette át), mint az ugyancsak közismert francia Le Figaro, amely szinte ugyanezen adatokat hozta hibásan két évvel korábban, 1896 karácsonyán. Jancsi („les fils de la Pusztá”) e szerint Pakso városban, Somogyban született.¹¹ Az azonos gyökereket mutatja, hogy az egyik lap angolul, a másik franciául, de lényegében szó szerint írta róla, hogy minden, csak nem egy Adonisz: ösztövr, félszeg, himlőhelyes.

E kiragadott példák – megítélésem szerint – megfelelően érzékeltetik, mennyire óvatosan kell bánni az elsöre pontosnak tetsző adatokkal is. Nyilván egy magyar ember esetében a magyar kutató könnyebben állapítja meg, ha tévesen írnak

le valami hazai vonatkozásút. Ugyanakkor mindez jelzi a kutatás egyik veszélyes csapdáját: ahogy a külföldi olvasó számára nem nyilvánvaló egy-egy nekünk kiugró tévedés, úgy a magyar számára sem az a nem itthoni vonatkozású adatokban rejlő esetleges hiba: ezt a gyakorlatban Markó Miklós könyvének adataival fogom illusztrálni.¹²

A sajtó pontatlanságával más téren is számolni kell. A Székesfehérvár és Vidéke 1901. november 5-én arról adott hírt, hogy Rigó Jancsi otthon van Pákozdon, ahova – szülei meglátogatása mellett – saját elmondása szerint azért érkezett, mert Durneisz Sándor báró meghívta vadászni.¹³ Ehhez képest két nappal később, 1901. november 7-én Durneisz levélben cáfolta e meghívás tényét.¹⁴ Mármost vagy Rigó Jancsi „füllentett” a bárói invitálásáról, és mondandóját a lap munkatársa jóhiszeműen lehozta, vagy az újságíró toldotta meg Rigó szavait. Ugyanakkor az újság rámutat, hogy a meghívást a maguk részéről a cáfolat ellenére tényként kezelik, mert bár „Rigó Jancsi szavait senki sem veszi föltétlen bizonyító erejűnek”, de a primást látták, amint Durneisz kocsján utazott Pákozdra Székesfehérvárról, Pákozdon pedig a báró saját házában várta és fogadta őt.¹⁵ Állítás áll szemben állítással...

Visszatérve Rigó Jancsi életútjához: a tehetséges muzsikusknak bizonyuló fiú rövidesen az egyik nagynevű magyar cigányprimás, mégpedig az akkor a székesfehérvári Magyar Király¹⁶ kávéházban játszó, egyébként azonban somogyi illetőségű Barcza (Szimpliciusz) József (1846–1913)¹⁷ bandájában kapott helyet. Rigó követte Barczát Kaposvárra,¹⁸ annak szűkebb pátriájába is. Talentuma, valamint személyes konfliktusa a zenekar vezetőjével, Barczával, alighanem komoly mértékben hozzájárult ahhoz, hogy idővel saját bandát alapítson.

⁷ Family Search. https://familysearch.org/search/record/results#count=20&query=%2Bsurname%3ARigo%20%2Brecord_country%3AHungary%20%2Bbirth_place%3APakozd

⁸ Egy cigányprimás letartóztatása. *Szegedi Híradó*, 1902. február 23. Idézi: Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 344.

⁹ „Born in the mountains of Hungary.” Gypsy violinist dead. *The Reading Eagle*, 1927. február. 4. 25. A hivatkozott újságokat illetően: ahol interneten találtam meg a forrást, ekképp nincs vagy nem azonosítható teljes bizonyossággal az oldalszám, ott meghivatkozom az adott linket.

¹⁰ „Rigo, the gypsy, was born at Paks, in the district of Samogi, Hungary” Princess of Chimay is Dead. *The New York Times*, 1898. július 16. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F60C1FFA3A5D11738DDDAF0994DF405B8885F0D3>

¹¹ *Henri Petitjean*: Au Jour le Jour. Le Roman du Tzigane. *La Figaro*, 1896. december 25. 1.

¹² *Markó Miklós*: Czigányzenészek albuma. Bp., 2006. [reprint]

¹³ Rigó Jancsi itthon. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 5. Idézi: Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 398.

¹⁴ Durneisz Sándor levele. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 7. Idézi: Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 399.

¹⁵ Durneisz Sándor levele. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 7. Idézi: Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 399.

¹⁶ A Magyar Király (előző nevén — korábbi tulajdonosai után — előbb Schmidegg-kávéház, majd Zichy-kávéház) a korabeli Fehérvár egyik legnevesebb vendéglátóhelye volt, illetve máig az. *Kovács Eleonóra*: A fehérvári vendéglátás múltjából. *ACTA Tanulmányok II.* (Szerk. Csurgai Horváth József—Kovács Eleonóra.) Székesfehérvár, 2007. 2. köt. 29–31.

¹⁷ Barcza József kora híres cigányprimása volt. *Varga Éva*: Vidéki porfészek a századfordulón. Milleniumi ünnepség Kaposváron. *História*, 18. (1996) 5–6. sz. 52.

¹⁸ A városban ez év nyarán állítottak neki emléktáblát: *Vas András*: Emléktáblát avattak Rigó Jancsi tiszteletére Kaposváron. *Sonline*, 2013. augusztus 15. <http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/emlektablavattak-rigo-jancsi-tiszteletere-kaposvaron-511380>

Ezáltal viszont megnyílt számára az út, hogy immár primásként emelkedjen ki az ismeretlenség homályából.

A Barczával megromlott viszonya korántsem gátolta őt abban, hogy szíve választotta – és így első felesége – Barcza Mariska legyen, egykori primása leánya. Az időközben mind híresebbé váló Rigó 1896-ban már Párizs egyik elegáns éttermében a Café Paillard-ban muzsikált bandájával.¹⁹ A Paillard vendéglő a Boulevard des Italiens egyik felkapott étterme volt, ahova az elit, különösen pedig az arisztokrácia előszeretettel látogatott el.²⁰ Ha hinni lehet Markó Miklósnak, Rigó apósa révén jutott ki Franciaországba. Barcza a francia fővárosból 1896 márciusában tért vissza Magyarországra, ám veje „Rigó Jancsi, ki vele ment Párisba, a banda nagy részével ott maradt.”²¹ Az adat azért érdekes, mert Markó kötete abban az évben jelent meg, amikor Jancsi megismerte későbbi feleségét, Clara Wardot: innen eredeztethető, hogy bővebben nem emlékezik meg a kibontakozóban levő (és akkor a szerző előtt még nyilván nem ismert) románcról.

Közbevetőleg: Markó kötetének 2006. évi reprint kiadásába bekerült néhány oldalszámozás nélküli lap. Ezek egyikén, egy fényképen Clara Ward és Rigó Jancsi látható, továbbá Clarának egy francia nyelvű levele, amelyet a Rémy szállóban datált és a könyv szerzőjének írt. Egy oldallal arrébb Rigó Jancsi után a Chimay hercegnő cím alatt a nő életrajza olvasható. Ez hemzseg a hamis adatoktól: születési helye e szerint Mexikó, ideje pedig 1870. Ezen túl Markó tudni véli, hogy 17 éves korától Chimay hercege előtt volt egy első férje, egy „amerikai kapitány”. Ezek a hamis adatok azért is érdekesek, mert Markó állítja: két ízben is beszélt személyesen Clara Warddal, annak budapesti tartózkodása során (és a neki címzett levél ezt az állítást megerősíti). Ehhez mérten vetődik fel ismét az adatok pontosságának már többször szóba hozott kérdése.²²

A történet szálát tovább gombolyítva: egy alkalommal a Paillard-ban vacsorázott a belga Chimay hercege és annak ifjú, amerikai felesége, Clara Ward, épp akkor, amikor Rigó ott hegedült. A hercegi familia Belgium Hainaut tartományából származott, tagjai itt éltek egészen a 15. század közepétől; az ottani kastély máig a család rezidenciája. A fent említett herceg – teljes nevén Marie Joseph Anatole Elie de Riquet de Caraman (1858–1937) –, akinek 1896-ban Jancsi húzta a muzsikát, a 19. volt a Chimay hercegek hosszú sorában. Számos más arisztokratához hasonlóan kora ismert közéleti személyisége, a belga képviselőház tagja volt.

Felesége jóval formabontóbb egyéniség volt. Chimay hercege a dél-franciaországi Nizzában (Nice), számos uralkodó és az európai arisztokrácia kedvelt nyári üdülő- és téli tartózkodási helyén ismerkedett meg egy csinos, fiatal és gazdag

hölgygel, aki előbb a felesége lett, majd rövidesen ízig-vérig botrányhősnővé vált. Clara Ward 1873. június 17-én született Detroitban (Michigan állam), az Egyesült Államokban, igen gazdag család sarjaként. Egy édestestvére (és több mostoha-testvére) volt, ifjabb Eber Brock Ward (1870–1918).²³ Édesanyja, Catherine Lyons (1839–1915) apja második felesége volt, édesapja pedig Eber Brock Ward (1811–1875), aki több gazdasági területen tevékenykedett — gőzhajózás, fakitermelés, acélgyártás, bányászat —, ami idővel milliókat hozott a konyhára. Gazdagsága révén a „tavak királya” (The King of the Lakes) elnevezéssel is illették, de hívták az „első acélkirálynak” (First of the Iron Kings) és a „Nagy Tavak gőzhajókirályának” (Steamship king of the Graet Lakes) is. Ward az úgynevezett amerikai aranykor (The Gilded Age – amelyet az 1860-as évek derekától az 1910-es évek végéig datálnak) meghatározó self-made man alakja volt. Ezt az időszakot tekintik az Egyesült Államok gazdasági növekedését meghatározó korszaknak, innen az elnevezés.

Az apja által megalapozott fényűző gazdagság látszólag biztos hátteret sejtet, ám a kis Clara még két éves sem volt,

¹⁹ A magyar cigányzenészek külföldi sikereire nézve: *Szifjártó Csaba: A cigány útra ment... Cigányzenekarok, valamint népzenei és néptáncársaságok külföldjárása a kezdetektől a kiegyezésig korabeli dokumentumok alapján.* Bp., 2002.

²⁰ Astonishing Recall of the Once Romantic Rigó. *The Helena Daily Independent*, 1925. július 5. <http://www.pulpartists.com/Bio%20Materials/Emerson/25-07-05,Newspaper.jpg>

²¹ *Markó Miklós: Czigányzenészek albuma.* Bp., 1896. 106.

²² *Markó Miklós: Czigányzenészek albuma.* Bp., 2006. [reprint]. Oldalszám nélküli későbbi betoldás.

²³ Life and Legacy of Justus Smith Stearns (1845–1933). *Pentwater, Michigan & Vicinity.* http://michigan.maripo.com/justus_1.htm

amikor az apa – az American Iron and Steel Association regnáló elnökeként – elhalálozott. A sikeres üzleti vállalkozások, a jól menő gyárak irányítása a gyermek édesanyjára, és annak testvéreire, Thomas Rice Lyonsra maradt. A kislány nevelését apja pártában maradt húga, Emily Ward²⁴ vette át, aki egyes hírek szerint 29 árva gyermeket nevelt fel, ennek szentelve életét.²⁵

Clara élete további szakaszában elszakadt Michigantól: Európában, Londonban tanult, majd a Nizzában született ismeretség rövid időn belül házassággá érett. Az új pár Párizsban mondta ki a boldogító(nak szánt) igent 1890. május 20-án.²⁶ Aligha véletlen, hogy ez a mesebeli esküvő népszerűvé tette a hercegnévé előrelépő Clarát odahaza, Amerikában, főleg Detroitban. Úgy mond „ő volt a fiatal detroitai nők idolja”.²⁷ A házasságból hamarosan két gyermek is született, egy leány és egy fiú: Marie Elisabeth Catharine Anatole de Riquet (1891–1939) és Marie Joseph Anatole Pierre Alphonse de Riquet (1894–1920).²⁸

A megismerkedés helyszíne, Nizza később is kedves hely maradt az ifjú feleségnek: a „gyengédségéről ismert hercegnő” 1897-ben például ott töltötte a telet – de immár Rigó Jancsival az oldalán,²⁹ és bizonyosan így tett 1901-ben is.³⁰ Hogy miként került sor arra, hogy Rigó Jancsival térjen vissza a dél-francia tengerpartra? A párizsi étteremben valamiféle szerelem szökött szárba Rigó és a hercegné között, legalábbis a legtöbb forrás erre enged következtetni. A hercegi pár egyre gyakrabban látogatott el az étterembe – ami voltaképp nyílt vallomással ért fel a nő részéről. Nem kellett sok időnek eltelni, hogy Jancsi úgy mond egyedül a szépasszonynak húzza a nótát. 1896-ban javában dagadt a nemzetközi botrány, hiszen Clara – a maga korában rendkívül szokatlan módon – válást kezdeményezett.³¹

A Ludington Record az évi december 24-i száma olyan fejléccel jelent meg, amely elsőre Margaret Mitchell írónő (1900–1949) klasszikusát, a „Gone with the Wind”-et idézi meg címében: *Gone with a Gipsy* (vagyis: elment egy cigánnyal). A *The New York Times* egyenesen Lola Montezhez

(1818–1861) hasonlította a hűtlenné lett fiatalasszonyt:³² a spanyol táncos- és színésznő I. Lajos bajor király (1786–1868) szeretője volt. A hasonlat egyébként igen találó lett: pusztán érdekességként említhető, hogy Lola Montez éppúgy tüdőgyulladásban halt meg, mint Clara, majdnem vele egy idősen (42 éves volt, míg Clara 43). Az is megér egy említést, hogy I. Lajos épp Clara és Chimay hercege ismeretségének helyén, Nizzában hunyt el, de ne keressünk ebben égi jelet vagy magasabb összefüggést: Nizza az uralkodók és az arisztokrácia kedvelt tartózkodási helye volt.

Az indulatokat igencsak felkorbácsoló témát a honi sajtó is felkapta, különös tekintettel a magyar szálra, azaz Rigó szerepére. A korszak egyik legolvasottabb lapja, a *Vasárnapi Ujság* például közölte Rigó és a hercegné arcképét, sőt a Chimay család kastélyának metszetét is közzétette, kitérve a hercegi familiára is. Az érdeklődő olvasók az alábbiakat tudhatták meg a tudósításból: „A kik szeretik a szenzációs történeteket, azoknak ugyancsak kijutott mostanában. Don Carlos spanyol trónkövetelő³³ leányának, Elvirának esetét rövid időn több hasonló követte. Egyik ilyen történet hőse és hősnője pedig éppen Budapesten időznek, t. i. Rigó Jancsi cigányprimás és az amerikai gazdag Ward családból származó Chimay hercegné, ki férjét, a belga arisztokrácia egyik tagját, két kis gyermekét, fényes társadalmi állását és millióit kész volt elhagyni a cigányprimásért, kinek – mint írják – felesége akar lenni. Ugy a hazai, mint a külföldi napilapok olyan sokat és részletesen tárgyalták ezt a rendkívüli történetet, hogy

²⁴ Datálatlan memoárjainak lelőhelye: F 11. Eber Brock Ward Family Papers. Clarke Historical Library. Central Michigan University, Mount Pleasant.

²⁵ *Gustave Pabst: Dust to Dust – A Once Roaring, Teeming Steel Mill Rots. The Milwaukee Journal*, 1938. október 16. 9.

²⁶ *Princesses of Chimay is Dead. The New York Times*, 1989. július 16. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F60C1FFA3A5D11738DDD AF0994DF405B8885F0D3>

²⁷ „Was the idol of Detroit young womanhood.” *Detroit Perspectives: Crossroads and Turning Points*. (Szerk. Wilma Wood Henrickson.) Detroit, 1991. 209.

²⁸ Mrs. Astor: Clara Ward. In: *Mrs. Astor & the Gilded Age*. <http://mrsastor.com/2008/06/paparazzi-attention-to-beautiful.html>

²⁹ Chimay hercegnő. *Zalai Közlöny*, 1897. január 16. <http://www.nagykar.hu/keptar/6032/44700/reszletek.html>

³⁰ Rigó Jancsi itthon. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 5. Idézi: *Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 398.

³¹ Lokálisan behatárolt területről példákat hozva, ám általános tanulságokkal is szolgál az alábbi kötet a válásra vonatkozóan egy valamivel korábbi időszakra nézve: *Mátay Mónika: Törvényszéki játszmák. Válás Debrecenben, 1793–1848*. Debrecen, 2006.

³² *Kathy Warnes: Clara Ward Chimay: Gilded Age Princess Defied Convention and Made Her Own Rules. Women Warriors and Wayfarers*. <http://womanwarriors.wordpress.com/2011/11/03/clara-ward-chimay-gilded-age-princess-defied-convention-and-made-her-own-rules/>

³³ Carlos María de Borbón y Austria-Este, Madrid hercege (1848–1909). Lánya, Elvira de Borbón y Borbón-Parma (1871–1929). Ő 1895-ben egy Filippo Folchi nevű férfit szökött meg, aki tíz évvel idősebb és nős volt.

az olvasók kíváncsiságának mi is eleget teszünk annyiban, hogy im itt bemutatjuk a történet hőseinek képét, még csak annyit jegyezvén meg, hogy Chimay hercegnének fényképét lapunknak egy közelebbi Parisban járt barátja adta át egy oly gyűjteményből, mely az előkelő francia társaságokban szereplő nők képeit tartalmazza, a melyeknek sorában Chimay hercegné is még csak rövid idővel ezelőtt kiváló helyet foglalt el. Az arczképpel együtt kaptuk meg a Chimay hercegi család ősi kastélyának rajzát és az arról szóló következő adatokat.”³⁴

Az esemény kapcsán gúnyvers is született, amit – állítólag – Heltai Jenő írt, és ami Chimay herceg alábbi keserves panaszát volt hivatva tolmácsolni: „Hogy ingatag az asszony! Megmondta Rigoletto! Az én megszégyenítőm/A zigány Rigó lett. Ó!”³⁵

Végso soron kár szépíteni: Rigó Jancsi megszöktette a hercegnét, annak teljes hozzájárulásával, sőt buzgó támogatásával, majd a szülői házhoz, Pákozdra is ellátogattak. Clara Ward pedig komolyan gondolta mind a válást, mind pedig az új házasságot: a válóper 1897. január 19-től június 20-ig húzódott. (Az egyházi házasságot csupán 1911. június 28-án annullálta a Szentszék.) Végül kimondták a házasság felbontását,³⁶ idővel Jancsi is elvált első feleségétől, Barcza Mariskától, vagyis hivatalosan is összeköthették egymással életüket. Ami itt figyelmet érdemel: nem találtam olyan forrást, amely a házasságkötés helyét és idejét pontosan megjelölte volna. Rigó Jancsi és Barcza Mariska válása pontos idejének és helyének adata lappang. Az nem meglepő, hogy 1896 márciusában nem került sor a bontóperre,³⁷ de az azért igen, hogy 1898 júliusában is még a válást intézni látogatott haza a primás.³⁸ A házasságuk tehát csak ennél későbbre datálható.

A viharos botrány horderejét növelte, hogy nagyvilági körökben ilyesmi (ti. az, hogy egy arisztokrata nő egy cigányzenéssel adja össze magát) elképzelhetetlen volt korábban.³⁹ Világméretű skandalum bontakozott ki. Nemcsak a magyar, az európai, hanem számos amerikai, sőt ausztrál lap is beszámolt a rendkívül szokatlan eseményről. A *The Brisbane Courier* 1896. december 29-én még csak a szenzációt említette meg, hogy egy „amerikai plutokrata” leánya megszökött egy magyar cigánnyal, de az adott cikket jegyző újságíró a részletekbe nem ment bele.⁴⁰ Néhány hónappal később, 1897. február 5-én a Perth városában megjelenő *The West Australian* viszont már a tervezett válásról és az elrendelt

tartásdíjról is tudósított (3000 font/75 000 frank).⁴¹ Szintén a *The West Australian* idézte 1897. február 27-én Clara Ward szavait. A nő explicit kinyilvánította, hogy nem szeretné befolyásolni a nyilvánosságot, mert a nyilvánosság véleménye, mint olyan, számára valójában nem is létezik. Továbbá azt üzenté minden „sorstársának” *To the Women of America* című nyílt levelében, hogy ne áldozzák fel céljaikat, álmaikat pusztán a társadalmi pozíció kedvéért, álljanak ki saját magukért; legyen az ő élete tanulság mindenki számára.⁴² Ahogy fogalmazott: házaselete Európában rémesen monotonná vált. Clara Ward ezzel a sajtóban megjelent üzenettel nyíltan lánzdászt tört a női emancipáció és a merev társadalmi konvenciók lebontása mellett.

Eközben Rigóék a hercegné válása idején megkezdték európai nászútjukat (vagy inkább körútjukat) 1897 végén meghosszabbították, és Egyiptomban is eltöltöttek néhány hónapot, sőt egy darabig alighanem ebben az észak-afrikai országban éltek a századelőig, konkrétan Kairóban, ahol Jancsi egyes hírek szerint versenystállót működtetett.⁴³ A bombasztikus jelzőkkel előszeretettel operáló sajtóban nem véletlenül nevezték őket a modern Antoniusnak és Kleopátrának.⁴⁴ Nem sokkal később – és ez megint felhívja a figyelmet arra, hogy csínján kell bánni a lapok szállította adatokkal – halálhíre kelt Clara Wardnak, ami persze hamisnak bizonyult: e szerint Budapestről küldött táviratot valaki a *Paris Journal*nak, hogy az egykori hercegné elhalálozott.⁴⁵ Ez a hír egyébként egy darabig igencsak szívósan tartotta magát, hírt adott róla a *The New York Times* is.⁴⁶ Nem sokkal később pedig az a pletyka kapott lábra, hogy Rigó halt meg Alexandriában, mégpedig pestis vitte el.⁴⁷ Valójában ez a hír sem állta meg a helyét.

Amikor az utazgatást félbeszakították, hazalátogattak Magyarországra és gyakorta vendégeskedtek a pesti Rémy szállóban (a mai Nemzeti a Blaha Lujza téren). Az egyik legenda szerint az ott dolgozó cukrász aknáztta ki a világhírű botrány kínálta lehetőséget, és készítette el elsőként a Rigó Jancsi nevű süteményt. Igazság szerint arra nézve semmiféle konkrét adat nincs, hogy ki és mikor készítette el először a később híressé váló süteményt,⁴⁸ de az aligha vitatható, hogy nevét a primásról nyerte. A századelőn a furcsa pár népszerűsége akkora volt Magyarországon, hogy 1905-ben a rendőröknek kellett őrizni nyugalmukat a Rémyben a rajongóktól.⁴⁹

³⁴ Hercegné és cigányprimás. *Vasárnapi Újság*, 1897. január 3. 14.

³⁵ Chimay's Paramour is Dead. *The Carroll Herald*, 1899. június 14.; *Draveczky Balázs*: Rigó Jancsi. In: Balázs mester, az asztali örömök historikusa [Draveczky Balázs]: *Történetek terített asztalokról és környékükről*. Bp., 2002. 165.

³⁶ Mrs. Astor: Clara Ward. In: *Mrs. Astor & the Gilded Age*. <http://mrsastor.com/2008/06/paparazzi-attention-to-beautiful.html>

³⁷ Rigó Jancsi apósa haldoklik. *Székesfehérvári Friss Újság*, 1896. március 12. Idézi: *Sárosi Bálint*: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 361.

³⁸ Rigó Jancsi ajándékai. *Szegedi Napló*, 1898. július 22. Idézi: *Sárosi Bálint*: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 375.

³⁹ A cigányzenészek társadalmi beilleszkedésére nézve: *Brauer-Benke József*: Cigányzenészek és társadalmi kapcsolatrendszerük. *Valóság*, 46 (2003) 1. sz. 57–65.

⁴⁰ Extraordinary Elopement. *The Brisbane Courier*, 1896. december 29. 5.

⁴¹ A Society Scandal. The Princess the Chimay Divorced. *The West Australian*, 1897. február 5. 5.

⁴² The Warning Voice of of the Princess de Caraman Chimay. *The West Australian*, 1897. február 27. 12.

⁴³ Rigó Jancsi itthon. *Székesfehérvári és Vidéke*, 1901. november 5. Idézi: *Sárosi Bálint*: A cigányzenekar múltja, 1776–1903. Bp., 2004. 398.

⁴⁴ „The modern Antony met the Cleopatra from Chicago.” From Egyptian Palace to East Side Restaurant. *New York Tribune*, 1919. június 19. 6.

⁴⁵ The Princesse and Her Gipsy Lover. *New Zealand Herald*, 1898. szeptember 24. 2.

⁴⁶ Princesse of Chimay is Dead. *The New York Times*, 1989. július 16. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F60C1FFA3A5D11738DDD4F0994DF405B8885F0D3>

⁴⁷ Chimay's Paramour is Dead. *The Carroll Herald*, 1899. június 14. 5.

⁴⁸ *Draveczky B.*: i. m. 165. Lásd még: *Tóth Ilona*: A Rigó Jancsi sütemény története. Bp., 1963.

⁴⁹ *Draveczky B.*: i. m. 165.

A népszerűséggel – amelyet jól példáz, hogy a hírneves kolléga, Dankó Pista (1858–1903) Cigányélet címmel népszínművet írt róluk – természetesen ők maguk is tisztában voltak. Így például amikor a Vasvármegye című lap azért emelte ki „Európa legérdekesebb hercegnőjét [...] az ő tulajdon cigányával egyetemben”, mert azok Szombathelyre készültek, Clara Ward arról érdeklődött a szerkesztőséghez írt francia nyelvű levelében, „nem kell-e Szombathelyen is félnie a közönségnek azon az elviselhetetlen kíváncsiságától, mely őt Budapestről »Édes Jancsijával« együtt, elüldözi?»⁵⁰ (Más kérdés, hogy végül nem utaztak el Szombathelyre.)

Mivel a házaspárnak a hosszú európai úton pénzre is szüksége volt, színpadra álltak: fellépéseikért állítólag Jancsi ezer dollárt kért havonta. Míg ő játszott, felesége táncolt és énekelt; ezt tették Budapesten is 1897-ben (miközben a férj a belgiumi Charleroi-ban a válóper ügyeit intézte),⁵¹ és később is számos alkalommal. Rákényszerültek erre, mert a pár kezdett szembesülni azzal, hogy a pénz bizony el tud fogyni. A hercegi család pénzes szekrényei bezárultak Clara előtt, így a fent említett sajátos módon igyekeztek segíteni szorult helyzetükön. A nő rendre a dús idomait pontosan követő, sokat sejtető, hófehér ruhában lépett színpadra. Nehezen vitatható, hogy az anyagi érdektől függetlenül Clara Ward élvezte is a magmutogató szereplést.

Clara színpadi jelenléte, és annak mikéntje tovább formázta a botrányhősni imázst. Sikerét mutatja, hogy felléphetett a nagyhírű párizsi Folies Bergère és Moulin Rouge színpadán.⁵² Ekkor örökítette meg őt Henri de Toulouse-Lautrec Idylle Princière című képén, amely ma Clevelandben látható.

Emellett „fotomodellkedésre” is adta a fejét, pontosabban egész testét. Az Országos Hírlap 1897. december 5-én a következőképp tudósított Clara Ward „modellkarrieréről”: „minden elképzelhető pózban megörökíttette, azaz sokszorosította magát, hogy az egész világon gyönyörködhessenek benne”.⁵³ A fotós legtöbbször a maga korában igen nevezetes, a félvilági (demimonde) körökben igencsak otthonosan mozgó németországi zsidó családból származó, de perui születésű Léopold-Emile Reutlinger (1863–1937) volt,⁵⁴ aki például Mata Hari vagy Sarah Bernhardt fényképezéseként szerzett nevet magának.

Roppant kelendő képekről volt szó, főleg elmondható ez azokról a fotókról, amelyeket nyilvánosan nem is árultak. Ezeket a fotográfustól lehetett titokban megvásárolni. Az akkor erotikusnak tűnő, ma már ilyen hatást aligha kiváltó képek okozta skandalum akkora volt, hogy a párizsi törvényszék nyomozást indított, hogy az „indiszkkrét képeket elkobozza”. Nem kultiválta az ilyesfajta képanyagot II. Vilmos császár, a

Német Birodalom uralkodója sem: megtiltotta, hogy közzétegyék vagy bármilyen formában mutogassák ezeket a „zavaró” képeket.⁵⁵

Az idill Rigó Jancsival azonban e színpadi és egyéb sikerek, a népszerűség ellenére sem tartott sokáig. A Clara Wardról alkotott reális képhez hozzátartozik az is, hogy nem volt a hűség mintaképe. Valamikor a századelőn megismerkedett következő „igaz szerelmével”, egy bizonyos Giuseppe (Peppino) Ricciardóval, aki egyes források szerint egy utazási iroda ügynöke,⁵⁶ más források szerint vasúti pincér volt, sőt származása is bizonytalan, meglehetősen, spanyol volt, nem olasz.⁵⁷ Clara Ward elvált Rigó Jancsitol is, és Ricciardo lett a következő férje (1904 júniusában, Tortonában kötöttek házasságot),⁵⁸ de ez a kapcsolat is hamar kudarcba fulladt és válás lett a vége 1910-ben.⁵⁹

Am Clara még mindig fiatal nő volt. Úgy tűnik, kedvelte a latinos temperamentumú férfiakat, negyedik — és egyben utolsó házasságát — is egy itáliai férfival kötötte, egy, a Vezúvnál dolgozó izmos és jóképű vasútállomás üzemeltetővel (más források szerint sofőrrel), egy Albano Cassellato, Cassellato vagy Cassalota nevű férfival.⁶⁰ A Velence melletti Cavarzere városából származott Cassellato fiatalabb volt a nőnél, mindössze 34 éves volt Clara halála évében.⁶¹ Közös életüket Párizsban kezdték meg.

Clarát az ő feleségeként érte utol a halál; fiatalon, 43 évesen, Padovában 1916. december 9-én, állítólag magányosan és szegényen, egy sötét hotelben.⁶² Az „egykori detroiti szépség” („the former Detroit belle”) előző év októberében költözött Padovába, utolsó férjét követve ide Párizsból. Clara Wardot halála helyszínén temették el, egy „elhagyatott kis temetőben”.⁶³ Egy későbbi – 1956-ban megjelent – híradás ezt megerősíti; e szerint is a helyi szegények temetőjében temették el.⁶⁴ Itt inkább az érdemel említést, hogy Clara története miképp nyert aktualitást majd negyven év elteltével: a kézen-

⁵⁰ Chimay hercené Szombathelyen. *Vasvármegye*, 1897. január 7. Idézi: *Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 366.

⁵¹ *Princesse in the Stage*. *The New York Times*, 1897. január 6. <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F00F1EFE395416738DDDAF0894D9405B8785F0D3>

⁵² Például: Rigó Jancsit kifütyölték (Botrány egy hang-versenyen). *Aradi Közlöny*, 1902. február 20. Idézi: *Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja, 1776–1903*. Bp., 2004. 401.

⁵³ *Országos Hírlap*, 1897. december 5.

⁵⁴ Clara Ward Chimay Rigo Ricciardo Cassalota. In: *Find a Grave*. <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=53936060>

⁵⁵ *Kathy Warnes: Clara Ward Chimay: Gilded Age Princess Defied Convention and Made Her Own Rules. Women Warriors and Wayfarers*, <http://womanwarriors.wordpress.com/2011/11/03/clara-ward-chimay-gilded-age-princess-defied-convention-and-made-her-own-rules/>

⁵⁶ Clara Ward Dies in Italy. *Detroit Free Press*, 1916. december 18. http://dmgenealogy.info/StClairPioneers/wc_src/sm02/s02_341a.jpg

⁵⁷ Astonishing Recall of the Once Romantic Rigo. *The Helena Daily Independent*, 1925. július 5. <http://www.pulpartists.com/Bio%20Materials/Emerson/25-07-05,Newspaper.jpg>

⁵⁸ Giuseppe Ricciardo. In: *Early Families of St. Clair County, Michigan – Person Sheet*. http://dmgenealogy.info/StClairPioneers/ps12/ps12_422.htm

⁵⁹ Clara Ward Left \$1,124,935 Estate. *The New York Times*, 1910. december 22. http://dmgenealogy.info/StClairPioneers/wc_src/sm02/s02_342a.jpg

⁶⁰ Astonishing Recall of the Once Romantic Rigo. *The Helena Daily Independent*, 1925. július 5. <http://www.pulpartists.com/Bio%20Materials/Emerson/25-07-05,Newspaper.jpg>

⁶¹ Clara Ward's Grave Near Historic Spot. *Berkeley Daily Gazette*, 1917. február 17. 2.

⁶² Clara Ward's Grave Near Historic Spot. *Berkeley Daily Gazette*, 1917. február 17. 2.

⁶³ „In a lonely littler cemetery.” Clara Ward's Grave Near Historic Spot. *Berkeley Daily Gazette*, 1917. február 17. 2.

⁶⁴ „In a pauper's grave in Padua.” *Dee Tucker: American Beauty Who Married a Prince 66 Years Ago Had Milwaukee Relative*. *The Milwaukee Journal*, 1956. május 15. 36.

fekvő párhuzamot III. Rainier, Monaco hercege (1923–2005) és Grace Kelly amerikai színésznő (1929–1982) „álomházassága” kínálta.⁶⁵

E ponton érdemes kitérni arra is, hogy mi történt válásuk után Rigó Jancsival? Furcsa fintora a sorsnak, hogy ő végül épp az Amerikai Egyesült Államok felé vette az irányt, egykori felesége szülőhazájába, pontosabban New Yorkba. Amerikában azonban – annyi más magyar művészhez hasonlóan – korántsem aratott olyan sikereket, mint korábban Európában. A legtöbbször az East-Houston street 255–263. szám alatt üzemelő Little Hungary (más néven: Liberty Café) nevű magyar vendéglőben húzta a vonót az odalátogató vendégeknek.⁶⁶ Ez a hely – fekvése szerint „a gettó szívében” – magyar étteremként volt ismert, és bizonyos Max Schwartz tulajdonában volt. Az étterem szórólapja úgy reklámozta Rigó Jancsit, hogy ő a világ leghíresebb cigányzenésze: „Jancsi Rigó the World’s Famous Gipsy Violinist”. Erre a helyre látogatott el 1905. február 14-én Teddy Rooseveltt, az Amerikai Egyesült Államok hivatalban levő elnöke mint a Hungarian Republican Club vendége. 125 vendég volt jelen és Jancsi a Magyar Rapszodiát játszotta el az elnök tiszteletére zenekara élén.⁶⁷ Talán ez volt amerikai pályafutása csúcsa...

Ami Jancsi magánéletét illeti: egyes források szerint összesen hétszer volt házasságban, bár ez a szám inkább mesebelinek tűnik. Ami bizonyos, az az, hogy halálakor (1927-ben) a philadelphiai származású J. A. Hadley, a Yale University professzorának lánya, Catherine Emerson (Hadley) volt a felesége – és e ponton sajátos módon köszön vissza Clara Ward személyisége Rigó életében. A hölgy előző férje is ismert figura volt: az ifjabb Caspar (Casper) Hjalmar (Elmer) Emerson hírlapi rajzoló (1878–1948).⁶⁸ A norvég születésű férfi 1899. június 17-én vette feleségül az akkor húszéves lányt,⁶⁹ a Wellesley College modellkedéssel is foglalkozó tanulóját, mégpedig egészen pontosan úgy, ahogy annak idején Jancsi Clarát: megszöktette őt, igaz, nem a férjétől, „csak” a szüleitől. A szálak azonban itt kuszálódnak össze igazán: Catherine-nak ugyanis vér szerinti unokatestvére volt Clara Ward. De ez a legkevésbé sem akadályozta a fiatal nőt abban, hogy másodszor is megszökjön – ezúttal Rigó Jancsival.⁷⁰ Válására előző férjétől 1910. június 7-én került sor. A Jancsival kötött házassága viszont végül tartósnak bizonyult.

Életkörülményeiről keveset tudunk, de nem éltek jólétben. A pár – legalábbis 1908-ban – a New York-i nyugati 116.

utca sarkán lakott, konkrétan a 168. szám alatt.⁷¹ Ezt az adatot egy tragikus esemény miatt őrizte meg a korszak hírlapirodalmá: Jancsi akkori menedzsere, Nassib Abdullah Shibley ügyvéd előbb megmérgezte saját feleségét, majd pedig öngyilkosságot követett el. Ennek oka állítólag az volt, hogy a két asszony túl jó viszonyt ápolt egymással.⁷² Jancsi ekkortájt a brooklyni Fulton streeten működő Keeney’s Theatre színpadán játszott, Frank Keeney (1882–1970) kabarészínházában. A színház (eredeti nevén: Criterion) 1904 és 1909 között adott otthont Keeney akkoriban népszerű kabaré/variétéjének.⁷³

Rigó Jancsi bő tíz évvel Clara halála után, 1927-ben hunyt el mostoha körülmények között. Korábban sokáig vitatott volt, hogy Amerikában vagy Magyarországon. Lára kapott az a nézet, hogy Sukorón (amelyet szülőhelyeként is említenek) érte utol végzete.⁷⁴ Az igazság azonban az, hogy New Yorkban hunyt el. A *The Reading Eagle* című lap 1927. február 4-i számában tudatta, hogy „Count Rigo” január 13-a óta kórházban feküdt, míg végül a legyengült szervezetén elhalaltasodó asztma és tüdőgyulladás következtében elhalálozott.⁷⁵ Rigó egy harlemi kórházban hunyta le örökre a szemét; a Riverside kápolnájából került Kensico (Westchester County, New York) temetőjébe, ahol egyes források szerint a szegények temetőjében,⁷⁶ más források szerint a National Vaudeville Association parcellájában nyugszik.⁷⁷

Azt is lehetne gondolni, hogy Clara Ward és Rigó Jancsi története egészen egyedülálló. Ez azonban nem teljesen igaz: hasonló történet esett meg néhány évvel azután, hogy Rigó Jancsiék összeházasodtak, ami szintén nagy port kavart világszerte. A szintén cigányzenész Nyári Rudolf Magyarországon egyik főnemesi családjából származó leányát, Festetics Vilmát (1883–1909) szöktette meg. A fiatal grófnő figyelemre méltó személyiség volt budapesti és bécsi arisztokrata körökben – és nem utolsósorban, jegyben járt egy előkelő, magyar nemessel. Rudival Bajorországban, közelebbről Münchenben ismerkedtek meg, de a szülők hiába próbálkoztak a fiút busás összeggel megvesztegetni, a fiatalok Sopronban házasságot kötöttek, aminek az lett a következménye, hogy Vilmát édesapja kitagadta a családból és kizárta az örökségből.⁷⁸ Nyári Rudolfon kívül Kiss János (1865–1932) primás nevéhez fűződik hasonló eset: ő egy angol grófnő férje lett, majd életét Balatonalmádiban, földbirtokosként fejezte be.⁷⁹

⁶⁵ *Dee Tucker: American Beauty Who Married a Prince 66 Years Ago Had Milwaukee Relativel. The Milwaukee Journal*, 1956. május 15. 36.

⁶⁶ „The modern Antony met the Cleopatra from Chicago.” From Egyptian Palace to East Side Restaurant. *New York Tribune*, 1919. június 19. 6.

⁶⁷ Teddy Roosevelt in „Little Hungary”. In: History Archives – Angel Orensanz Foundation. <http://norfolkstreetarchives.com/2013/02/18/teddy-roosevelt/>

⁶⁸ Gipsy violinist dead. *The Reading Eagle*, 1927. február. 4. 25.

⁶⁹ C. Emerson (1878–1948). In: Field Guide to Wild American Pulp Artists. <http://www.pulpartists.com/Emerson.html>

⁷⁰ Gipsy Fiddler Gets Another Woman in Trouble. *El Paso Herald*, 1910. június 18. <http://www.pulpartists.com/Bio%20Materials/Emerson/10-06-18,Newspaper.jpg>

⁷¹ Murder and Suicide. Horrible Scene in the Bed-Room of an Apartment House. *Daily Star*, 1908. november 4. 8.; Poisons Wife Then Commits Suicide. *The Miami New*, 1908. november 13. 8.

⁷² Murder and Suicide. Horrible Scene in the Bed-Room of an Apartment House. *Daily Star*, 1908. november 4.; Poisons Wife Then Commits Suicide. *The Miami New*, 1908. november 13. 8.

⁷³ Criterion Theatre. In: Cinema Treasures. <http://cinematreasures.org/theaters/40124>

⁷⁴ Paulik Ferenc olvasói levele. *Magyarország*, 1977. 40. sz. 31.

⁷⁵ Gipsy violinist dead. *The Reading Eagle*, 1927. február 4. 25.

⁷⁶ *Amesh Daily Tribune*, 1934. augusztus 10. 9.

⁷⁷ Mrs. Astor: Clara Ward. In: Mrs. Astor & the Gilded Age. <http://mrsastor.com/2008/06/paparazzi-attention-to-beautiful.html>

⁷⁸ Sensationel Elopement: In: *The Advertiser*, 1907. május 10. 7.

⁷⁹ *Tóth Ilona: A Rigó Jancsi sütemény története*. Bp., 1963. Oldalszám nélkül.

Ennek ellenére Rigó Jancsiék története maradt meg leginkább a köztudatban, amihez bizonyos hozzájárult Clara Ward nemzetközileg is ismert alakja. Clara és Jancsi regényes története később is népszerű maradt, 1959-ben francia–magyar koprodukcióban film készült róluk Buss Gyulával Rigó Jancsi szerepében *Fekete szem éjszakája* címmel, Keleti Márton és Jean Dréville rendezésében.⁸⁰

Sztorijuk ráadásul immár marketingerővel bíró turisztikai vonzerő: Jancsi szülőfalujában, Pákozdon a Rigó Jancsi Fesztivál keretein belül emlékeznek meg róluk.⁸¹ Néhány éve minden év augusztusában sor kerül e rendezvényre a településen, ahol az igazi főszerep a töméntelen mennyiségű Rigó Jancsi süteményé. Sőt, ha már gasztronómia: van egy töltött tojás Chimay módra nevű különleges étel is, ami pedig állítólag egykor Clara Ward kedvence volt.⁸²

*

Miben foglalható össze jelen írás vejeje? A figyelmes olvasó bizonyára észrevette, hogy mindvégig egyfajta – jogos

kritikának kitett – kettősség jut érvényre e tanulmányban. Egyfelől újra és újra felvetem, hogy a Clara Wardra vonatkozó, általam citált források adatai körül sok a kétség, másfelől mégis ezekre hivatkozom (egyelőre: más híján). E forrásokat szinte kivétel nélkül róla írták, nem ő keletkeztette. Utóbbiak (ha vannak) bevonása a kutatásba sokat segíthet abban, hogy el tudjuk dönteni a legjelentősebb kérdést. Azt nevezetesen, hogy Clara nem tudott vagy nem akart beilleszkedni kora társadalmába, tudatos lázadó volt-e vagy vágyainak engedő ösztönös útkereső? Meglehet, a kettő elege. Az bizonyos, hogy élete nem szűkölködött kuriózumokban. Nem állt tőle távol az exhibicionizmus sem, valószínűleg nagyon is élvezte a botrányokat, amelyeket megjelenése, tettei, szavai kavartak.

Ki is volt valójában? A női jogok élharcosa, a női nem egyenjogúságát hirdető tudatos és gondolkodó személyiség? Vagy egy szinte nimfomániás nő, aki különféle forrásokból eredő frusztrációk okán nem találta a helyét, nem tudott megállapodni? Ahogy egyik értékelője írta: vágyai rabszolgája, aki illúziók nélküli nőként halt meg, kiteszítottan és 43 évesen már öregen?⁸³

⁸⁰ A teljes film: *Fekete szem éjszakája*. In: Magyar vagyok. <http://www.magyarvagyok.com/video/28-Film/229355-Fekete-szem-ejszakaja-1958-teljes-film.html>

⁸¹ Rigó Jancsi Fesztivál Pákozdon. *Fehérvári Hírek*, 2008. augusztus 10. http://www.fehervarihirek.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=860&Itemid=31

⁸² *Draveczy B.*: i. m. 168.

⁸³ „She died a woman without illusions. [...] She had lived intensely, a slave of her desires; she died an outcast, an old woman of 43 years.” *Detroit Perspectives: Crossroads and Turning Points*. (Szerk. Wilma Wood Henrickson.) Detroit, 1991. 210.

REISZ T. CSABA

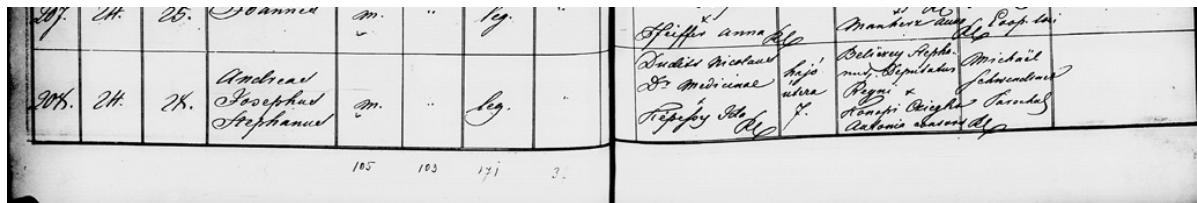
Dudits Andor festőművész családi kapcsolatai*

Az Országos Levéltár közművelődési rendezvényeinek régóta egyik fontos eleme, hogy az 1913–1918 között épített, majd gr. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával és irányításával 1923–1929 között valóban dekoratív palotává alakított Bécsi kapu téri épületben az intézmény munkatársai körbevezetik a látogatókat. Az épületismertetések elmaradhatatlan része a magyar történeti jeleneteket ábrázoló szekciók, valamint azok készítője, Dudits Andor festőművész bemutatása. 2007–2012 között magam is számos alkalommal vezettem csoportokat, és előadásaimat szerettem volna a művész életére és családjára vonatkozó bőszegesebb tájékoztatással színesíteni. Adatgyűjtésem során szembesültem a ténnyel, hogy a művész családjáról szinte semmilyen adat nem lehet fel a kézikönyvekben.

Dudits Andor (1866–1944) valamennyi jelentősebb életrajzi gyűjteményben önálló szócikként szerepel, de adataiban több-kevesebb hibát vétenek.¹ A művész születési helyeként Budapest mellett régebben néha Békéscsabát is feltüntetik, születésnapjául következetesen június 25-ét adják meg, és halálának napja is vagy szeptember 7., vagy november 7. Dudits saját korának állami, közösségi és egyházi megrendelésekkel, hazai és nemzetközi kiállításokkal, szakmai díjakkal és szer-

zeti tagsággal, főiskolai katedrával, kormányzati kitüntetésekkel és jó sajtóvisszhanggal elismert festője volt. Családi gyökereiről, neveltetésének hátteréről, rokonságáról és baráti köréről, a művészvilággal való kapcsolatairól, vagyis mindarról, amely életműve alakulásában szerepet játszhatott, gyakorlatilag semmilyen ismerettel nem bírunk, ezért számos család(tag) adatait gyűjtöttem egy csokorba.

Tekintettel arra, hogy jelen dolgozat nem Dudits Andor személyéről, hanem családi kapcsolatairól szól, nincs hely és akarat életrajzában maradéktalan, valamennyi téves adat pontosítását tartalmazó összefoglalására. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az általánosan ismert 1866. június 25. helyett születésének időpontja 1866. június 24., és június 28-án keresztelték meg.² Más anyakönyvek, így a pesti piarista gimnázium anyakönyvei és a házasságkötését rögzítő állami anyakönyv is a helyes dátumot adják meg.³ Hogy a békéscsabai orvostudor gyermeke miért Budapesten született, és nem ott, ahol idősebb és fiatalabb testvére, majd alább részletesen megadom. Elhunytának pontos dátumát (november 7.) pedig az állami halotti anyakönyvből vagy – alapos nekrológjával együtt – a Magyar Távirati Iroda napi híreiből állapíthatjuk meg.⁴

1. kép – Dudits Andor születési bejegyzése (vö. 2. l.)

* A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2013. szeptember 16-án megrendezett családtörténeti konferenciáján elhangzott előadás szerkesztett és kiegészített változata. Az előadás prezentációja megtalálható: <http://prezi.com/3p2mmp67p-xh/dudits-andor-es-csaladja/>

¹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. k. Bp., 1893; Révai Nagylexikona. VI. és XX. k. Bp., 1912, 1927; Magyar képzőművészek lexikona. I. k. Bp., 1915; A magyar társadalom lexikonja. Bp., 1930; Művészeti lexikon, I. k. Bp., 1935; Művészeti lexikon, I. k. Bp., 1965 (1975, 1981, 1998); Magyar Életrajzi Lexikon, I. k. Bp., 1967; Magyar Nagylexikon. VI. k. Bp., 1998; Révai Új Lexikona. V. k. Bp., 2000; Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. k. Bp., 2001; Saur Allgemeines Künstlerlexikon. Bd. 30. München–Leipzig, 2001. „Dudits Andor” szócikk.

² Budapest, Belváros, római katolikus születési anyakönyv, 1862–1866. 230. 208. bejegyzés. Mikrofilmen: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), A 79. tekercs (456. felvétel).

³ Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (= MPRKL), Pesti gimnázium, Névkönyvek, 104–108. kötetek. Dudits Andor az 1877/78. tanévtől járt a kegyestanítórendiek pesti gimnáziumába, az 1881/82. tanévtől (V. osztály) magántanulásra tért. Nincs adat arról, hogy ebben a gimnáziumban érettségi vizsgát tett volna. Az anyakönyvekben következetesen 1866. június 24. a születési dátuma. Dudits Pécsi Stefániával 1901. február 12-én kötött házasságot: Budapest, VI. kerületi állami házassági anyakönyvek, 1901. évi 137. szám.

⁴ Budapest, VIII. kerületi állami halotti anyakönyvek, 1944. 2619. évi bejegyzés; MNL OL, XXVI-A-14-b Magyar Távirati Iroda, Híryanagok, Kül- és belpolitikai kiadás, 1944. november 8. 14. kiadás.

A biográfusok közül egyedül a Szinnyi József nagy vállalkozását folytató Gulyás Pál közöl olyan adatokat, amelyek Dudits Andor családi kapcsolataira utalnak, így feltüntetni a családi predikátumot („horechovitz”), megadja a művész szüleit, gyermekét és testvérét.⁵

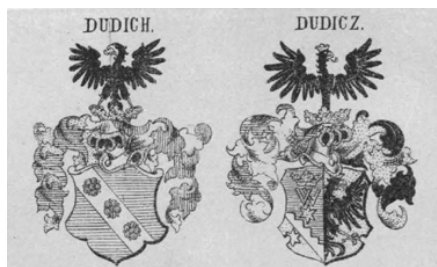
Dudichok a klasszikusoknál

A magyar családtörténeti irodalom klasszikusai közölnek ugyan Dudich családokra vonatkozó adatokat, de ezekből a festőművészhez közvetlenül köthető családtagot nem lehet feltárni, a kutatás irányának vélhető helyességét az előnévi azonoság támasztja legfeljebb alá.⁶

Nagy Iván a horehoviczi Dudich családot ismerteti, annak történetileg legjelentősebb tagjaként András (szül. Buda, 1533. február 16.) említve, aki tinini (1561), csanádi (1562), majd pécsi (1563) püspök lett. Ő később „a papi élet elől elvonulva” lengyel nőt vett feleségül és Smigla városában telepedett le, majd felesége halála után ismét megnősült, Sziléziába költözött és 1589. február 23-án hunyt el Boroszlóban.⁷ Megjegyzendő, hogy Dudich (Dudith, Dudić) András mint humanista polihisztor – a „magyar Erasmus” – talán az egyetlen családtag, akivel az utóbbi két évszázadban a történettudomány foglalkozott, bár utódairól, késői leszármazóiról ennek ellenére szinte nem található szakirodalmi adat. Nagy Iván András apját, a fiatalon csatában elesett Jeromost, valamint nagyapját, Jakabot említi még, aki II. Ulászló király udvari tanácsosa volt, míg édesanyját a velencei nemes Sbardellati családból eredezteti. E személyektől függetlenül, az újabb időkben is említi egy Dudichot, Istvánt, aki 1829-ben „Nomenclator operis Tripartiti” címen adott ki egy munkát. Az ő címerének leírása Nagy Iván szerint: „kék mezőben jobbról balra rézsútos vörös csíkolat, melyen három rózsza látszik. A pajzs fölötti sisak koronáján egyfejű sas áll szétterjesztett szárnyakkal”.⁸

Európa legnagyobb, közkeletű nevén „Siebmacher”-nek nevezett heraldikai összefoglalója pár évtizeddel később további adatokat és ekkor már címerképeket is közreadott. A családot a magyar (1893) és a horvát-szlávon (1899) nemesi kötetek is tartalmazzák, hasonló, de nem azonos adattartalommal. Mindkét műben két Dudich családot ismertetnek.

A magyarországi nemesek körében szereplő egyik Dudich család címere kék mezőben három egymást követő vörös rózsával díszített fehér harántpólya.⁹ A címer forrása Dudich

2. kép – A magyarországi Dudichok címeri (Siebmacher, IV. 15. 116. tábla)

István jogtudós 1829. évi pecsétje. A másik Dudich család nemesi előneve „Horehovicz”, címere késsel és arannyal hasított, az első mezőben egy hatágú ezüst csillaggal díszített, öt fehér fokkal betetözött arany haránttalp felett felül egy arany levélkoronával, alant egy hatágú arany csillaggal kísért arany W, a hátsó mezőben a hasítékból kinövő, koronás széttárt szárnyú sas. Sisakdísz: növekvő koronás sas, sisaktakaró: kék-ezüst és vörös-arany.¹⁰ A családtagok közül csak Jakabot, II. Ulászló király tanácsosát, és unokáját, András említik, akivel mint a tridenti zsinat egyik szónokával találkozunk, aki a papi hivatást otthagya megnősült és Lengyelországban telepedett le.

A horvát-szlávon nemesek között ugyancsak két Dudich családot ismertetnek.

Az egyik az orehovicai Dudich (Dudić), másképp Janko család, amelynek két címere is ismeretes. Az egyik címer négy úgynevezett farkasfoggal vágott, felül madár (galamb?) és két csillag, alul lilium és rózsza szerepel.¹¹ A címer forrása Dudich Kristófnak egy 1613-ban kelt oklevélre nyomott pecsétje. A család másik címere teljes egészében megegyezik a magyarországi Dudich család arany W betűt tartalmazó címerével.¹²

Ez egy régi Varasd megyei család, amely Ferdinánd király 1564. július 6-án Bécsben kelt adományával Metno, Pochakovina, Zajezda stb. birtokát nyerte el. A család egyes tagjai a „de Dudicsfalva” predikátumot is használták, a vonatkozó ügyiratok a varasdi levéltárban voltak. Az egyes családtagok közül említik Jakabot, II. Ulászló tanácsosát, akinek unokája volt András, Knin, Csanád és Pécs püspöke, a tridenti

147. 116. tábla: „Wappen: In B. ein mit drei hintereinandergereichten r. Rosen belegter w. Schrägbalken. – Kleinod: # Adler. – Decken: bg. – rs.”

¹⁰ Uo. „Wappen: Gespalten von B. und G.; vorne über mit einem sechsstrahligen s. Sterne belegten, mit fünf w. Stufen besetzten g. Schrägfuss, ein v. einer g. Blätterkrone überhöhtes und unterhalb v. einem sechsstrahligen g. Sterne begleitetes, goldenes W; hinten aus der Spaltung wachsend, ein gekrönter # Adler. – Kleinod: Gekrönter # Adler, wachsend. – Decken: bs – rg.”

¹¹ Ivan v. Bojničić: Der Adel von Kroatien und Slavonien (Siebmacher's Wappenbuch, IV. 13. Nürnberg, 1899). 41. 31. tábla. „Durch vier sogen. Wolfszähne quergetheilt; oben Vogel (Taube?) und 2 Sterne, unten Lilie u. Rose.”

¹² „Gespalten von B. u. G.; vorne über mit einem sechsstrahligen s. Sterne belegten, mit fünf weissen Stufen besetzten g. Schrägfuss, ein von einer g. Blätterkrone überhöhtes und unterhalb von einem sechsstrahligen g. Sterne begleitetes, goldenes W; hinten aus der Spaltung wachsend ein gekrönter # Adler. Kleinod: Gekrönter # Adler wachsend. Decken: bs. – rg.” Uo. 41.

⁵ Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. VI. k. Bp., 1944. Dudits Miklós, Dudits Andor, Dudits Pál, ifj. Dudits Andor szócikkek.

⁶ A család Dudith, Dudić, Dudich, Dudits, Dudics formában is előfordul, sőt a cseh és lengyel szakirodalmat is alapul véve a Dudic, Dudytz névalak is „keresőszó” lehet. Jelen tanulmányban megtartom a szakirodalom vagy a források által alkalmazott alakokat, nem törekszem, mert nem is lehet, a családnév „normalizálására”.

⁷ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. III. k. Pest, 1858. 410.

⁸ Uo. 411.

⁹ Tekintettel arra, hogy a német nyelvű címerleírások fordításában eltérő lehet a hazai gyakorlat, közlöm a német nyelvű eredeti leírást is. Géza von Csergheő: Der Adel von Ungarn samt den Nebenländern der St. Stephanskronen. I. k. (Siebmacher's Wappenbuch, IV. 15. Nürnberg, 1892).

zsinat résztvevője. Később az egyházi szolgálatból kilépett és kétszer nősült, Boroszlóban halt meg 1589-ben. Haláláig a Habsburg-ház buzgó híve volt. Az orehovicai Dudichokat régebben „de Cetina” előnévvel illették, és Dalmáciából származtak. Ez abból a szempontból figyelemre méltó, mert a farkasfogak a Drenóczy-címerben is megjelennek, akik ugyancsak Dalmáciából származtak és a „de Cetina” előnevet viselték. A farkasfogak a család későbbi címerein is előfordulnak.¹³

A másik, ettől külön említett Dudich (Dudić) család címere: kék mezőben három egymást követő vörös rózsával díszített fehér harántpólya. Sisakdísz sas, sisaktakaró jobbról kék-arany, balról vörös-fekete. A címer a jogtudós Dudich István 1829. évi pecsétjén található, aki 1829-ben „Nomenclator operis Tripartiti” címmel jogi szakkönyvet adott ki.

3. kép – A horvát-szlavón Dudichok címerei (Siebmacher, IV. 13. 31. tábla)

4. kép – A morvaországi Dudich András-címer (Siebmacher, IV. 10. 141. tábla)

csillag között, a felső csillag felett ezüst W betű, tetején arany korona. Sisakdísz: koronából kinövő sas, sisaktakaró: fekete-arany és kék-ezüst.¹⁴

¹³ Uo. 41.

¹⁴ Heinrich von Kadich, dann Conrad Blazek: Der Mährische Adel (Siebmacher's Wappenbuch, IV. 10. Nürnberg, 1899). 204. 141. tábla. „Wappen: Gespulten; vorn in Gold gekrönter schwarzer Adler am Spalt; hinten in Blau ein schrägrechter silberner, am oberen Rande sechsmal gezahnter Balken zwischen 2 goldenen Sternen; über dem oberen Sterne der silberne Buchstabe W überhöht von goldener Krone. Kleinod: der Adler aus der Krone wachsend. Decken: schwarz-golden und blau-silbern.”

A horvátországi nemeseiket közreadó kötetben még egyszer szerepel az orehovicai Dudich család címereként Dudich András pécsi püspök 1564. évi pecsétje, amelyet a Zágrábi Délszláv Akadémia levéltárában őriznek. A címer leírása: négy farkasfoggal harántosztott, felül csillag és korona, alul csillag.¹⁵

Dudich Andrásnak a boroszlói Erzsébet Könyvtárban őrzött arcképén szerepel az a címer, amelyet lemásoltak a kétezer polgári címer összeállításához. A címer leírása: hasított pajzs, első mezőjében fogazott harántpólya, két csillag által kísértén; a jobb felső sarokban ferde W. A második mezőben fél sas a hasadéokban. Koronás sisak, felszállni készülő galamb.¹⁶

5. kép – Dudich András pécsi püspök címere (Siebmacher, IV. 13. 159. tábla)

6. kép – A boroszlói Dudich András-kép címere (Siebmacher, V. 3. 25. tábla)

7. kép – A szilésiai Duditz András-címer (Siebmacher, VI. 8. 7. tábla)

A szilésiai tartományban kihalt porosz nemeseik között ugyancsak szerepelt horchovicai Duditz (Dudithius) András. Életrajzi adatai szerint 1533. február 2-án Budán vagy Buda közelében egy várban született. 1574-ben követségben Lengyelországban járt, 1575-ben lengyel indigenátust szerzett, 1576-ban kilépett az egyházi szolgálatból, reformátussá lett és megnősült. Felesége halála után 1579-ben ismét megnősült, Zborowski Márton lányát, Erzsébetet, Tarnowski gróf

¹⁵ Ivan v. Bojničić: Der Adel von Kroatien und Slavonien (Siebmacher's Wappenbuch, IV. 13. Nürnberg, 1899). 220. 159. tábla. „Durch vier Wolfszähne schrägrechts getheilt; oben Stern und Krone, unten Stern.”

¹⁶ A. M. Hildebrandt, dann Gustav A. Seyler: Zweitausend bürgerliche Wappen. (Siebmacher's Wappenbuch, V. 3. Nürnberg, 1888). 22., 25. tábla. „Schild: gespalten; vorn, oben gezahnter Schrägbalken, von zwei Sternen begleitet; im rechten Obereck ein schräggestelltes W. Hinten halber Adler am Spalt. H.: gekrönt; zum Flug geschickte Taube.”

özvegyét vette feleségül. Tőle több gyermeke, köztük egy írásos dokumentumban is ismert fia született. Mindig császári érzelmű volt, de eladta lengyel- és magyarországi javait és Boroszlóban telepedett le, itt hunyt el 1589. február 23-án, a Szent Erzsébet-templomban temették el. Címere: hasított pajzs, első, arany mezejében koronás fekete sas a hasítékban, hátsó, kék mezejében egy öt lépcsőfokos ezüst alsó harántpólya, amelyet arany csillagok kísérnek. A mezőfejen ezüst W betű, tetején arany korona. Sisakdísz: koronából kinövő sas, sisaktakaró: fekete-arany és kék-ezüst.¹⁷

Kempelen Béla csak Nagy Iván és Siebmacher adatait ismértli meg: „Dudich (horehoviczi). – Horvátországi család. A családot másképpen Jankónak is hívták. – Vö. NI. III/410-1.; Siebm. 147., horv. 41., 220.”¹⁸

Összegezve, a klasszikus családtörténeti munkákban két Dudich családot különítenek el, a Jankó néven is ismertet, amelynek több tagját is megadják, és legjelentősebb tagjáról, Dudich András püspökről igen sok életrajzi adalékot is közölnek; e családnak kisebb-nagyobb variációkkal azonos jellegű címere van. A másik családnak csak egyetlen tagja ismert név szerint, akinek a foglalkozása és irodalmi munkássága, valamint címere tudható meg.

A kutatás új lehetőségei

Az elmúlt 5-10 évben a közgyűjteményekben (levéltárak, könyvtárak, múzeumok) az önerős vagy partneri együttműködésben végzett digitalizálási tevékenység nemcsak mennyiségi, de minőségi fejlődésen is keresztülment. Az elektronikus, sőt, nem egyszer online is elérhető tartalmak, kifinomult keresőmotorok a kutatás előtt korábban nem ismert mélységű feltárási lehetőségeket nyitnak meg. A kutatás mozgásterét bővítik a piaci szereplők (Arcanum Adatbázis Kft.), az egyházi törekvések (kalocsai és győri egyházmegye anyakönyveinek közzététele, a mormonok FamilySearch.org szolgáltatása) és a kutatótársadalom (Magyar Családtörténet-kutatók Egyesülete) szinergikus teljesítményei.

A jelenlegi kutatások eredményeivel a két Dudich család kapcsolódásait még nem lehet megállapítani, ezért a jobban adatolt, András püspököt is tagjai között bíró családdal itt és most bővebben nem foglalkozom, az ellentmondó adatok között nem teremtek rendet, és nem is teszek további pontosításokat és kiegészítéseket.¹⁹ Jellem ugyanakkor, hogy e család(rész)re is bőségesen szolgáltatnak adatot a különféle

adatbázisok, online adattartalmak. Így pl. a Magyar Országos Levéltár (MOL) középkori adatbázisa (mol.arcanum.hu/dldf) és a középkorra vonatkozó forráskiadványokat tartalmazó adatbázisa (mol.arcanum.hu/medieval) a 16. század első évtizedeiben, a MOL, a levéltárak és a múzeumok kiadványainak kétrétegű pdf-állományokat közreadó adatbázisai (mol.arcanum.hu/digilib, mol.arcanum.hu/digidat, www.leveltariportal.hu, muzeum.arcanum.hu, továbbá legújabbban a library.arcanum.hu) a szakirodalomban – többek között a fent idézett klasszikusok műveiben is! –, a MOL adatbázisai (adatbazisokonline.hu) a levéltári irategyüttesek adatbázisaiban nyújtanak releváns találatokat. Ezek szisztematikus feltárással arra is választ kaphatunk, hogy helyesen gondolta-e Sulica Szilárd, hogy pl. a Dudich család címerében látható W betű minden külön összefüggés vagy magyarázat nélkül, címertárgyként, elsősorban a külföldön divatos mesteralakok használatának hatása vagy folytatása gyanánt került-e a pajzsra.²⁰ Dudith András címereiről és eddig nem ismert életrajzi adatairól a következő évben, remélhetőleg ugyancsak a Turul hasábjain kívánok beszámolni.

A családtörténeti adatok kutatásához a fent említett online adattárakon túl nagy segítséget nyújtanak a különféle felekezeti és állami anyakönyvek, az azokból készített adatbázisok, a névváltoztatásokat feldolgozó adatbázisok, továbbá a gyászjelentések is. A magyarországi felekezeti anyakönyvek tartalma ugyan nem érhető el a mormonok FamilySearch.org oldalán, de a katolikus anyakönyvekből épített, kb. 95%-os feldolgozottság mellett több mint 18 millió rekordot tartalmazó adatbázisban a filmszám alapján megállapítható, hogy pontosan melyik község melyik anyakönyvében található az adat, ennek alapján a mikrofilm a MOL-ban visszakereshető, a filmszámot az általam fellelt adatoknál pontosan meg is adom.²¹ Ugyancsak a mormonoknál található a magyarországi állami anyakönyvek megyék, települések, anyakönyvtípusok és kronológia szerint, itt az egyes tekerceket darabonkénti átnézéssel lehet kutatni. A kutatás ezen nehézségén kívánt változtatni a Magyar Családtörténet-kutatók Egyesülete (MACSE, www.macse.org), amikor előbb a budapesti házassági anyakönyvek teljes feldolgozására vállalkozott, majd a munka – közel – befejeztével a születési és halálozási, illetve a nem budapesti anyakönyvek feltáráshoz is hozzákezdett.²² Az egyesület az 1913-ig megtörtént névváltoztatásokat is adatbázisba rendezte, amely szintén a honlapjukon keresztül érhető el.²³

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött közel 540 000 gyászjelentést (partecédulát) a mormonok mikrofilmre vették és digitalizálták, majd honlapjukon az ott szokásos módon, betűnként, tekerccsenkénti első név megadásával, külön

¹⁷ C. Blažek: Der abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien (Siebmacher's Wappenbuch, VI. 8. Nürnberg, 1894.) 11. p., 7. tábla. „Wappen: gespalten. Vorn in Gold gekrönter schwarzer Adler am Spalt; hinten in Blau ein erniedriger schrägrechter, fünfmal gestufter silberner Balken, je begleitet von goldenem Sterne; im Feldeshaupt der silberne Buchstabe W, überhöht von goldener Krone, Kleinod: der Adler aus der Krone wachsend. Decken: schwarz-golden und blau-silbern.”

¹⁸ Kempelen Béla: Magyar nemesi családok. III. k. Bp., 1912. 392.

¹⁹ Pierre Costil, Dudith András egyik – ha nem a – legalaposabb életrajzírója családjáról megjegyezte, hogy közvetlen örökösei meghaltak, utódainak nyomuk veszett. Nagy számukat figyelembe véve mégis valószínű, hogy a család elterjedt. A szerző jelezte, hogy Morvaországban ismer Dudik-okat, továbbá egy magyar család, akit egy budapesti festőművész képvisel, e fel-

menőkhöz tartozónak vallja magát. Costil, Pierre: André Dudith, humaniste hongrois, 1533–1589. Paris, 1935. 431.

²⁰ Sulica Szilárd: A betű szerepe a magyar címerképeken. Turul, 46 (1932) 52–61. Vonatkozó hely: 60.

²¹ A www.familysearch.org oldalon Magyar katolikus egyházi rekordok száma: 18 304 230 rekord (2013. szeptember 27-i frissítés után).

²² Az 1895 utáni életrajzi adatoknál (születés, házasság, halál) nem hivatkozom forráshelyre, azokat a MACSE vagy a mormon honlapokon lehet elérni.

²³ Az adatbázisban megadott ügyiratszámokhoz tartozó ügyiratok megtalálhatók: MNL OL, K 150, Belügyminisztérium, Általános iratok [ügyiratszám/év].

adatbázis nélkül hozzáférhetővé tették. A partecédulák egyesével kutathatók, a szoros betűrend miatt „felezéses” mintavétellel gyorsítható az átnézés. Ezt az adatbázist használták fel a radixindex.com családtörténeti levelezőlista tagjai (belsőjük formálódott a MACSE is), hogy a Rakovszky István által készített adatbázisban kb. 20 cédulánként indexálják a teljes anyagot. Ebben az adatbázisban határköves kereséssel igen gyorsan lehet kutatásokat végezni.²⁴

A Dudits család

Dudits István jogász

Dudits Andor közvetlen felmenői között a család első ismert tagjai Dudics István és Molnár Mária, akik Miskolcon éltek, gyermekük kereszteselését a Mindszenti plébánia anyakönyve rögzítette: István nevű gyermekük 1799. december 19-én született.²⁵ A bejegyzés szerint a szülők „oros” hitűek, vagyis görög katolikusok voltak, házasságukra vonatkozó adatot a Mindszenti plébánia anyakönyvében nem találtam. Az ifjú István iskoláiról, tanulmányairól az egyetemtörténeti és peregrinációs adatbázisok nem őriztek meg adatokat. Jögrin végzett, Siebmacher is jogtudornak nevezi.

István 1825-től dolgozott jogi szakkönyvének megjelenésén, amelyet Werbőczy István Tripartitumához készített és a fogalmak magyarázatát adja.²⁶ Művét Szinnyei József hibás címléírással (téves évmegadáással) közli, amelyet a szakirodalom korrekció nélkül vett át. A mű helyes címléírása: *Nomenclator Operis Tripartiti Juris Consuetudinarii I. Regni Hungariae A Stephano de Verbeucz Anno 1514 concinnati, in quo juxta Strictum Alphabeticum Syllabicum ordinem omnium Nominum, Substantivorum, et quorumvis Terminorum, sive vocum Jurisperitorum exhibitae, atque elaboratae sunt per Stephanum Dudits Juratum Causarum Advocatum. Pesthini, 1829. Typis Ludovici Landerer de Fűskut.*²⁷

A szerző a könyvét borosjenői Muslay Imrének ajánlja, aki a megjelentetésben nagy segítségére volt. A könyvet 1000 példányban nyomtatták ki, amely tartalmazza a 115 előfizető nevét is.²⁸

Talán e szoros együttműködés eredménye is volt, hogy István Muslay Imre lányát, az 1814-15 körül született, (mátra)szöllősi lakos Emerenciát vette feleségül 1830. június 30-án Pesten – a Muslay családról ld. alább.²⁹

A házasságból négy gyermek született, Amália Emerencia Leopoldina (Pest, 1831. júl. 7.), Emerencia Katalin (Pest, 1833.

jan. 19.), Augustza Kornélia (Pásztó, 1834. jún./júl.), majd végül Miklós (Mátraszőlős, 1835. december 6.).³⁰ A család Pestről vidékre, a Nógrád megyében honos és számos tisztséget betöltő Muslayak birtokaira költözött, ennek oka nem ismert.

Dudits István fiatalon, 1844. április 6-án elhunyt, ekkor már csak Amália és Miklós nevű gyermekei és özvegye gyászolták. Az alig 30 éves özvegy később ismét férjhez ment Belágh Pál ügyvédhez, és 76 éves korában, az új házasságban gyermekáldás nélkül hunyt el Budapesten. Ekkor már csak fia élt gyermekei közül.³¹

8. kép – Dudits István gyászjelentése (OSZK gyászjelentés-gyűjtemény)

Dudits Miklós orvos

Szinnyei József szerint homeopata orvos, tanulmányai után 1859-ben gyakorló orvos, tábori főorvosként részt vett a francia–olasz hadjáratban, majd a pesti Rókus kórházban segédorvos, ezután Békés megyében telepedett le. 1870–73-ig gróf Majláth Antalnak, később (1880) pedig gróf Nádasdy Ferencnek a házi orvosa volt. 1866 és 1873-ban kolera-járványorvos, a belga kir. és a középponti életmentők társulatának tiszteletbeli tagja, magyarországi levelezője és a budapesti „homoeopathiai társulat” titkára volt.³²

Varga Júlia és Molnár László szaklevéltár-vezetők – ezúton is ismételtelen megköszönt – adatközlése és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltárában folytatott személyes kutatások alapján tanulmányairól is bővebb ismeretekkel rendelkezünk.

Miklós 1852. október 12-én iratkozott be a pesti egyetem orvosi karára. Elvégezte az 1852/53. tanév mindkét félévét, az 1853/54. tanév I. félévét és az 1854/55. tanév I. félévét. A peregrinációs adatbázis szerint 1854–1857 között tanult

²⁴ http://www.rakovszky.net/E1_LSG_ObitsIndex/GYJ-NevIndex.shtml. A partecédulák itt és a mormon honlapon is elérhetőek, az innen vett adatok esetén külön nem hivatkozom a forráshelyre.

²⁵ Miskolc (Mindszenti), római katolikus születési anyakönyvek, 1785–1824. MNL OL, A 975. tekercs (446. felvétel)

²⁶ 1825–1826. évi ügyiratok a Helytartótanács és a Magyar Kancellária iratai között.

²⁷ Online is elérhető a Google Books-on (books.google.com)

²⁸ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Jankovich: Analekta, Fond 16/85.

²⁹ Budapest, Józsefváros, római katolikus házassági anyakönyvek, 1830–1840. MNL OL, A 245. tekercs (315. felvétel).

³⁰ Budapest, Józsefváros, római katolikus születési anyakönyvek, 1830–1835. MNL OL, A224. tekercs (547. felvétel); Budapest, Belváros, római katolikus születési anyakönyvek, 1830–1835. A 75. tekercs (659. felvétel); Pásztó, római katolikus vegyes anyakönyvek, 1816–1852. A 1191. tekercs; Mátraszőlős, római katolikus születési anyakönyvek, 1822–1866. A 5343. tekercs.

³¹ Vö. a FamilySearch.org vagy a www.rakovszky.net oldalakon Dudits István és Belágh Pálné partecédulája.

³² Szinnyei J.: i. m. Dudits Miklós szócikk.

a bécsi egyetemen, 1854-ben az 1853/54-es tanév II. félévében. 1859. február 13-án a pesti egyetemen végzett orvosként.

Az orvostudor az 1865. évi találmányának előterjesztésekor szakmai előéletéről szólva kijelentette, hogy „az 1859-i hadjárat alkalmával tábori főorvos, a hadseregből kiléptem után pestvárosi Rochus-kórházban alorvos, két évi kórházi alkalmazás után 1861. júl. 15-től 1863. májusig Törökbecsén, ezután Békéscsabán magány gyakorló orvos” volt.

Miklós törökbecsei munkája alkalmával ismerkedett meg az 1858 óta a városban élő Képegy család legidősebb lányával, az 1844. július 10-én Budán született Ida Amáliával (a Képegy családról ld. alább). Házasságot Törökbecsén, 1864. április 25-én kötöttek.³³

A házaspárnak hét gyermeke született: Miklós István (Békéscsaba, 1865. márc. 1.–1865. ápr. 22.), András József István (Pest, 1866. júl. 24.–Budapest, 1944. nov. 7.), Helena Anna Vilhelmina (Békéscsaba, 1867. aug. 31.), Miklós József Tibor (Debrecen, 1869. jan. 4.), János Nepomuk (Nagytárkány/Perbenyik, 1871. szept. 2.), Pál Oszkár (Nagytárkány/Perbenyik, 1872. okt. 21.) és Irma Erzsébet Katalin Júlia (Budapest, 1877. dec. 20.). Csak Andor, Pál Oszkár és Irma élte meg a felnőttkort. Irma Palasovszky Sándorhoz ment feleségül, négy gyermeke és utódaik biztosítják, hogy legalább oldalán emlékezzenek Dudits Andor festőművészre.

Dudits Miklós tevékeny homeopata orvos volt, aki számos szakfolyóirat beindításában működött közre, a szakirodalom minősítése szerint azonban a korszak legeredménytelenebb újságkiadója volt.³⁴ Talán sikertelen vállalkozásai is közrejátszhattak abban, hogy házassága minden bizonnyal tönkrement. 1892. május 28-án Budapesten hunyt el, partecédulája szerint Andor, Oszkár és Irma nevű gyermekei gyászolták a maguk és rokonságuk nevében, vagyis a feleség nem szerepel a gyászolók között. Dudits Miklós a Budapesti lakcímgjegyzékben 1888–1890 között mint özvegy szerepelt, tehát úgy tűnik, hogy elveszítette a feleségét.³⁵ A valóság azonban kicsit más lehetett. Képegy Ida Regele Jánossal kötött „boldog házasságának” hetedik évében, 1895. március 7-én hunyt el Budapesten, vagyis már 1888 óta volt a képviselőházi iroda főigazgatójának (második) felesége. Temetése az unitárius (!) egyház szertartása szerint történt, a vallásváltás oka minden bizonnyal a korábbi férjétől elválás lehetőségével élés volt.

Dudits Miklós 1865 novemberében kérvényt intézett székelyi Majláth György magyar udvari főkancellárhoz, hogy sebzések és műtétek utáni sebnyílások gyógykezelésére vonatkozó találmányát annak nyilvános megvizsgálata után a kormány vásárolja meg. A kancellária a helytartótanács-hoz utalta az ügyet, amely előbb tanácsot kért a pesti egyetem orvosi fakultásától, majd Pest városát arra utasította, hogy

9. kép – Munkácsy Mihály: Dudits Miklós, 1865 (ismeretlen helyen, közli: Végvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Bp., 1958.)

a Rókus kórházban a nyilvános vizsgálatokat folytassák le. A kórház nagy ellenkezése után végül a kísérletsorozat megtörtént, amelynek vezetését Dudits Miklósnak kellett végeznie, ezért a kísérlet idejére családjával felköltözött Pestre, és májustól júliusig a fővárosban tartózkodott. Ez volt az oka, hogy Andor nevű gyermeke, a későbbi festőművész nem Békéscsabán, hanem Pesten született.³⁶

Dudits Miklós Békéscsabán baráti kapcsolatba került az akkor még pályája elején járó Munkácsy Mihállyal. A festő – tervezett tanulmányai költségeit előteremtendő – számos ismeretlen portréját festette meg, közöttük Dudits Miklós orvos és felesége arcképét 1865-ben. Az orvos volt az, aki 1866 februárjában a művész kiújuló szembaját felismerve értesítette a pesti doktorokat, akik így időben kezelésbe vehették Munkácsyt, megmentve ezzel szeme világát.³⁷

Dudits Miklós arról ábrándozott, hogy gyermeke majd művész lesz: ez Andor karrierjében be is teljesedett. A család kötődése Munkácsyhoz megmaradt, a szülőkről készült festmények Dudits Andor műtermében voltak, és még hagyatékanak leltárában is szerepelt a két Munkácsy-festmény, amelyek majd csak 1955 után kerülnek el a család tulajdonából. Korábban a művész özvegye a képeket felajánlotta a Szépművészeti Múzeumnak, de a szakértők a mester korai művének nem tulajdonítottak akkora művészi értéket, hogy azok megszerzését vagy védetté nyilvánítását javasolták volna. Végvári

³³ Kérésre Fodor István zentai levéltár-igazgató kolléga nézett utána a házasság adatának, szívességét ezúton is köszönöm. Nagybecskerekeli Levéltár, Törökbecsei római katolikus házassági anyakönyv, 1860–1872. 76. (7. bejegyzés). Dudits Nicolaus medicinae doctor és Képegy Ida házassága.

³⁴ „Az 1870-es-80-as évek „legtermékenyebb” (és legsikertelenebb) folyóiratalapítója Dudits Miklós homeopata orvos”. *Kóczián Mária–Kölnei Lívia: A homeopátiás gyógyítás története Magyarországon, 1820–1990. Orvostörténeti Közlemények*, 178–181. (2002) 75–110. Idézett hely: 91.

³⁵ A Budapesti lakcímgjegyzékek online elérhetők: db.fszek.hu/cimtar

³⁶ Dudits Miklós találmányának történetét (annak tartalmát, az ellenőrzéséhez szükséges kísérletek jegyzőkönyveit és az egész ügy hivatali adminisztrációját) tanulmányos forrásközlésként az Orvostudományi Közleményekben tervezzük megjelentetni, az iratok feldolgozása jelenleg folyik.

³⁷ *Czeglédy Imre: Munkácsy Békéscsabán. Békéscsaba, 1975. 118. Czeglédy Imre: Munkácsy Békés megyében. Békéscsaba, 1994. (A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 17.) 143. Az arcképek magántulajdonban vannak, képét közli: 147., 148.*

Lajos 1958-ban megjelent Munkácsy-monográfiájában még továbbra is Dudits Andornét adta meg a képek tulajdonosaként (aki ekkor már nem is élt).³⁸

Dudits Pál Oszkár

Dudits Andor felnőttkort is megelőző öccséről kevés ismerettel rendelkezünk. A mormon adatbázis szerint a nagytárkányi római katolikus születési anyakönyvben 1872. október 27-én jegyezték be megkeresztelését.³⁹

Bátyjához hasonlóan ő is a kegyestanítórendiek pesti gimnáziumában végezte középiskolai tanulmányait (1882–1890), itt is érettségizett, inkább közepes, mint jó tanuló volt. Az iskolai anyakönyvi bejegyzésekből tudható, hogy Oszkár valójában 1872. október 21-én, Perbenyiken (Zemplén megye, Nagytárkány filiája) született.⁴⁰ Perbenyik a Majláth grófok birtoka volt, egyikük, Antal mellett Dudits Miklós háziorvosként tevékenykedett annak 1873-ban bekövetkezett haláláig – ezért született két gyermeke is itt.

Oszkár (aki később Oszkár Pál, Pál Oszkár, majd 1910-től csak Pál néven szerepel a címtárakban) Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye árszékénél futott be hivatali karriert 1896–1913 között. Előbb közigazgatási gyakornok (1896–1901), majd tiszteletbeli megyei aljegyző (1900–1906), fogalmazó (1904–1906), végül ülnök (1907–1913) volt. 1913-ban az 1908-ban alakult Vármegyei tisztviselők országos egyesülete titkára lett.

1911–1914 között „A vármegye” felelős szerkesztője, 1912–1916 között a „Községi Szemle” kiadótulajdonosa és felelős szerkesztője volt.⁴¹

Viszonylag későn, 1913. augusztus 9-én kötött házasságot Budapesten, akkor már nyugalmazott vármegyei árszékülnökként, felesége Kracsmarik Zsófia (szül. 1889. júl. 14. r. kat.) volt. Házasságukat 1919-ben felbontották.⁴² Utódairól egyelőre adatot nem találtam.

Dudits Andor orvos

Dudits Andor festőművész 1901. február 12-én kötött házasságot Pécsi Manó és Rieger Júlia legkisebb lányával, az 1881. augusztus 20-án Budapesten született Stefániával (a Pécsi családra ld. alább). Házasságukból egyetlen gyermek, az ifjabb Andor született 1904. december 20-án Budapesten.⁴³

³⁸ Munkácsy Mihály is érdeklődéssel követte Dudits Andor festőművészeti munkáját. Első képét (Klinikai ambulatórium, 1890) már a kiállítás alkalmával érdeklődéssel tanulmányozta, vö. 1890. június közepén Szemere Miklóshoz írt levelét. Munkácsy Mihály válogatott levelei. Szerk.: Farkas Zoltán. Bp., 1952. 164.

³⁹ Az adatbázisban két helyen is tévesen „Budics Pál Oszkár” néven szerepel; az online is elérhető szlovákiai anyakönyvekben nem találtam meg a kérdéses oldalt. Nagytárkányi római katolikus vegyes anyakönyv, 1779–1884. MNL OL, A 5496. tekercs.

⁴⁰ MPRKL, Pesti gimnázium, Névkönyvek, 109–116. kötetek.

⁴¹ db.fszek.hu/cimtar

⁴² www.macse.org, Budapesti házassági anyakönyvek adatbázis.

⁴³ Erre vonatkozó anyakönyvi bejegyzést ez ideig nem találtam, az adatot az egyetemi törzslapjáról vettem.

Az ifjú Andor a ciszterci rend budapesti Szent Imre gimnáziumában 1922 júniusában érettségizett, szeptember 12-én pedig beiratkozott a budapesti tudományegyetem orvosi karára. 1922/1923. I. félévtől 1926/27. II. félévig folytatott ott egyetemi tanulmányokat. Az első orvosi szigorlat I. részét (természettan, vegytan) 1923. június 20-án jó jelzéssel, II. részét 1924. június 13-án kitűnő (anatómia) és elégséges (élettan) jelzéssel tette le. A II. orvosi szigorlatot (kórbonctan: kitűnő, gyógyszer-tan: kitűnő, általános kórtan: jó, végeredmény: kitűnő) 1927. június 2–13. között tette le, ezt követően fél tandíjat fizetett.⁴⁴ A tandíjon is jól mérhető a korszak inflációja és a korona elértéktelenedése: míg az első évben 1000 koronát, a későbbi években 60 000 koronát, 990 000 koronát, 1 020 000 koronát fizetett a hallgató, végzősként, tandíjkedvezményesként pedig 51 pengőt. Az újabb rendszerű III. orvosi szigorlatát 1927. szeptember 19–1928. szeptember 13. között tette le (eredményei: belgyógyászat /5/, sebészet klinika/műtét /5/4/, szemészet klinika/műtét /4/5/, szülészet /4/2/, elmegyógyászat /5/, gyermekgyógyászat /4/, bőrgyógyászat /4/, végeredmény /4/). Gyakorlatát a Szent László kórházban, a Sebészeti és a Szemészeti klinikákon, a Rókus kórházban, az Elme- és idegkórtani klinikán, a Stefánia és a Szent István kórházakban végezte.

Előbb Budapesten volt kórboncnok egyetemi tanársegéd és I. kerületi kórboncnok szakorvos, majd 1940-ben Szegedre költözött és a Ferenc József Tudományegyetem Kórbonctani és Kórszövettani Intézetében működött ugyancsak tanársegédként. 1941-ben a visszacsatolt területen, a lévai állami kórházban kórboncnok főorvos.⁴⁵ Több tanulmányt készített szakterülete kérdéseiről.⁴⁶

Tragikusan fiatalon, 38 évesen, 1943. július 3-án Budapesten hunyt el.⁴⁷ Házastársa Zaitz Marianna volt, gyermekük 1937-ben született.⁴⁸ További leszármazotról jelenleg nincs adatom.

Családi kapcsolatok

Muslay család

A Duditsokkal kapcsolatba kerülő családok közül a legnagyobb történeti múltra a borosjenői Muslay család tekinthet vissza. Az „alapító” Simon Antal volt, aki testvéreivel 1565.

⁴⁴ Névjegyzéke azoknak, akik az 1926–27. tanévben a magyarországi tudományegyetemen, a műegyetemen, az egyetemi közgazdaságtudományi karon és a jogakadémiákon kitüntetéssel, illetőleg dicsérrel tettek vizsgálatot. I. A budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetemen. Második orvosi szigorlat: Dudits Andor. *Hivatalos Közlöny*, 36 (1928) január 1. 1:6.

⁴⁵ *Belügyi Közlöny*, 1941 (VII. 13.) 32. szám, 1373. „A m. kir. belügyminiszter dr. Dudits Andor szegedi lakos, szakorvost a VIII. fizetési osztály 3. fokozatába a lévai m. kir. állami kórházhoz kórboncnok laboratóriumi főorvossá kinevezte. (353.114/1941. B. M. szám.)”

⁴⁶ *Dudits Andor: Vércsoportkutatás. Magyar Szemle*, 42. köt. (1942) március, 3. (175.) szám, 140–147; Dudits Andor: Boncolás. *Magyar Szemle*, 45. köt. (1943) augusztus, 2. (192.) szám, 88–94.

⁴⁷ Vö. a gátszjelentését és a Budapest, VIII. kerületi állami halotti anyakönyv, 1943. 1573. szám. A halál oka: szervi szívbaj.

⁴⁸ Tekintettel arra, hogy a személyi adatok védelmének hatálya alá eső adatról van szó, a név megadásától eltekintek.

szepetember 2-án nyert címerlevelet I. Miksától. Ő szerezte meg az elhagyatott Borosjenő birtokát, és fia, Barnabás volt az első, aki magát „Simon, másképp Muslay” formában írta, a család ez időtől kezdődően folyamatosan vezethető le.⁴⁹ A családnak Pest, Nógrád és Temes megyében voltak birtokai, ennek megfelelően az itteni vármegyei tisztségekben találkozunk a család férfi tagjaival. Muslay II. Antal jeszenicei Jankovich Máriát vette feleségül, házasságukból hat gyermek született: III. Antal, I. László (Rádon született), Mária, Franciska, Imre és egy ismeretlen nevű leány. Muslay Imre cs. kir. kapitány, cs. kir. kamarás volt, Nagy Iván a feleségét nem ismeri, csak Sal. Ferenc nevű fiú- és ismeretlen nevű leánygyermekét adja meg (aki egyébként Dudichné volt). Kempelen még ennél is kevesebb adatot közöl, II. Antal (1744–1826) gyermekei közül csak Antal (1773–1828) és László (1783–1840) leszármazóit közli.

Muslay Emma 1814 körül született, mert amikor 1830. június 30-án feleségül ment Dudits Istvánhoz, a házassági anyakönyvben 17 évesnek tüntették fel. A férj miskolci származású, Nógrád megyei lakos volt, ülnök, mindkét jogi ügyvéd.⁵⁰ Négy gyermekük született, a legkisebb volt Miklós, a későbbi homeopata orvos (ld. feljebb).

A művészettörténeti szakirodalom szerint a német származású Donát János (1744–1830) 1812-ben megfestette Dudits Andor nagypapjának a portróját.⁵¹ A 78 éves Dudits Andort műtermében felkereső egyik nemzeti újság arról számolt be, hogy ott két festmény található Donát Jánostól, amely „a mester dédatyjáról: Muslay Istvánról és feleségéről, Jankovich Máriáról” készült. Alatta pedig két másik érdekes kép, „Munkácsy két arcképe, Dudits Miklós orvos és Képeffy Ida arcképe.”⁵² A családtörténeti adatok alapján mind a művészettörténeti adatot, mind Dudits Andor nyilatkozatát pontosítanunk kell, és erre lehetőséget az elvégzett családkutatások biztosítanak: Donát János képein Dudits Andor ükszülei (Muslay II. Antal és Jankovich Mária) láthatóak.

A Muslay család számos tagja a rádi családi sírboltban nyugodott, ennek feltárása és az ott nyugvó családtagok meghatározása a családtörténeti kutatásokat is segíthetné.

Képeffy család

A család első ismert tagja Képeffy György (Báb [Nyitra m.], 1780/1787 k.–Orosháza, 1836. febr. 17.), aki 1817. január 26-án Orosházán feleségül vette Zuber Teréziát (*1801 k.), gyermekük volt József (Orosháza, 1818. febr. 21.–Temesvár, 1876. okt. 25.).⁵³

⁴⁹ A Muslayakra ld. *Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. VII. k. Pest, 1860. 581–582. *Kempelen Béla: Magyar nemes családok*. VII. k. Bp., 1913. 299–300.

⁵⁰ Budapest, Józsefváros, római katolikus házassági anyakönyv, 1830–1840. A 245. tekercs (315. felvétel).

⁵¹ *Bakó Zsuzsanna: Donát János magyarországi német festő munkássága, 1744–1830*. Bp., 2012. 50.

⁵² *Magyar Erő*, 1944. 12. sz. Műterem-látogatás a hetvennyolc éves Dudits Andornál.

⁵³ *Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája és propozográfiája, 1715–1848*. Gyula, 2009. 332–333.

Képeffy József „Bihar megyei földmérő” 1843. január 23-án Budán az Alsó-Vízivárosban feleségül vette Baczó József és Tomasek Anna (1803–Pozsony, 1875. márc. 26.) 20 éves hajadon lányát, Baczó Annát.⁵⁴ A fiatalasszony igen fiatalon, 26 éves korában, 1849. október 14-én elhunyt.⁵⁵ A házasságból gyors egymásutánban öt gyermek született: Dudits Miklós későbbi felesége, Ida Amália (Buda, 1844. júl. 10.–Budapest, 1895. márc. 7.), Emília Irma (Buda, 1845. aug. 22.–Budapest, 1938. ápr. 12.), József Béla (Orosháza, 1846. okt. 25.–1938 után), Géza Ödön (? 1847. dec. 17.–Budapest, 1880. márc. 10.) és Vilhelmina (Orosháza, 1849. szept. 6.).

Emília kétszer ment férjhez, előbb Kollek Pálhoz (1876 előtt), majd Bánlaky Pálhoz (1924. okt. 30. előtt elhunyt), utóbbi házasságából született András Pál nevű fia (Törökbecse, 1878. jan. 14.). Ő háromszor is megházasodott, 1901. szeptember 21-én Prichradny Ödön és Hauer Ida lányát, Irén Eugéniát (Dolha, 1881. márc. 12.) vette el, tőle 1910-ben elvált, majd Meiszner Nándor és Ernye Blanka lányát, Irént (*1886. máj. 6.) vette feleségül 1910. november 14-én (házassági tanújuk volt Dudits Andor festőművész), tőle is elvált 1916-ban, végül Franck Margit Amanda Anna Magdolnát (Hamburg, 1896. dec. 29.) vette feleségül 1924. október 30-án.

Vilhelmina Istvánffy István felesége lett, leszármazottaikról nincsenek adatok.

Az özvegy mérnök, Képeffy József számára az öt árva nevelése bizonyára nem volt könnyű feladat, így hamarosan újból megnősült, Raffay Etelkát/Ottiliát vette feleségül. E házasságból is öt gyermek született: Terézia Adelhaide (Ókanizsa, 1854. okt. 14.), Ottília (1855. k.–Sátoraljaújhely, 1908. márc. 3., férje Szokolay Emil, gyermekeik Elvira és Andor), Kornélia (1858 k.–1927. jún. 4. előtt, férje cserfalvy Farkas Kálmán, gyermekük Andor /*1885. dec. 3./), István (Törökbecse, 1861.–Budapest, 1915. jún.) és József Antal (Törökbecse, 1863. dec. 14.–Budapest, 1943. jún. 13.). Utóbbi Szódy Szilárd és Müller Irma Magdolna nevű lányát vette feleségül 1933. október 21-én.

A Képeffy család 1858-tól élt Törökbecsén, mint arról a helyi plébános, dr. Szentkláray Jenő 1876. november 8-án özv. Képeffy Józsefné Raffay Etelka számára kiállított bizonyítványa is tanúskodik („Raffay Etelka, özvegy Képeffy Józsefné asszonyság megboldogult hitvestársa, békési Képeffy József főmérnök úrral s családjával 18 esztendőn át a törökbecsei róm. kath. egyházközségben tartózkodott, férjének – annak utolsó leheletéig – példásan hú hitvestársa s 8 gyerekének kitűnő nevelőanyja volt”).⁵⁶

Pécsi család

Dudits Andor feleségének, Pécsi Stefániának a családja a dualizmus korszakára oly jellemző asszimiláció tipikus példája (az izraelita családtagok kikeresztelkedtek és nevüket magyarosították). A lány apja Pécsi Manó volt, aki 1850-ben született

⁵⁴ Buda, Alsó-Víziváros, római katolikus házassági anyakönyv, 1787–1843. MNL OL, A 59. tekercs (135. felvétel).

⁵⁵ *Héjja Julianna Erika: i.m.* 333.

⁵⁶ <http://www.szentklaray.hu/styled-8/styled-5/files/szentkla0301ray-jeno030b-e0301letraiz.pdf>

Pécsett, Fuchs néven, izraelita családban. Nevét 1876-ban változtatta meg azért, hogy a virágkereskedő szakmájában oly fontos tisztességes hírnevét megőrizze.⁵⁷

Pécsi Manó Rieger Mór virágkereskedő lányát, Júliát vette feleségül, és ezáltal az ipar folytatását is megszerezte, mert apósától átvette annak díszvirág-kereskedő üzletét. Rieger Mór 1882-ben Bécsben hunyt el, felesége Popper Róza, gyermekeik voltak Júlia, Teréz (kb. 1864–Meran, 1887), Emil (1866) és Géza (kb. 1869).

Pécsi Manó és Rieger Júlia házasságából három leánygyermek született.

A legidősebb lány, Olga 1877. január 13-án született Budapesten. 1898. január 12-én feleségül ment a szintén izraelita Garami Béla Jakab orvoshoz (Budapest, 1869. ápr. 6.–Budapest, 1944. máj. 30.). A férj apja, Gráner Dávid megyei tiszti főorvos volt (Zsámbék, 1829–Monor, 1896), aki 1883-ban kisiskorú fiával együtt változtatta nevét Garamira. Az ő felesége Ullmann Júlia (1836–Monor, 1884) volt, Ullmann Sámuel és Herzl Anna gyermeke. Olga 1903-ban elvált Garamitól, aki később megnősült és megözvegyült, mert 1922-ben ismét házasságot kötött, ekkor már római katolikus felekezethez tartozóként, Rasits Etelkával. Házasságukból született Olga (1901–1973 után), aki Pugin Leó István Ferenc (Budapest, 1889) felesége lett, két leánygyermekük volt. Olga 1904-ben ismét férjhez ment, Margó Ede szobrászművészhez. A vőlegény izraelita, a menyasszony római katolikus volt, a házassági tanúk Dudits Andor és Horváth József, vagyis Olga leánytestvéreinek férjei, sógorai voltak. Margó Ede majd 1912-ben tért át a római katolikus vallásra (Margó Ede családjáról ld. alább, a Morgenstern családnál). E házasságban egy leány- és egy fiúgyermek született, leszármazottaik ma is élnek.

Viola 1878. június 11-én született Budapesten. 1898. június 22-én ment feleségül Horvát József hírlapíróhoz. A férj ugyancsak az izraelita felekezethez tartozott, nevét 1898-ban magyarosította, apja Horowitz Fülöp, anyja Hirsch Helén voltak. Egyik házassági tanújuk Garami Béla, a menyasszony sógora volt.

Pécsi Stefánia (Budapest, 1881. augusztus 20.–Budapest, 1955?) 1901. február 12-én megkötött házasságakor már római katolikusként fogadott örök hűséget férjének, tehát a Pécsi család tagjai a századforduló környékén térhettek át a római katolikus vallásra.

Morgenstern (Margó) család

Morgenstern Lipót 1830-ban született és 1897. január 31-én Budapesten hunyt el. Felesége Habern Katalin (1835–Budapest, 1899. aug. 9.), akinek szülei Habern Izsák és Passel Hanni voltak. Ismert, apjuk halálát gyászoló gyermekeik: Sándor, Johanna (férje: Révai Adolf), Róza (Kisbér, 1861. szept. 25.; férje Bernstein Lajos), Célia (ld. alább), Rozália (ld. alább), Ignác (1869–Budapest, 1913. jan. 21.; felesége Krisztina Erzsébet), Ármin és Ede (ld. alább).

⁵⁷ MNL OL, K 150. Belügyminisztérium, Általános iratok (= K 150), 7826/1876.

Célia (Budapest, 1864. jún. 25.–Budapest, 1943. dec.) korának ismert énekesnője volt.⁵⁸ 1887. december 7-én Vácon kötött házasságot Verő György író, zeneszerzővel (eredeti neve: Hauner Hugó, Igal, 1857. márc. 31.–Budapest, 1941. márc. 12.).⁵⁹ Gyermekeik voltak Klára (1889–1893), Márta (Budapest, 1898. jan. 19.–Budapest, 1983. febr. 4.) és Borbála (1901–1916). Márta 1921-ben ment hozzá Zágon István színműíró, humoristához (Tiszaszöllős, 1893. okt. 30.–Budapest, 1975. jan. 10.), gyermekük, György a háború áldozata lett (1926–1944). Nincs adatunk arra, hogy Célia hivatalosan is magyarosította volna a nevét, de valószínűleg ő volt az első, aki a Margó nevet művésznévként használta, már színinövendékként (édesapja gyászjelentésén azonban ő is Morgenstern).

Rozália (1866. szept. 15.–Budapest, 1928. dec. 17.) nővérehez hasonlóan a színpadot választotta, énekes színésznő lett.⁶⁰ 1910. február 8-án feleségül ment illencfalvi Linzer Béla (*1862. febr. 17.) gyároshoz, és az ő kedvéért felhagyott a színésszettel. A férj nagyapjának, Linzer B. Ábrahámnak (1800–Pest, 1868) a gyermekei közül Károly (1824 k.–1904) hozta létre az első szeszfinomítót. 1884 augusztusában nemességet szerzett maga, felesége, Schulhof Róza és nyolc gyermeke számára, előnevüket 1901. február 5-én nyerték Kempelen szerint.⁶¹ A színésznő nővérehez hasonlóan a „Margó” művésznevet használta, de csak az esküvője előtt kérte nevének hivatalos magyarosítását,⁶² így a házassági anyakönyvbe már ezen a néven került be, a megjegyzés rovatban pedig feltüntették, hogy „a menyasszony a közéletben a Zelma utónevet használja”.

Ede (Pest, 1872. máj. 8.–Balatonalmádi, 1946. febr. 3.) szobrászművész lett, és nővérei példáját követve maga is a Margó művésznevet választotta, sőt, legkorábban ő kérte nevének hivatalos magyarosítását (1903-ban).⁶³ Pécsi Olgát 1904. november 10-én vette feleségül, ekkor még az anyakönyvben izraelita vallásúként tüntették fel, de ugyanitt a megjegyzés rovatban az szerepel, hogy 1912-ben római katolikus vallásra tért át. Két gyermekük született. Margó Ede és Dudits Andor talán éppen e családi kötelék miatt közösen is indultak művészeti pályázaton (Margó Ede–Dudits Andor–Lux Kálmán: A Rákóczi-síremlék pályaműve).

⁵⁸ Életére ld. a Magyar Színházművészeti Lexikon szócikkét, bár ott a születési dátum pontatlan (<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz15/153.html>). Családi síremléke a Kerepesi úti temetőben található (50/1-1-21).

⁵⁹ A házasságról tudósít: *Debrecen-Nagyvárad* *Értesítő*, 45. (1887) 50. szám, december 11. Vasárnap.

⁶⁰ Életére ld. a Magyar Színházművészeti Lexikon szócikkét, amelyben az ő születési és házassági dátuma is pontatlan (<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz15/154.html>).

⁶¹ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. VI. k. Bp., 1913, a családtagok megadásával. Vö. még a MOL Királyi Könyvek adatbázisával ([mol.arcanum.hu/digidat](http://mek.oszk.hu/digidat)).

⁶² MNL OL, K 150. 3320/1910.

⁶³ MNL OL, K 150. 40 000/1903.

KÖNYVISMERTETÉS

Váci végrendeletek II. (1729–) 1751–1770 (–1785). Közreadja: Horváth M. Ferenc – G. Molnár Péter. Vác Város Levéltára, Vác, 2010. (Váci Történelmi Tár VI.) 633 p. (ISBN 978-963-87737-3-9)

Vác Város Levéltára a Váci Történelmi Tár sorozat keretében folyamatosan adja ki az 1706–1858 között keletkezett váci világi szemlélyek végrendeleteinek szövegeit. A nehezen kutatható források közlése ezúttal különleges korszakot ölel fel. Az 1751–1770 között keletkezett testamentumok a város történetének mozgalmas periódusába adnak bepillantást. A város arculatának kialakulásában meghatározó korszak során rengeteg építkezés zajlott, a Rákóczi-szabadságharc utáni, illetve az 1731. évi tűzvész utáni újjáépítések korszaka ez, amikor meghatározó világi és egyházi épületek emelkednek. Erre az időszakra esik Mária Terézia látogatása és az ellenreformáció felerősödése – tudhatjuk meg az előszóból. Az ekkor épített házak homlokzatai, a kapuívok ma is őrzik a termékeny korszak vagyonos polgárainak emlékét. Konkrét vagyoni helyzetükről, mindennapjaikról, gondolkodásukról azonban jóval többet árulnak el a végrendeletek. A különleges forrás nagy számban áll a kutatók rendelkezésére, lehetőséget adva a kvantitatív kutatásokra. A forráscsoport kiemelkedő értéke, hogy a köznapi emberek, a más forrásokban alig látható közemberek, jobbágyok, mesteremberek egyedileg jelennek meg egy közösségen belül. Nevükön, foglalkozásukon túl számos információt megtudhatunk életükről, bepillanthatunk mindennapjainkba.

Az 1751–1770 között keletkezett testamentumok időrendi sorrendben találhatóak a kötetben, ez alól kivételt csak a végrendeletekhez kapcsolódó iratok jelentenek – házassági szerződések, hagyatéki eljárások iratai, osztályegyezségek, nyugták. Utóbbiak közlése egyben magyarázza az 1729–1785 közötti kibővített időhatárt. Talán nem igényel különösebb indoklást a kiegészítő források közlésének méltatása, hiszen a kapcsolódó források közlése alapvető fontosságú a források értelmezéséhez, kontextualizálásához. A források leltárhelye mindenütt pontosan jelölt, sőt a kapcsolódó periratokra is utalás történik. Ugyancsak fontos a kutatás szempontjából, hogy a dokumentumokhoz kapcsolódó valamennyi információ rögzítésére törekszik a kiadvány, hiszen az iratok külső oldalán szereplő adatoktól kezdve a lezáró személyéig, a pecsétkéig mindent próbálnak rögzíteni. Gyakorlatilag teljesen kiküszöbölhetővé válik, ennek a forráscsoportnak a többszöri mozgatója, hogy a kutatók ezt az anyagot újból és újból kikérjék. Ráadásul a német és latin nyelvű források után mindenütt közlik a magyar fordítást. Sőt a régi magyar, latin és

német szavak, kifejezések, rövidítések magyarázatát is külön megtalálhatjuk a kötet végén. Rendkívül hasznos a korbeli mértékegységek és pénznemek átváltását közlő melléklet is. Továbbá nagyon jól használható a név- és tárgymutató, mely rendkívül részletes és alapos, sokféle keresésre ad lehetőséget, többek között foglalkozásokra is kereshetünk. Mindezek nemcsak a szakavatott kutató munkáját könnyítik meg, de a kevésbé tapasztalt érdeklődőknek is hasznos ez a könnyen kezelhető forráskiadvány.

A kötet használhatóságát egyedül a magyarázó tanulmány hiánya csorbítja. Az előszó és bevezetés számtalan fontos információt közöl. Rálátást biztosít a forráscsoport jelentőségére, utal a város korabeli történetének főbb eseményeire, ismerteti a forrásközlés szempontjait. Azonban nem ad részletesebb áttekintést a végrendeletek jogi hátteréről, a helyi viszonyokról. Ez azért is problémás, mert a korszakban hazánk területén a jobbágyok jogállása nem egységes. A közemberek és a nemesemberek mindennapjai, jogi viszonyai helyenként eltérőek lehetnek. A helyi történeti, jogi háttér megismeréséhez hasznos lenne továbbá a vonatkozó szakirodalom közlése is. Mindezek segítenék a források értelmezését. A kötetet továbbá gazdagítaná korabeli városképek, térképek, életképek közlése, amennyiben fennmaradtak ilyenek. Ezek nem elsősorban illusztrációként, hanem kiegészítő forrásként lennének érdekesek. Ezen a ponton azonban hangsúlyozni kell, hogy nem szabad túlzott elvárásokat támasztani a kiadvánnyal szemben, hiszen a kutató végső soron önálló személy, aki alaposabb vizsgálat esetén maga kell, hogy összeszedje ismereteit, forrásait és nem elvárható, hogy egyetlen kötetben megtalálja a témához kapcsolódó valamennyi információt.

Nem túlzás azt állítani, hogy e forráskiadvány által a 18. századi váci városi társadalom elevenedik meg az olvasó előtt. A megélhetéstől, a családi kapcsolatokon át az öröklési rendig számtalan nézőpontból láthatjuk a közemberek életét. Sőt a nemzetiségek eltérő normái, beilleszkedésük folyamata, vallási és temetkezési szokásaik is láthatóvá válnak. Akárcsak a jogrend, amely szerint élnek, vagy a hivatali ügyintézés, amely köti mindennapjaikat. A város társadalmának rétegződése, házassági szokások, gyermeknevelés, halálozások okai, a háztartások működése, egy-egy iparos, illetve kézműves munkaszervezetének működése, a vallásgyakorlás mikéntje közösségi és egyéni szinten is vizsgálhatóvá válik a közölt végrendeletek által. Gazdaság-, társadalom-, város- és mentalitástörténeti, néprajzi, szociológiai, vallási szempontú vizsgálatokra mind mikrotörténeti, mind kvantitatív megközelítésben lehetőséget adó forrásgyűjtemény ez. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni,

hogyan ez a forráscsoport sem ad a kutató minden kérdésére választ. A forrástípus hátránya, hogy statikus képet ad egy személy, egy család háztartásáról életének egy konkrét időmetszetében, ráadásul ez a pillanatfelvétel sokszor nem épp működés közben láttatja a háztartást, gazdaságot vagy épp a műhelyt.

A kötet értékét növeli, hogy országos szinten szemlélve, néhány kivételtől eltekintve alig van példa a közemberek végrendeleteinek közlésére. Úttörő jelentőségű és mintaértékű tehát ez a gyűjtemény. Különösen értékes a gyűjtemény Vác város esetében, ahol 1994-ben a Fehérek templomából 265 mumifikálódott holttest került elő. A fakoporsókon a holtak neve és halálozásuk dátuma is szerepelt. A kriptába 1731–1838 között temetkeztek, elsősorban tehetősebb polgárok és egyházi személyiségek. Remélhetőleg a közeljövőben akad kutató, aki végrehajtja a múmiák és a végrendeletek azonosítását, így egyedülálló módon nemcsak saját szemünkkel láthatjuk az évszázadokkal korábban élt embereket, de a végrendeletek által életükbe, gondolataikba is bepillantást nyerhetünk.

Németh Szandra

Középpontban a család. I–II kötet. Szerk. Örsi Julianna. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Túrkeve–Szolnok, 2012. 272 + 288 p. (ISBN 978-963-87536-1-8; HU ISSN 1788-8921)

A 2012 szeptemberében Szolnokon megtartott „A család helye, szerepe a lokális közösségben” elnevezésű konferencián elhangzott előadásokra épül a találó címet viselő „Középpontban a család” címmel kiadott kétkötetes munka. A történelem számára a családtörténeti kutatások egy adott módszertani megközelítést jelentenek, ideális esetben hasznosítva más tudományágak megközelítési módszereit is. Már csak emiatt is felüdülést jelentettek számomra e kötet – köztörténetet művelő szerzői mellett – művelődés- és gazdaságtörténelem, néprajzkutató, szociológus, pszichológus és egyházi személyek kiérlelt, vagy éppen kísérletező írásai. Igaz, akadhat némi hiányérzetünk. A történeti szemléletet képviselő írások mellett az aktuális családpolitikai kérdéskör is felmerül. Ahogy a szerkesztő Örsi Julianna fogalmazott: „... napjainkban igen aktuális társadalmi kérdés a család intézménye átalakulásának vizsgálata”. Minden nemes szándék ellenére e témakörben nem minden esetben történt mélyebb, összetettebb elemzés. Ám egy ilyen szintű vállalkozásnál ezek kezdeti lépések, ahogy a szerkesztő is utalt erre zárszavában. Most, amikor a családtörténeti kutatások, konferenciák és kiadványok sokszor szüretlen és koncepciótlan „hullámaik” kell átelnünk, az ilyen sokoldalú és sok kérdést feltevő kiadványok kifejezetten új szint adhatnak e fontos kutatási területre.

A népes szerzőgárda összesen 43 írását a szerkesztők négy fejezetre tagolva publikálták: *A család napjainkban*, *Innovatív családok a történelemben*, *A hagyományos parasztcsalád működésének rendje és a Hitélet és család* című szerkezeti egységekben. A tanulmányok mindegyik egységben többnyire az újkori társadalomtörténet családtípusaival foglalkoznak különös hangsúlyt fektetve a család szerepére a közösségek életében. A kötet – számomra rendhagyó módon – nem a családok történeti korok szerinti elemzését taglaló fejezettel kezdődik, hanem az ebből eredő nyilvánvaló összefüggéseket és következményeket feltáró *A család napjainkban* című szerkezeti egységgel, ahol hat tanulmány olvasható. E sorrend természetesen

nem véletlen, hiszen e mikroközösség jelenbeli kérdései kiemelt helyet kaptak a konferencián, így a kiadványban is. Ezekben az írásokban nemcsak a természetes változás és a fejlődési folyamatok kapnak hangsúlyt, hanem azok a társadalmi zavarok is, amelyek a kapcsolatháló fellazulását, a tradíciók devalválódását, a családi stratégiák és a stabilitás felőrlődését eredményezték. Ezek közül elsősorban a szerkesztő Örsi Julianna vázol fel egy modellt *A család intézményének jelenlegi állapota, kérdései napjainkban* című írásában. A család meghatározását, a fogalom értelmezését követően részletesen elemzi napjaink családtípusait; a kétgenerációs kiscsaládokat, a törzs- és csonkacsaládokat és az úgynevezett együttélők családtípusait. Kiemeli a család alapvető funkcióit, a nevelő, szocializáló, gazdasági és biológiai szerepeket. Pongrácz Tiborné a *Családok átalakulásában* című tanulmányában a párkapcsolatok pluralizálódását elemzi, míg Szabó László a *Háztartás nélküli család* címet viselő értekezésében mindezt a paraszti mikrokörnyezetben ismerteti. Szendrei Eszter rövid írása a rendszerváltás utáni társadalmi változások családokra tett hatásait vázolja fel, Herbály Katalin pedig a vidéki térségekben élő nők és családok szerepét mutatja be. Végül Farkas Judit a magyar ököfalvak családképéről és azok megvalósulásáról, majd változásáról jegyzett le gondolatokat.

Terjedelmesebb és részletesebben kidolgozott tanulmányokat tartalmaz az *Innovatív családok a történelemben* című szerkezeti egység 14 publikációval. Ez a fejezet zömében különböző alföldi mikrorégiókban élő nemes, paraszt, kézműves és vidéki értelmiségi családok működését ismerteti a 14. századtól a 19. század végéig. Örsi Julianna itt is jegyzett egy értékes írást *A vidéki értelmiség mentalitása és magatartása a 18–19. századi Nagykunságon* címmel. A nagykun falvak vékony értelmiségi rétegének (papok, jegyzők, tanítók, diákok, bírók) bemutatásánál a különböző korszakok társadalmi mozgatórugóit, körülményeit is figyelembe véve igyekezett a több generáción átívelő családi „pályaképet”, az egymásra következő életutakat ábrázolni. Értekezését zömében könyvészeti adatokra alapozva jegyezte le. Fontosnak tartom éppen ezért kiemelni Pozsonyi József *Az anyakönyvek szerepe, jelentősége és megbízhatósága a genealógiai kutatásokban* címmel jegyzet módszertani írását. E szerző az egyik legautentikusabb primer forrást mutatja be röviden, majd részletesen két kutatási program tapasztalataira hagyatkozva konkrét kutatási és forrásértelmezési problémákat is felvázol. Ehhez kapcsolódva érdemes említeni Bathó Edit *Anyakönyvi adatok a 17–19. századból néhány nevezetes jászberényi család történetéhez* című munkáját, amely a Bathó (Bató) család kapcsán a névetimológiai variánsokat vizsgálja, majd a család több generációjának jelesebb tagjait anyakönyvi és más levéltári források adataira támaszkodva mutatja be, házassági, névadási, temetkezési szokásokat ismertetve, s társadalmi helyzetüket felelevenítve. A népes Baranyi és Móra családok esetében elsősorban az alapvető demográfiai adatok publikálására koncentrált. Szintén egy jeles jászberényi család bemutatására vállalkozott Kiss Erika *A jászberényi Fecske család* című írásában. A módszertanát és szerkezetét tekintve is kiérlelt írásban a familia történetét a 18. század elejétől a 20. század végéig követi a család több ágának és azok tagjainak életsorsát, vállalkozásait, családi tragédiáikat is bemutatva, gazdag dokumentációs anyaggal érzékeltetve ezeket a sorsfordulókat.

Ugyanebben a korszakban végzi vizsgálódásait P. Benkovich Sarolta, aki szintén egyetlen család történetét elemzi *Néhány adat a ceglédi és kislécszei Váróczi család történetéhez (18–19. század)*

című munkájában. A két ágra szakadt család több generációjának jelesebb képviselőit, alapadatokat felvillantva mutatja be. Gócsáné Móra Csilla *A Blaskovichok szerepe a Tápió mentén* címmel jegyzett írásában szakítva a kizárólag anyakönyvi adatok alapján elkészült családfák információin alapuló kissé sematikus történeti elemzésekkel, e köznemesi család több korszakon is átívelő értéktartó működését foglalta össze rövid, de annál értékesebb elemzésében. Kiemelte e gazdag család történetének sorsfordulóit, valamint művészetpártoló és egyéb lokálpatrióta tevékenységét. E gazdag forrásértékű fejezetben több olyan tanulmány is olvasható, amely különböző családcsoportok, társadalmi rétegek beilleszkedő, értéktartó működését taglalja és fontos társadalomformáló szerepüket emeli ki. Ezek közé tartozik Kocsis Gyula *Mezővárosi és falusi reformátusok házassági kapcsolatrendszere a 18–19. században (Cegléd és környéke)*, Füzessy Anikó *Betelepült német eredetű mester- és kereskedő családok Debrecenben*, Kaposi Zoltán *A földvágyon és a családi összetartozás a dél-dunántúli középbirtokosi famíliák esetében (18–19. század)* és Györgyi Erzsébet *Családtörténet és alkotói életművek kutatása családi és szakmai erők egyesítésével. A Györgyi-Giergl család alkotó múltjának feltárása és bemutatása* című értekezései.

A harmadik szerkezeti egységben – *A Hagyományos parasztcsalád működésének rendje* – néhány olyan írás is található, amely akár az előző fejezetben is közölhető lett volna. Ebben az egységben több olyan ritkábban és/vagy többnyire kevésbé szakszerűen felhasznált forrástípus elemzésére is sor kerül, mint a kéziratok, fényképek és visszaemlékezések. Nagyobb hangsúlyt kap a hitélet és az ezzel kapcsolatos hatások bemutatása a családok mindennapjainak ábrázolásánál. (E témakör, a szakralitás szerepe, valójában a következő fejezetben bontakozik ki.) Három tanulmány is foglalkozik mint alapvető, a család működését alapjaiban befolyásoló értékrenddel, a család és a gyermekek közti viszonyokkal kapcsolatos állásfoglalással. Balázs Kovács Sándor *A sárközi nagycsalád és a születésszabályozás* című szintézisében a négy generációt is magában foglaló sárközi nagycsaládok, s a belőlük kiváló kiscsaládok működési rendjét elemzi. E rendet az alábbiak határozták meg: a gazdálkodás és a vagyon megtartása, az öregekről való gondoskodás, a vagyon gyarapításának szabályozása (egykezés), a tradíciók megtartása és a családok sajátságos zárttsága. Ezeket az alapértékeket elemezte a szerző számos levéltári forrásra, levelezésekre és visszaemlékezésekre hagyatkozva. Deáky Zita *A gyermekmunkát meghatározó tényezők Magyarországon a 19–20. század elején* című írásában azokat a társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági tényezőket vázolta fel, amelyek voltaképpen napjainkban is meghatározzák a családi és intézményi gyermeknevelést. A gazdag szakirodalmat felhasználó írásban olyan jeles gyermekvédő alapítványok működését is elemezte, mint az Országos Gyermekvédő Liga és az Országos Stefánia Szövetség. Ide kapcsolódva érdemes említeni Nemes András *Anyá- és csecsemővédelem Szolnokon (1925–1928)* című munkáját, amelyben a szolnoki Országos Stefánia Szövetség működését vizsgálta felbeszámoló jelentések, statisztikai adatok felhasználásával. Salat-Zakariás Erzsébet *Funkció és struktúra viszonya az erdőfüleli családban* című értekezésében egy sajátságos rendszerű, székelyföldi mikrorégió végzett szociológiai vizsgálatot elemzett. A család vidéki társadalmakban betöltött szerepének felvázolása után az erdőfüleli családok szerkezetéről, a generációk együttéléséről és a párválasztásról összegezte kutatási eredményeit, megállapítva, hogy számos negatív jelenség mellett a családcentrikus társadalom e mikrorégióban még

erőteljesen működik. Majd több, figyelemre érdemes családismeretéseket után szintén Őrsi Julianna tanulmánya *A család összetartásának és védelmi mechanizmusának szerepe a helyi társadalomban* címmel volt az, amely ennek a szerkezeti egységnek is összegzését adta. Ebben részletesen tárgyalta e mechanizmusok belső és külső meghatározó tényezőit, így a szülők és a rokonság szerepét a családi egység megteremtésében és ellenőrzésében, az állami és egyházi intézmények felelősségét, valamint a családok összetartó, értéktartó funkcióit.

A negyedik, s egyben záró fejezet – *Hitélet és család* – számos figyelemre méltó elemzést foglal össze. Például Bárh Dániel *Egyház és házasság – szabályok, rítusok, hiedelmek* című írásában a római katolikus egyház mentalitástörténeti változásait elemezte a család és a házasság korszakok szerinti megítélését felvázolva. A reformáció ellenhatásaként elkezdődő szemléletváltás az úgynevezett modern család fogalmának kialakulását eredményezte. Ezt a kérdéskört Őrsi Julianna *Az egyház szerepe a család és a házasság intézményének védelmében* címmel írt tanulmánya folytatta. Az ábrákkal, grafikonokkal és táblázatokkal dokumentált összegzésben elsősorban az egyház szerepét elemezte a lokális közösségekben és a családok védelmére alkotott egyházi törvényeket taglalta. Kiemelte, hogy a 20. század második felére felbomlottak a családok kapcsolatrendszerei, ezért az egyházaknak más megközelítéssel és intézményrendszerrel kell a jelenlegi állapotokat kezelni. Az ezeket követő dolgozatok már egy-egy mikrorégió, adott vallási közösség esettanulmányait rögzítették. Így a Szőke Attila – Szőke Etelka szerzőpáros *Áldás vagy áldatlanság. Református egyházunk házasság- és családgondozásának szóló impulzusok lelkipálos szempontról* című rövid értekezése, amely az egyház pozitív és negatív hatásait fejtegette a párválasztás, a házasság, a házassági krízisek és a családi élet alapeseteire. Róna Tamás *Eruszin, kidusim, neszuim – eljegyzés, megszentelés és a házasság* címmel publikált rövid összegzésében a házasságkötés szakrális rendjét meghatározó zsidó vallási törvényeket ismerteti. Szegő Ágnes pedig *A tiszafüredi zsidóság demográfiaja* című munkájában – az egész ország területére alkalmazott kutatási módszerek alapján – vizsgálta és elemezte az adott közösséget. Az autentikus források (egyházi anyakönyvek) elemzését követően a hitközség mobilitásának irányát és nagyságát, a házassági szokásokat, a családok és a házasságok „termékenységét”, a halálzási arányt, s azok okait vizsgálta. Farkas Ferenc és S. Lackovits Emőke szintén egy-egy vallási közösség keretein belül működő szakrális hatásokat elemezte *Hitélet és család a Jászságban* és *Vallásos nevelés a bakonyi és Balaton-felvidéki falusi közösségekben a 20. században* címmel publikált esettanulmányaikban. Igen érdekes és figyelemre méltó területre kalauzoll bennünket Kajári Gabriella *Kötélékek és füzérek – A családi kapcsolatháló szerepe a gyimesi imakultúrában* címmel jegyzett írásában, amelyben a hitélet több generációra kiterjedő, közös szakrális tevékenységen alapuló közösségeit mutatja be a népi vallásosság egyik értékes megnyilvánulásaként. Figyelemre méltó írás Hecker Róbert *Az autokeirikus dialógus mint a posztmodern családi rendszer regenerálódásának kulcsa* címmel. Pál apostol hájtörésének példázatából levezetve a sorszerűség szükségességét és a minden tehertől való megszabadulást mint olyan attitűdöt emeli ki, amely minden sorshelyzetünkben és a család fenntartásának „küzdelmében” is alapvető tanítás lehet.

Összegzőként megállapítható, hogy bár nagy időintervallumot ölelnek át az írások, a családok történeti szerepe mellett elsősorban

a jelen korszaknak szóló üzeneteket, tanulságokat, megoldási kísérleteket, a társadalom és a család válságából való kilábalás lehetőségeit vázolja fel a két tanulmánykötet. Nagyszabású vállalkozás, még akkor is, ha bizonyos szerkesztési elveket vitatni lehet, még akkor is, ha némely írás csak felvillantja az adott problémakört, s nem ad válaszokat, sőt választási lehetőséget sem. A tipográfiai megoldások a puha borító ellenére a kötet esztétikai értékét is növelik. A kiadvány

elsősorban a családtörténeti kutatók számára adhat hasznos ismereteket, módszertani támpontokat. A problémaérzékenység és a megoldási javaslatok felvetése, a múlt értéktérítésének megismertetése a legfőbb erénye e két tanulmánykötetnek. Az itt felvetett kérdések részletesebb, alaposabb kifejtése lehetne a jövő feladata.

Márfi Attila

HÍREK

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tisztújító közgyűlése

(Budapest, 2013. november 12.)

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2013. november 12-én, 17 órai kezdettel tartotta meg tisztújító közgyűlését, a Magyar Nemzeti Múzeum Római Lapidáriumában. A közgyűlés az előzőleg kiküldött napirend szerint és a hónapokkal korábban, a Társaság elnöksége által készített választási szabályzatot követve folyt le.

A tisztújító közgyűlésen 42 személy jelent meg. Ez azt jelentette, hogy a közgyűlés nem volt határozatképes, mivel az aktuális taglista szerint a Társaságnak 294 tagja van, és így legalább 148 főre lett volna szükség az 50%+1 szavazathoz. Ezért – a törvény betűjét betartva – fél órával későbbre újabb közgyűlést hívott össze az elnök. Az immár határozatképes közgyűlés dr. Érszegi Géza levezető elnökletével elkezdhetette munkáját.

A közgyűlés korábban írásban megküldött meghívója szerinti napirend első pontjaként a Társaság elmúlt négyéves ciklusáról szóló tartalmi beszámolóra került sor, amelyet dr. Harmath Arisztid elnök tartott meg. Az elnök hangsúlyozta, hogy véleménye szerint az utóbbi négy év az elmúlt három évtized legtevékenyebb elnökségét, legeredményesebb időszakát hozta, annak ellenére, hogy az elnökség tagjai – megítélése szerint – vele ellentétben álltak. Az eredmények felsorolásában szerepelt a tagság „felduzzadása”, az alapszabály és a választási szabályzat elkészítése, a Turulban lévő társasági részvétel megmentése, a társaság üléseinek helyszínéül a Nemzeti Múzeum biztosítása, két sikeres konferencia megtartása, valamint a Társaság honlapjának elindítása. (Még akkor is, ha e honlap – finoman szólva – erősen fejlesztésre szorul.) Az erősen személyeskedő, elsősorban dr. Pandula Attila főtitkárnak (elnökjelölt) címzett elnöki beszámoló után az előzőleg elfogadott napirend szerint a pénzügyi beszámoló következett volna, de azt dr. Fülep Tímea pénztárnok nem kívánta megtartani, mivel azon a véleményen volt, hogy elég, ha arról dr. Fraknói Mária felügyelőbizottsági jelentéséből értesülnek a Társaság megjelent tagjai. A vizsgálat megállapította, hogy négy év után most készült el pótlólag az MHGT pénzügyeinek dokumentálása, minden kifizetés mögött számla található. A pénzügyletek könyvelése nem volt folyamatos és nem volt szabályos, aminek oka az lehetett, hogy nem szakember

könyvelt. Megjegyezte ugyanakkor, hogy bizonyos dolgokat nem tudott részletesen vizsgálni, mert azt csupán a közgyűlés előtti napokban végezhetette el, úgy, hogy erre csak rövid idő állt rendelkezésére. Ezt követően került sor a beszámoló megvitatására, a tagok hozzászólására. Dr. Kollega Tarsoly István alelnök és a további felszólalók is nehezményezték, hogy a Társaság – az elnök felé többször tett elnökségi és tagsági jelzések ellenére – nem felelt meg az elmúlt években az előírt pénzügyi szabályoknak, jelentési és tájékoztatási kötelességeknek. A hozzászólások után következett a beszámolókról történő szavazás. Az elnöki, azaz tartalmi beszámolót a közgyűlés 2 igen, 35 nem szavazattal és 5 tartózkodással nem fogadta el, csakúgy, mint a pénzügyi beszámolót, amelynek elfogadására senki sem szavazott, ellenben 34 fő elvetette és nyolcan tartózkodtak. A felügyelőbizottsági jelentés 7 tartózkodás mellett 18 igen, 17 nem szavazatot kapott. Ezt követően dr. Harmath Arisztid maga és az elnökség nevében lemondott, majd sor került a tisztújításra.

A tisztújító közgyűlésen megjelent és választásra jogosult 42 tagból egy személy időközbeni távozása miatt végül 41 fő szavazott. Ezt követően a Szavazatszámlláló Bizottság összeszámolta a leadott szavazatokat és a következő eredmény született:

Az elnöki tisztségre: Dr. Draskóczy István 5, Dr. Harmath Arisztid 10, **Dr. Pandula Attila 23**

Az alelnöki tisztségre: Dr. Beke Margit 17, **Dr. Kollega Tarsoly István 34, Reisz T. Csaba 20, Dr. Örsi Julianna 7**

A főtitkári tisztségre: **Kovács Eleonóra 40**

A főtitkár-helyettesi tisztségre: Török Róbert 18, **Vitek Gábor 20**

Titkári tisztségre: **Debreczeni-Droppán Béla 29, Dr. Diószegi György 25, Dr. Fülep Tímea 18, Balogh László 4**

Pénztárnok: **Dr. Péntekné Ungváry Mária 39**

A Felügyelő Bizottság tagjaira: **Horváthné dr. Fraknói Mária 35, Dr. Szálkai Tamás 32, Szemán Attila 23, Szirmay Gábor 28**

A Társaság Választmányába a 29 jelölt közül a következő 16 személy került: Bagdy Márton, Bárdossy Péter, Benyovszky Mórincné, Gudenus János József, dr. Gyulai Éva, Hunyady László, dr. Kóczy T. László, dr. Laczlavik György, Márfi Attila, dr. Mészáros Kálmán, dr. Örsi Julianna, Simon István, dr. Szálkai Tamás, Szemán Attila, Szirmay Gábor, dr. Várkonyi Tibor.

Debreczeni-Droppán Béla titkár

E számunk szerzői

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA muzeológus (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

ERDÉSZ ÁDÁM igazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula)

KATONA CSABA tudományos munkatárs (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Bp.)

KOVÁCS ELEONÓRA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

MÁRFI ATTILA főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs)

NÉMETH SZANDRA muzeológus (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum)

REISZ T. CSABA címzetes főigazgató, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-aldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.”. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszámok rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemélést (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzettel feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szelességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy ’például’.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltár szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslí nem.